

GÉNESIS

Jeqeb'al re yey tzijob'al puwi wa libro

Sa' ke'elawi rub'i' ri libro

Wa' wa libro re Génesis e nab'e che ri kab'i'x che ri Pentateuco ri wo'ob' ruk'a'am rib'. Ri ch'a'teem Génesis ke'eloq *Jeqeb'al*. Wa' e xtz'ib'an re ri Moisés ri rajchak ri Dios, jela' pacha' ri xujikib'a' kan uwach ri Jesús echiri' xch'a't puwi wa' wa libro (Mt. 8:4 yey Lc. 24:27).

Sa' puwi' kach'a't wi wa libro

Wa' wa nab'e libro re Ruch'a'teem ri Dios k'o chupa ri tzijob'al re ronoje ri jeqeb'al re ruwachulew, ri jeqeb'al re ri k'aslemal, rachi rixox; k'o chupa ri tzijob'al re ri mak, ri kolob'etajik, taq ri tinamit yey ronoje ne ri ch'a'teem k'o che ruwachulew. Wara k'o k'u ronoje ri jeqeb'al re ronoje ri k'olik, ronoje ri kaqil uwach waq'ij ora, echiri' ri Dios xu'an ronoje ri k'olik.

Ch'a'teem k'utunik ku'an ri libro

Chupa wa libro re Génesis k'owi ri keb' uwach ch'a'teem lik kajawax kaqamaj usuk' che ri k'utub'al re Ruch'a'teem ri Dios: Ri nab'e kach'a't puwi ri Dios e Anayom re ronoje ri k'olik, yey ruka'm ch'a'teem e kujikib'a' uwach Rutzij kuk' rutinamit. Lik choom wa' wa ch'a'teem ma kujunimaj uwach wa' wa keb' tzijob'al: Ri Dios ri kujikib'a' uwach rutzij kuk' rutinamit e Rire ri Anayom ronoje ri k'olik. Kaqil wara e ri Dios na jinta utaqexik Rire yey lik kuk'ut ri rutzil uk'u'x kuk' ri tikawex che ruwachulew.

Taq ruchola'j wa libro re Génesis

Chupa ri libro re Génesis kaqariq keb' nimaq uwach tzijob'al:

I. Ri nab'e e puwi ri Tzijob'al re Rujeqeb'al o ru'anik xu'an ri Dios ronoje ri k'olik, wa' e ri k'o chupa ri capítulo 1 k'a pa 11.

II. Ruka'm nimalaj tzijob'al kariqitaj chupa ri capítulo 12 k'a pa 50. Wara e kach'a't puwi ri jeqeb'al uwach ri tinamit Israel. Wa' wa jun tzijob'al e lik kach'a't puwi ri kik'aslemal roxib' nimaq achijab' kiqaw ri tinamit Israel: Wa' e ri Abraham, ri Isaac yey ri Jacob.

E k'u ri tzijob'al puwi ri José lik nim yey lik chirajawaxik wa libro ma oxlajuj capítulo kach'a'tib'en puwi' (37-50). Wara kaqariq wi rujeqeb'al ri nimalaj tinamit Israel, ri xucha' ri Dios re ku'an ri're.

Génesis 1

Rujeqeb'al ruwakaj yey ruwachulew

¹ Che rujeqeb'al lo ronoje, ri DIOS xu'an ruwakaj yey ruwachulew. ² E ruwachulew k'amaja' kayijib'itaj uwach yey na jinta k'o chwach, yey e ri q'equ'm uch'uqum uwi ri ya' choo upa, ek'u ri Ruxlab'ixel ri DIOS e kasilab' chwi taq ri ya'.

³ Jek'uwa' xub'i'ij ri DIOS: «K'ola ri q'ijsaq» xcha'. Yey xq'alajin k'u ri q'ijsaq. ⁴ Yey ri DIOS xrilo utz ri q'ijsaq; yey xujach k'u upa ri q'ijsaq ruk' ri q'equ'm. ⁵ Ek'u ri DIOS xub'i'ij che ri q'ijsaq *Paq'ij*. Yey ri q'equ'm xub'i'ij che *Chaq'ab'*. Ruk' wa' xik'ow raq'ab' yey xsaqir ruwachulew, yey jela' k'u ri xu'ana ri nab'e q'ij.

⁶ Tek'uchiri' xub'i'ij ri DIOS: «K'ola jun wokowik che ruwakaj, yey jek'uri'la' kajachtaj upa taq ri ya'» xcha'. ⁷ Ek'u ri DIOS xu'an jun wokowik che

ruwakaj yey wa' xujach upa taq ri ya', nik'aj che ri ya' xkanaj chuxe' ruwakaj katz'irir uwach yey ri nik'aj chik xkanaj puwi', yey jek'ula' xu'ano. ⁸ Che k'u ri nimalaj uwakaj wokowik xub'i'ij che *Uwakaj*. Ruk' wa' xik'ow raq'ab' yey xsaqir ruwachulew, yey jela' k'u ri' xu'ana ruka'm q'ij.

⁹ Tek'uchiri' xub'i'ij ri DIOS: «Ri ya' k'o chuxe' ruwakaj k'ola xa pa jun luwar, cha' jela' kawinaqir ri chaq'ij ulew» xcha'. Yey jek'ula' xu'ano. ¹⁰ Ri DIOS xub'i'ij che ri chaq'ij ulew *Uwachulew*, yey pa xumol wi rib' ronoje taq ri ya' xub'i'ij che *Mar*. Yey ri DIOS utz xril wa'.

¹¹ Tek'uchiri' xub'i'ij ri DIOS: «Chel na lo chwach rulew tiko'n rax uwach k'o rija'ul che, yey chel na lo che' kuya ujq'ob'alil k'o ri rija'ul che e chirij taq ruwach» xcha'. Yey jek'ula' xu'ano. ¹² E xel k'u lo ri' che ruwachulew ronoje uwach tiko'n: tiko'n k'o rija'ul yey che' kuya uwach re jiq'ob'al k'o rija'ul, e chirij taq ruwach. Yey ri DIOS utz xril wa'. ¹³ Ruk'

wa' xik'ow raq'ab' yey xsaqir ruwachulew, yey jela' k'u ri' xu'ana rurox q'iij.

¹⁴ Tek'uchiri' xub'i'ij ri DIOS: «K'ola taq ri wonib'al che ruwakaj wokowik, cha' kaq'alajinik junwi ri paq'iij chwa ri chaq'ab'; yey wa' keb'ajawaxik re k'utub'al re rik'owib'al ri jujun q'iij, rik'owib'al taq ri nimaq'iij re ri jujun iik' yey rik'owib'al ri jujun junab'. ¹⁵ E taq ri kewon che ri wokowik re ruwakaj wa' e kakitzij ruwachulew» xcha'. Yey jek'ula' xu'ano. ¹⁶ Ri DIOS xeb'u'an ri keb' nimaq wonib'al: ri nimalaj wonib'al wa' e ri q'iij ri kutzij paq'iij yey ri wonib'al ch'uti'n wa' e ri iik' ri kutzij chaq'ab'. Yey xeb'u'an taq ri ch'umil. ¹⁷ Ri DIOS xeb'ukoj taq wa' wa wonib'al che ri wokowik re ruwakaj re kutzij ruwachulew, ¹⁸ ek'u ri kichuq'ab' ri' wa' kutzij ruwachulew chipaq'iij chichaq'ab'; yey cha' kaq'alajinik echiri' paq'iij yey echiri' chaq'ab'. Yey ri DIOS utz xril wa'. ¹⁹ Ruk' wa' xik'ow raq'ab' yey xsaqir ruwachulew, yey jela' k'u ri' xu'ana rukaj q'iij.

²⁰ Tek'uchiri' ri DIOS xub'i'ij: «Chupa taq ronoje ya' poq'a kiwach uk'iyal awaj yey che ruwakaj wokowik chenoja che taq ri tz'ikin» xcha'. ²¹ Ri DIOS xeb'u'an taq ri nima'q awaj re upa ri mar, yey xupoq'isaj kiwach awaj re kek'oji' chupa ri ya', yey xeb'u'an konoje ri tz'ikin. Yey ri DIOS utz xril wa'. ²² Ek'u ri DIOS xuya pakiwi' ri utzil chomalil ruk' wa' wa ch'a'teem: «K'iyar iwach yey chinojisaj taq upa ri mar yey cheb'u'ana lik e k'i ri tz'ikin kexikik' chwi ruwachulew» xcha'. ²³ Ruk' wa' xik'ow raq'ab' yey xsaqir ruwachulew, yey jela' k'u ri' xu'ana ruox (5°) q'iij.

²⁴ Ek'u ri' ri DIOS jewa' xub'i'ij: «Chewinaqira chwa ruwachulew konoje uk'iyal kiwach awaj re upa taq che', taq ri kecharar chwa ulew yey awaj re uwaja» xcha'. Yey jek'ula' xu'ano. ²⁵ Ri DIOS xeb'u'an konoje rawaj re upa taq che', taq rawaj re uwaja, yey konoje uwach taq awaj kecharar chwa ulew. Yey ri DIOS utz xril wa'.

²⁶ Ek'u ri DIOS jewa' xub'i'ij: «Wo'ora e cheqa'ana^a taq ri tikawex. Qa'ana chike jela' pacha' ri'oj,^b yey kak'oji' k'u pakiq'ab' konoje taq ri kar e k'o pa ya', konoje taq ri tz'ikin, konoje taq rawaj re uwaja, re upa taq che', yey konoje ri kecharar pulew» xcha'.

²⁷ Yey xu'an k'u ri DIOS ri tikawex, jela' xu'an che pacha' Rire,^c chi achi, chi ixoq xu'ano.

²⁸ Yey ri DIOS xuya pakiwi' ri utzil chomalil, jewa' xub'i'ij chike: «Lik k'iyar iwach; chinojisaj ruwachulew yey ix kik'am uwach, piq'ab' ri'ix kek'oji' wi taq rawaj kexik'ik'ik, junam kuk' taq ri kar, yey konoje taq rawaj kesilab' che ruwachulew» xcha'.

²⁹ Yey xub'i'ij ri DIOS: «Chiwilape', kanya chiwe ronoje taq ri tiko'n k'o che ruwachulew k'o rija'ul, yey ronoje ri che' kuya uwach yey k'o rija'ul; ronoje wa' utz kitijo. ³⁰ No'j chike rawaj re upa taq che', chike konoje rawaj kexikik' chikaj yey ri k'o kik'aslemal yey konoje ri kecharar chwa ulew, rike e kakitij raq'ees rax uwach» xcha'. Yey jek'ula' xu'ano. ³¹ Yey xril k'u ri DIOS ronoje ri xu'ano, ronoje wa' lik xel chi utz. Ruk' wa' xik'ow raq'ab' yey xsaqir ruwachulew yey jela' k'u ri' xu'ana ruwaq (6°) q'iij.

Génesis 2

¹ Xk'is k'u uyijib'axik ronoje ruwakaj yey ruwachulew yey ruk' ronoje ri k'o chwach taq wa'. ² Che k'u ruwuq (7°) q'iij ri DIOS xuk'is ruchak xu'ano yey xuxlan che ronoje ruchak xu'ano. ³ Ri DIOS choom xch'a't chwi ruwuq (7°) q'iij yey xub'i'ij wa' e jun q'iij xew re Rire,^d ma xuxlan che ronoje ruchak xu'ano.

Ri Adán yey ri Eva e k'o chupa ri werta Edén

⁴ Ek'u tzijob'al ri' wa' echiri' ri QAJAWAL JEHOVÁ DIOS xu'an lo ruwakaj yey ruwachulew. Echiri' xu'an ruwachulew yey ruwakaj, ⁵ k'amaja' ne k'o ulew re tiko'najik, ma ri QAJAWAL JEHOVÁ DIOS k'amaja' u'anom lo jab' chwa ruwachulew yey na jinta ne juna achi cha' kuchakuj uwach. ⁶ Che k'u ruwachulew kel lo ya' kamu'mut ruwu'lew ruk', wa' e kuja'aj ronoje ruwachulew. ⁷ Ek'u ri QAJAWAL JEHOVÁ DIOS xu'an jun achi ruk' rupuk' rulew yey e xuxut'uj putza'm ri uxlab' kaya'w uk'aslemal. Yey jek'ula' rachi xk'oji' uk'aslemal.

⁸ Ek'u ri QAJAWAL JEHOVÁ DIOS xu'an jun werta chupa ri luwar Edén, pa releb'al lo ri q'iij; yey chiri' xuya wi rachi xu'ano. ⁹ Ri QAJAWAL JEHOVÁ DIOS e xu'ano cha' xel lo ronoje uwach che' lik choom ruwach kuya'o, lik utz re katijik. Chunik'ajal k'u ri werta, e xutik ri che' ri kuya ujq'ob'alil re ya'l k'aslemal yey xutik jun chik che' yey ruma

^a1:26 Ri katataj wara na xa ta jun ri kach'a'tik. Wa' ke'eloq e ri JEHOVÁ DIOS chi oxib' personayil e k'o junam

^b1:26 Ri nab'e ch'a'teem *Imagen* ke'eloq ri QAJAWAL JEHOVÁ xub'i'ij: *Kixtaqan puwi ronoje ri k'olik pa qab'i' ri'oj*. Yey ruka'm ch'a'teem *Semejanza* ke'eloq ri QAJAWAL JEHOVÁ xub'i'ij: *Kojitajej ri'oj jela' pacha' juna alk'o'al utaqem ri kakib'i'ij ruchu-uqaw che*

^c1:27 Kil ri kub'i'ij ri nota puwi wa' wa ch'a'teem chupa ri v. 26.

^d2:3 Ri ch'a'teem pa hebreo *Shabat*, yey pa kaxtila e *Sábado* ke'eloq: *K'isb'al re ri chak o e Jun q'iij re uxlanem*. Wa' ke'eloq e jun q'iij cha'talik kaya' che ri DIOS; ma e lik junwi chwa ri jujun chik q'iij.

rujiq'ob'alil wa' keta'max ri utz yey ri na utz ta uwach.

¹⁰ Chiri' che ri werta re Edén kalax jun ya' re kuja'aj ri werta, yey chwach apanoq ku'an b'i kajib' uq'ab' ri ya'. ¹¹ Ri nab'e uq'ab' ri ya' Pisón rub'i', wa' e kik'ow che ronoje luwar re Havila, chiri' kariqitaj oro. ¹² Yey ri oro kariqitaj chiri' lik e saqil oro; yey kariqitaj taq che' chiri' ki' ruxlab' yey ab'aj ónice rub'i'. ¹³ E ruka'm uq'ab' ri ya' Gihón rub'i'; wa' e kusut rij ronoje rulew re Cus. ¹⁴ E rurox uq'ab' ri ya' Tigris rub'i'; wa' e ke'ek pa releb'al lo ri q'iij che ri luwar re Asiria, yey rukaj e ri Éufrates rub'i'.

¹⁵ Xuk'am k'u ri QAJAWAL JEHOVÁ DIOS rachi yey xuya chupa ri werta Edén, cha' re kuchakuj uwach rulew yey re kuchajij. ¹⁶ Xtaqan k'u ri QAJAWAL JEHOVÁ DIOS jewa' xub'i'ij che rachi: —Che ronoje rujiq'ob'alil taq ri che' re ri werta utz katijo; ¹⁷ no'j ek'u rujiq'ob'alil ri che' re keta'max ri utz yey ri na utz ta uwach, wa' na ub'e taj katijo. Ma we k'o juna q'iij katijo, pa qatzij wi katkamik —xcha'.

¹⁸ Tek'uchiri' ri QAJAWAL JEHOVÁ DIOS jewa' xub'i'ij: «Na utz taj we rachi e la' utukel kak'o'ji'ik; e kan'an k'u jun rachb'i'il re utob'el re kutz'aqatisaj uwach rire» xcha'. ¹⁹ Ri QAJAWAL JEHOVÁ DIOS xeb'u'an k'u che ruwachulew ronoje uwach taq awaj, ronoje uwach taq tz'ikin yey xeb'uk'am lo ruk' ri Adán, cha' rire kukoj kib'i'; yey konoje ri xukoj kib'i' ri Adán chike taq rawaj kesilab'ik, e ub'i' ri' xkanaj kanoq. ²⁰ Yey ri Adán xukoj kib'i' konoje awaj re uwaja; awaj tz'ikin kexikik' chikaj yey konoje rawaj re upa taq che'. Na ruk' ta k'u ri na jinta junoq taqal che xu'ana tob'el re ri Adán. ²¹ Ek'u ri QAJAWAL JEHOVÁ DIOS xukoj lo jun uqusil waram che ri Adán yey xaloq' rire kawarik, xresaj jun che ruk'alk'a'x, tek'uchiri' xutz'apij tanchi ruti'jil. ²² Ruk' ruk'alk'a'x ri Adán, xu'an jun ixoq che yey xu'ya'a chwach. ²³ Echiri' ri Adán xrilo jewa' xub'i'ij:

¡E wa' rire e nub'aqil ri'in,
yey e nuti'jil ri'in!

Ek'u rire ixoq rub'i',^e

ma chwe ri'in xel wi, xcha ri Adán.

²⁴ Ruma k'u ri' echiri' rachi kak'uli' ruk' ri rixoqil, keb'uya kan ruchu-uqaw yey jek'uri'la' kikab'ichal keb'u'ana xa jun.

²⁵ Yey ri Adán ruk' ri rixoqil e la' e ch'analik, no'j rike na kek'ix taj.

Génesis 3

Ri pajtajik ke ri nab'e tikawex

¹ Ri kumatz lik k'oos che taq ri ku'an chikiwach ri jujun chik awaj re upa taq che' chike ri xeb'u'an ri JEHOVÁ DIOS. K'o jun q'iij xch'aw ri kumatz jewa' xub'i'ij che rixoq: —¿Ub'i'im kami ri' ri JEHOVÁ DIOS chiwe: “Mitij rujiq'ob'alil ronoje taq ri che' k'o chupa ri werta”? —xcha'.

² Yey rixoq jewa' xuk'ul uwach che ri kumatz: —Che rujiq'ob'alil re taq ri che' k'o chupa ri werta utz kaqatijo, ³ no'j rujiq'ob'alil ri che' k'o chunik'ajal ri werta xub'i'ij ri DIOS chiqe: “Na kitij taj, na kichap ta ne k'enoq, cha' jela' na kixkam taj” —xcha'.

⁴ Tek'uchiri' ri kumatz jewa' xub'i'ij che rixoq: —¡Ja'i! Na kixkam taj. ⁵ Ri DIOS xub'i'ij wa' ma reta'am we e la' kitij rujiq'ob'alil wa jun che', kajaqataj ri wach yey kixu'an jela' pacha' ri DIOS, ma kiweta'maj sa' ri utz yey sa' ri na utz taj ka'anik —xcha'.

⁶ Yey rixoq xril rujiq'ob'alil ri che', lik utz re katijik, lik rayib'al chwach rire, yey e jun che' re yab'al na'oj; yey xuk'am k'u pan jun che rujiq'ob'alil ri che' yey xutijo. Xuya k'u re ri rachijil ma rire xa chiri' k'owi, rire xutijo jela' pacha' xu'an rixoq. ⁷ Chwi k'u ri', kikab'ichal xjaqataj ri kiwach yey xkinab'ej k'ut rike e ch'analik, ruma k'u ri' xkit'is uxaq che^f re higo yey xki'an kiq'uu' che re xkich'uq kib' ruk'.

⁸ Ek'u rachi yey rixoq xkita ruqul ri QAJAWAL JEHOVÁ DIOS kab'in chupa ri werta echiri' kawelel ri tew che rub'eneb'al q'iij; yey rachi ruk' ri rixoqil xkewaj kib' chwa ri QAJAWAL JEHOVÁ DIOS chupa taq ri che' e k'o chupa ri werta. ⁹ No'j ri QAJAWAL JEHOVÁ DIOS xuch'ab'ej rachi, yey jewa' xub'i'ij che: —¿Pa chawi at k'owi ri'at? —xcha'.

¹⁰ Rire jewa' xuk'ul uwach che: —Xinta ri qul la chupa ri werta, yey xinxi'ij wib', ma in ch'analik; e uwa'riche xinwewaj wib' —xcha'.

¹¹ Ek'u ri DIOS xub'i'ij che: —¿Cha'taj xaweta'maj at ch'analik? ¿K'axtaj xatij ruwach rujiq'ob'alil ri che' ximb'i'ij chawe na katij taj? —xcha'.

¹² Yey rachi jewa' xuk'ul uwach: —E rixoq xya la chwe re wachb'i'il, xuya ri jiq'ob'al chwe, yey ri'in xintijo —xcha'.

¹³ Tek'uchiri' ri QAJAWAL JEHOVÁ DIOS jewa' xub'i'ij che rixoq: —¿Cha'taj xa'an ri'at wa'? —xcha'.

^e2:23 Pa hebreo jewa' u'anom ri ch'a'teem: *Ish* ke'eloq achi yey *Isha* ke'eloq ixoq

^f3:7 E ruxaq che' k'o wara wa' ke'eloq nimaq uxaq che' re ri higo kab'i'x che.

Rixox jewa' xuk'ul uwach: —E ri kumatz xinusoko, yey ruma ri' xintij ri jiq'ob'al —xcha'.

¹⁴ Ek'u ri QAJAWAL JEHOVÁ DIOS jewa' xub'i'ij che ri kumatz:

—Ruma wa' wa xa'ano,
itzel k'u awachlib'al chikixo'l rawaj re uwaja
yey chikixo'l rawaj e aj upa taq che',
yey katcharar k'u chwa rulew,
yey che ronoje rak'aslem e ri katijo rachb'i'il
upuk'ulew.

¹⁵ Rixox yey ri'at kan'an chiwe lik tzel kiwil iwib',
yey jela' keb'u'an rawalk'o'al ruk' ri ralk'o'al rire,
jun chike ri ralk'o'al re wi'xoq e lik ku'an k'ax che
rajolom

yey ri'at e lik ka'an k'ax che ri rixtuxil rire
—xcha'.

¹⁶ Che k'u rixox jewa' xub'i'ij:
—Kan-nimarisaj ri k'axk'olil chawe
echiri' keb'alax rawalk'o'al,
katij k'u k'ax echiri' kutzir awach,
ek'u ri lik karayij ri'at
puq'ab' rawachijil kakanaj wi,
yey rire e kataqan pawil —xcha'.

¹⁷ Yey che rachi jewa' xub'i'ij:
—E ruma xakoj utzij rawixoqil,
yey xatij rujiq'ob'alil ri che',
ri ximb'i'ij chawe, na katij taj,
awuma ri'at e taq ruwu'lew ku'an itzel
uwachlib'al,
ruk' k'axlaj chak kariq ri katijo,
yey wa' e ka'an ronoje q'iij che rak'aslemal.

¹⁸ Uk'iyal uwach taq k'iix kuya ruwachulew,
yey e taq ri tiko'n kel lo che ruwu'lew e katij ri'.

¹⁹ Ruk' rak'atan kach'uruw che rapalaj, kach'ak
rawa.

Wa' e ka'ano k'a jampa xat-tzelej tanchi pulew
echiri' katkamik,
ma at 'anatal ruk' upuk' rulew, at k'u upuk'ulew
ri',
yey jek'ula' katu'an tanchi upuk'ulew, xcha'.

²⁰ Yey ri Adán rub'i' ri rixoxil xukojo e Eva, wa'
ke'elawi k'aslemal, ma wi'xoq xu'ana kichu konoje
ri tikawex k'o kik'aslemal. ²¹ Ri QAJAWAL JEHOVÁ
DIOS xeb'ukamisaj awaj yey ruk' ri kitz'u'malil
xu'an kiqu'u', cha' jela' xeb'uwiq rachi yey rixox.

²² Yey xub'i'ij: «E wo'ora rachi xu'an jela' pacha'

jun chiqe ri'oj, ma xreta'maj sa' ri utz yey sa' ri
na utz taj ka'anik; ek'u wo'ora, k'axtaj kutam pan
rujiq'ob'alil ri che' re k'aslemal, ma we xutijo,
kak'oji' ruk'aslemal na jinta utaqexik» xcha'.

²³ Yey xeb'eresaj k'u lo rachi yey rixox chupa
ri werta Edén, cha' rachi kuchakuj ruwu'lew ma
che wa' x'an wi. ²⁴ Ri DIOS xeb'eresaj loq, yey
pa releb'al ri q'iij che ri okib'al re ri werta Edén
xeb'ukoj ajchajinel querubines⁸ ri kib'i' re chila'
chikaj k'o kichuq'ab', xukoj jun espada kareprotik
cha' na jinta junoq kopon pa k'owi ri che' kuya
ujiq'ob'alil ya'l utzilaj k'aslemal.

Génesis 4

Ri Caín yey ri Abel

¹ Ri Adán xujunimaj rib' ruk' ri rixoxil Eva. Ek'u
ri' ri Eva xkanaj kan yewa' ixox yey xutzir k'u
uwach ruk' ri ralab' Caín yey jek'uwa' xub'i'ij:
«Wo'ora xk'oji' jun ralko walab'. Wa' e ri QAJAWAL
JEHOVÁ ya'yom re chwe»^h xcha'. ² Tek'uchiri' xalax
ri Abel, uchaq' ri Caín. Echiri' rike xek'iyik, ri Abel
e lik xuya rib' che kichajixik ri b'exex yey ri Caín e
lik xuya rib' che uchakuxik rulew.

³ Echiri' ik'owinaq chi uk'iyal junab', ri Caín
xuk'am lo jun qasa'n che ri QAJAWAL JEHOVÁ
re taq rujiq'ob'alil ruwachulew. ⁴ Yey ri Abel
xeb'uk'am lo taq ri nab'e ub'exex eb'alaxinaq,
yey xuya ri kimanteki'il wa' re uqasa'n chwach ri
QAJAWAL JEHOVÁ. Ek'u ri QAJAWAL JEHOVÁ
lik xuk'ul uk'u'x ri xu'an ri Abel yey ruk' ruqasa'n
xuya'o. ⁵ No'j na xuk'ul ta uk'u'x ri xu'an ri Caín
yey ruk' ruqasa'n xuya'o. Ruma k'u wa' ri Caín lik
xpe royowal che yey lik xuqoch'ej rupalaj. ⁶ Ek'u ri
QAJAWAL JEHOVÁ xub'i'ij che ri Caín: —¿Su'b'e
lik xpe awoyowal yey lik xaqoch'ej rapalaj? —xcha'.
⁷ Ma we ri'at ka'an ri utz, ri' kuk'ul nuk'u'x Ri'in,
no'j we na ka'an ta ri utz, e ri mak roye'em chik
jampa kuch'ij achuq'ab'. No'j ri'at lik utz kach'ij
uchuq'ab' ri mak —xcha'.

⁸ K'o jun q'iij ri Caín xub'i'ij k'u che ruchaq' Abel:
«Jo' pa juyub'» xcha che. Yey echiri' rike ek'o pa
juyub', ri Caín xyakataj chirij ruchaq' Abel yey
xukamisaj. ⁹ Ek'u ri QAJAWAL JEHOVÁ xutz'onoj
che ri Caín: —¿Aweta'am pa k'owi rachaq' Abel?
—xcha'.

Yey rire jewa' xuk'ul uwach: —¡Ja'! Na weta'am
ta ri'in. ¿In b'ane ajchajinel re ri nuchaq'? —xcha'.

⁸3:24 Querubines: Wa' e jutiq ángeles kisutum rij yey e k'o xe'raqaq uq'ab' ri QAJAWAL. Yey rojertan e kach'ob' raqaq puwi' e rike e chajinel re taq templo yey re taq ri loq'olaj luwar. Kil 1Sm 4.4, Salmos. 80.1 yey 99.1.

^h4:1 Ri ch'a'teem *Caín* pa hebreo junam katataj ruk' ri ch'a'teem *ya'om chwe*. Ke'eloq ri Eva jewa' xub'i'ij: *Ruk' ruto'b'al ri QAJAWAL JEHOVÁ xya' jun walab'*

¹⁰Ri QAJAWAL JEHOVÁ xub'i'ij che: —¿Cha'taj xa'an ri'at wa'? Ma e rukik'el rachaq' ri xqaj pulew, katunan lo chwe chwa ruwu'lew cha' kan'an q'atb'al tzij pawil'. ¹¹E wo'ora katkanaj kan chuxe' ritzel uwachlib'al ruwu'lew, ri xtz'ub'uw rukik'el rachaq', ri xakamisaj ri'at. ¹²Jek'ula' echiri' kachakuj taq rulew, na kuya ta chi rujiq'ob'alil chawe. Ek'u wo'ora katesax b'i che ruwu'lew pa wa at k'owi yey kate'ek naj, e la' xaqi na katk'o'ji' ta xa pa jun luwar —xcha'.

¹³Ek'u ri Caín jewa' xub'i'ij che ri QAJAWAL JEHOVÁ: —Lik nim ri k'ax petinaq panuwi', ri'in na kanch'ij taj. ¹⁴Wo'ora kinesaj b'i la che wa' wulew, yey na xa ta pa jun luwar kink'o'ji' wi, naj kimb'in chiwach la yey na kinuxlan taj. Yey na xew ta wa', ma we k'o junoq kariqow we'in, ri' kinukamisaj kanoq —xcha'.

¹⁵Xuk'ulub'ej k'u uwach ri QAJAWAL JEHOVÁ che: —Na e ta ri', ma we k'o junoq katukamisaj, kaya' pa k'axk'ob'ik wuqub' laj —xcha'.

Ek'u ri QAJAWAL JEHOVÁ xukoj jun etalil che ri Caín, cha' we k'o junoq kariqow re na kukamisaj taj.

¹⁶Ri Caín xel b'i chiri' pa xch'a't wi ruk' ri QAJAWAL JEHOVÁ, yey xe'jeqela chupa ri luwar Nod rub'i', pa releb'al q'ijij che ri werta re Edén.

Taq ri ralk'o'al ri Caín

¹⁷Ri Caín xujunimaj rib' ruk' ri rixoqil, ek'u ri rixoqil xkanaj kan yewa' ixoq yey xutzir uwach ruk' ri ralab' Enoc. Tek'uchiri' ri Caín xuyak jun tinamit yey xukoj Enoc che, wa' e rub'i' ruk'ajol. ¹⁸Ruqaw ri Irad e ri Enoc, ruqaw ri Mehujael e ri Irad yey ruqaw ri Metusael e ri Mehujael yey ruqaw ri Lamec e ri Metusael. ¹⁹Ri Lamec xek'o'ji' ka'ib' rixoqil: Ri jun Ada rub'i' yey ri jun chik Zila rub'i'. ²⁰Ri Ada xalax jun ralab' Jabal rub'i', wa' e kiqaw ri xejeqi' pa taq ja xa kakirik yey e aj ticol chikop. ²¹Ri Jabal k'o jun uchaq' rub'i' Jubal, wa' e kiqaw konoje ri keq'ojoman ruk' arpa yey suu'. ²²Ek'u ri Zila xalax jun ralab' Tubal-caín rub'i', rire xu'ana aj ch'ayal ch'ich' yey kachakun ruk' bronce yey ch'ich'. Ri Tubal-caín k'o jun ranab' Naama rub'i'.

²³K'o jun q'ijij ri Lamec ruma ku'an nim che rib', jewa' xub'i'ij chike ri rixoqil, wa' e ri Ada yey ri Zila:

«Chita chi utz wa kamb'i'ij chiwe Ada yey Zila, k'o jun ala xinuch'ayo, ruma ri k'ax xu'an chwe xinkamisaj.

²⁴We e la' wuqub' laj kaya' pa k'axk'ob'ik ri kakamisan re ri Caín, ek'u ri' ri kakamisan we ri'in,

laj pa wuqub' kaya' pa k'axk'ob'ik» xcha'.

Jun chik kalk'o'al ri Adán yey ri Eva

²⁵Ri Adán xujunimaj tanchi rib' ruk' ri rixoqil. Ek'u ri Eva xutzir uwach ruk' jun chik ralab', rub'i' xukojo e Set,¹ wa' ke'elawi ya'om ma xub'i'ij: «Ri DIOS uya'om jun chik walab' puk'axel ri Abel, ri xkamisax ruma ri Caín» xcha'. ²⁶Ek'u ri Set xalax jun uk'ajol, Enós rub'i' xukojo. E chwi k'u lo ri' xkijeq lo ri tikawex e la' kakiyak uq'ijij rub'i' ri QAJAWAL JEHOVÁ.

Génesis 5

Ri e ralk'o'al kan ri Adán

(1 Cr. 1:1-4)

¹E tzijob'al wa' pa kariqitaj wi ri kib'i' ri ralk'o'al kan ri Adán.

Echiri' ri DIOS xeb'u'an ri tikawex, jela' xu'an chike pacha' Rire. ²Chi achi, chi ixoq xeb'u'an ri DIOS yey xuya pakiwi' rike ri utzil chomalil yey chupa ri q'ijij echiri' xeb'u'an ri DIOS xub'i'ij chike rike e tikawex.

³Ri Adán k'o 130 junab' che echiri' xalax ruk'ajol Set rub'i'. Wa' lik e jela' katzu'nik pacha' rire. ⁴Yey 800 junab' xk'asi' ri Adán chwi ralaxik lo ri Set yey chupa taq wa' wa junab' xeb'alax jujun chik uk'ajol yey jujun chik umi'al. ⁵E 930 junab' xk'asi' ri Adán, e ujunab' wa' xkam wi.

⁶Ri Set k'o 105 junab' che echiri' xalax ruk'ajol Enós rub'i'. ⁷Chwi ralaxik ri Enós, 807 junab' xk'asi' ri Set, yey chupa taq wa' wa junab' xeb'alax jujun chik uk'ajol yey jujun chik umi'al. ⁸Chi ronoje ri junab' xk'asi' wi ri Set, e 912 junab', e ujunab' wa' xkam wi.

⁹Ri Enós k'o 90 junab' che echiri' xalax ruk'ajol Cainán rub'i'. ¹⁰Chwi ralaxik lo ri Cainán, 815 junab' xk'asi' ri Enós, yey chupa taq wa' wa junab' xeb'alax jujun chik uk'ajol yey jujun chik umi'al. ¹¹Chi ronoje ri junab' xk'asi' wi ri Enós, 905, e ujunab' wa' xkam wi.

¹²Ri Cainán k'o 70 junab' che echiri' xalax ruk'ajol Mahalaleel rub'i'. ¹³Chwi ralaxik lo ri Mahalaleel, 840 junab' xk'asi' ri Cainán, yey chupa taq wa' wa junab' xeb'alax jujun chik uk'ajol yey jujun chik umi'al. ¹⁴Chi ronoje ri junab' xk'asi' wi ri Cainán, e 910 junab', e ujunab' wa' xkam wi.

¹⁵Ri Mahalaleel k'o 65 junab' che echiri' xalax ruk'ajol Jared rub'i'. ¹⁶Chwi ralaxik lo ri Jared, 830 junab' xk'asi' ri Mahalaleel, yey chupa taq wa'

¹4:25 Ri ch'a'teem Set pa hebreo junam katataj ruk' ri ch'a'teem ya'om.

wa junab' xeb'alax jujun chik uk'ajol yey jujun chik umi'al. ¹⁷ Chi ronoje ri junab' xk'asi' wi ri Mahalaleel, e 895 rujunab', e ujunab' wa' xkam wi.

¹⁸ Ri Jared k'o 162 junab' che echiri' xalax ruk'ajol Enoc rub'i'. ¹⁹ Chwi ralaxik lo ri Enoc, 800 junab' xk'asi' ri Jared, yey chupa taq wa' wa junab' xeb'alax jujun chik uk'ajol yey jujun chik umi'al.

²⁰ Chi ronoje ri junab' xk'asi' wi ri Jared, e 962 rujunab', e ujunab' wa' xkam wi.

²¹ Ri Enoc k'o 65 junab' che echiri' xalax ruk'ajol Matusalén rub'i'. ²² Chwi ralaxik ri Matusalén, 300 junab' xk'asi' ri Enoc, ek'u rire e xu'ano janipa ri karaj ri DIOS, yey xeb'alax jujun chik uk'ajol yey jujun chik umi'al. ²³ Chi ronoje ri junab' xk'asi' ri Enoc, e 365 junab'. ²⁴ Ek'u ri Enoc e xu'an janipa ri karaj ri DIOS, xopon jun q'iij xmalka'nik, ma e ri DIOS xuk'am b'i ruk' Rire.

²⁵ Ri Matusalén k'o 187 junab' che echiri' xalax ruk'ajol Lamec. ²⁶ Chwi ralaxik ri Lamec, 782 junab' xk'asi' ri Matusalén, yey chupa taq wa' wa junab' xeb'alax jujun chik uk'ajol yey jujun chik umi'al.

²⁷ Chi ronoje ri junab' xk'asi' wi ri Matusalén e 969 junab', e ujunab' wa' xkam wi.

²⁸ Ri Lamec k'o 182 junab' che echiri' xalax jun uk'ajol; ²⁹ yey Noé^j rub'i' xukojo, wa' wa b'i'aj ke'elawi *kuko'ij* ma jewa' xub'i'ij: «E wa'k'a kuko'ij taq ri qachak; ma e ri QAJAWAL JEHOVÁ xojuya kan chuxe' ruk'axk'olil ruwachulew, yey ruma la' lik k'ayew kojchakun che ruchakuxik rulew» xcha'.

³⁰ Chwi ralaxik ri Noé, e 595 junab' xk'asi' ri Lamec, yey chupa taq wa' wa junab' xeb'alax jujun chik uk'ajol yey jujun chik umi'al. ³¹ Chi ronoje ri junab' xk'asi' wi ri Lamec, e 777, e ujunab' wa' xkam wi.

³² Ri Noé 500 junab' k'o che echiri' xalax ruk'ajol Sem, tek'uchiri' xalax ruk'ajol Cam yey k'isb'al re xalax ri Jafet.

Génesis 6

Ri makunik kaki'an ri tikawex

¹ Echiri' ri tikawex xkijeq xk'iyar kiwach che ruwachulew, xek'oji' taq kimi'al. ² Ek'u taq ri ralk'o'al ri DIOS^k echiri' xekil ralito lik e saqil; e xekik'am ixoqib' chikixo'l konoje wa', yey xekicha' chikixo'lib'al china ri xkaj rike. ³ Ek'u ri QAJAWAL JEHOVÁ jewa' xub'i'ij: «Na kanya ta ri wuxlab' re k'aslemal e la' na junta utaqexik che ri tikawex, ma

rire xa reqam rulewal upoqlajil. Ek'u ri ruk'aslemal xa 120 junab'» xcha'.

⁴ E k'o k'u nima'q achijab' e chak'awas ejeqel che ruwachulew. E xu'an wa' echiri' taq ri ralk'o'al ri DIOS^l xekik'am taq ralito e kimi'al rachijab' yey jela' xk'oji' kalk'o'al kuk'. Wa' wa'chijab' e lik xk'oji' kichuq'ab', yey e chwi lo ojertan lik xyak uq'iij ri kib'i'.

⁵ Yey ri QAJAWAL JEHOVÁ xrilo e ri kimak ri winaq che ruwachulew lik katajin uk'iyarik, yey xew k'o kina'oj che u'anik ri na utz ta uwach.

⁶ Yey ri QAJAWAL JEHOVÁ ruma xu'an ri tikawex che ruwachulew lik k'ax xuna' uk'u'x yey lik xub'isoj. ⁷ Ruma wa' xub'i'ij ri QAJAWAL JEHOVÁ: «Kansachisaj kiwach ri tikawex eb'enu'anom che ruwachulew, wa' kan'an kuk' ri winaq yey kuk' ne rawaj, jela' pacha' ri kecharar chwa ulew yey ri kexikik' che ruwakaj, ma lik k'ax xuna' nuk'u'x xeb'enu'ano» xcha'.

⁸ No'j ri Noé lik xuk'ul rutob'al ri QAJAWAL JEHOVÁ.

Ri Noé ku'an ri nimalaj barco.

⁹ E tzijob'al wa' pa kariqitaj wi ri kib'i' ri ralk'o'al ri Noé.

Ri Noé e jun achi lik jusuk' rub'inik. Chupa taq la' la q'iij, xew rire e lik ku'an janipa ri karaj ri DIOS. ¹⁰ Xek'oji' e oxib' uk'ajol ri Noé, e wa' rike: ri Sem, ri Cam, yey ri Jafet.

¹¹ Chwach k'u ri DIOS, e ri tikawex e xeyojtajik yey lik kaki'an k'ax che kib' yey kakikamisaj kib' chikiwach. ¹² Xril ri DIOS ronoje ruwachulew yojtajinaq ma konoje ri winaq xkiyoj ri kib'inik kisilab'ik. ¹³ Ek'u ri DIOS jewa' xub'i'ij che ri Noé: «Wo'ora ri kan'ano e kansachisaj kiwach konoje ri winaq, ma rike kaki'an k'ax che kib' yey kakikamisaj kib' chikiwach. E uwari'che kansach kiwach, junam kuk' taq ri e k'o che ruwachulew. ¹⁴ Cha'ana jun nimalaj barco ruk' che' re k'isiis, cha'ana taq jachb'al upa. Yey kach'uq ruche'ul ri barco ruk' q'ool chirij yey chupa, cha' jela' na kok ta ya' chupa. ¹⁵ Yey jewa' k'u ri' ri pajanik kaya' che: 135 metro raqan, 22 metro ruk' nik'aj ruwach yey oxlaju (13) metro ruk' nik'aj ruwi'. ¹⁶ Oxle' uwi' ja ka'an che, ruk' jun b'entana nik'aj metro chuxe' lo ruwi' rurox le', yey kakoj che jun pwerta putzal. ¹⁷ Ek'u wo'ora kantaq lo jun unimal jab', cha' kamuqutaj ri juyub'-taq'aj pa ya' yey kasach kiwach konoje

^j5:29 E ri ch'a'teem pa hebreo *Noé*, junam katataj ruk' ri ch'a'teem *kuko'ij*.

^k6:2 E wa' wa ch'a'teem lik na q'alaj taj sa' ri ke'elawi. E k'o jujun kakich'ob' raqan wa' e ángeles, yey jujun chik kakich'ob' raqan e achijab' kiya'om kib' puq'ab' ri DIOS.

^l6:4 Kil ri versículo 2

ri k'o kik'aslemal che ronoje ruwachulew. ¹⁸No'j kanjikib'a' uwach ri nutzij awuk' ri'at. Chupa k'u ri nimalaj barco keb'ok b'i taq rak'ajol, rawixoqil, taq rawalib' yey ri'at. ¹⁹Yey chupa ri nimalaj barco keb'akoj keb' chike taq chujujunal uwach awaj, jun ati' yey jun ma' chike konoje rawaj e k'o che ruwachulew, cha' rike kek'asi'ik, jela' pacha' ri'ix kixk'asi'ik. ²⁰Junam k'u ri' keb'ok b'i awuk' chupa ri nimalaj barco keb' chike taq chujujunal uwach awaj jun ati' yey jun ma'. Eb'are jun ri tz'ikin, rawaj re uwaja yey ri kecharar chwa rulew cha' utz kek'asi'ik. ²¹Chamolo k'u uchi' ronoje ri re katijik yey chak'olo', cha' jela' ri'at yey rawaj k'o kitijo» xcha'.

²²Yey jela' xu'an ri Noé; e xu'an ronoje ri xutaq ri DIOS che.

Génesis 7

Ri unimal jab'

¹Tek'uchiri' ri QAJAWAL JEHOVÁ jewa' xub'i'ij che ri Noé: «Chikixo'l konoje ri tikawex re waq'ij ora, xew ri'at lik jusuk' rab'inik chinuwach Ri'in. E uwari'che, chatoka chupa ri nimalaj barco junam kuk' rawalk'o'al. ²E cheb'ak'ama b'i awuk' chupa ri barco wuqub' (7) mama'ib' yey wuqub' (7) ati'tab' chike konoje rawaj utz ketijik, yey re qasa'n chinuwach Ri'in; no'j chike ri na ketij taj yey ri na utz taj keya' pa qasa'n, ri' keb'ak'am xa jun ati' yey jun ma' chike. ³Yey chak'ama b'i wuqub' (7) k'ula'j chujujunal kiwach taq rawaj kexik'ik'ik, cha' na kasach ta kiwach che ruwachulew. ⁴Ma pa wuqub' (7) q'iiij wo'ora, kantaq lo unimal jab' puwi ruwachulew chipaq'iiij chichaq'ab' yey wa' kuch'ij 40 q'iiij yey 40 aq'ab'. Jek'ula' kank'is kiwach konoje ri k'o kik'aslem e nu'anom che ruwachulew» xcha'. ⁵Yey ri Noé e xu'an ronoje ri xtaq che ruma ri QAJAWAL JEHOVÁ.

⁶Ri Noé 600 junab' k'o che echiri' xu'an lo ri unimal jab' che ruwachulew. ⁷Ri Noé ruk' ri rixoqil, kuk' taq ruk'ajol yey taq ri ralib', xeb'ok chupa ri nimalaj barco, cha' na kejiq' ta chupa runimal ya' re ri jab'. ⁸Xeb'ok b'i pa ri barco chujujunal uwach awaj e taq rawaj utz ketijik yey re qasa'n yey taq rawaj na ketij taj yey na utz taj keya' pa qasa'n, kuk' taq ri tz'ikin yey taq rawaj kechararik. ⁹Xeb'ok b'i rawaj ruk' ri Noé chupa ri nimalaj barco, e la' pa kakab' (2), jun ma' yey jun ati', jela' pacha' xtaqan ri QAJAWAL JEHOVÁ che.

¹⁰Che k'u ruwuq (7°) q'iiij ujeqerik ri unimal jab', xujeq ri ya' kaq'an che ruwachulew. ¹¹Echiri' ri

Noé k'o 600 junab' che, pa ri uwuqlajuj (17°) q'iiij che ruka'm iik';^m chupa ri q'iiij echiri' xujeq ri jab', xejoq'ojob' taq lo ronoje ri ya' k'o chuxe' rulew, yey xeraqarob' taq ri tz'apib'al ya' k'o chikaj, ¹²xtajin k'u ri jab' che ruwachulew 40 q'iiij yey 40 aq'ab'. ¹³Chupa la' la q'iiij wi xok b'i ri Noé ruk' ri rixoqil pa ri nimalaj barco junam kuk' ruk'ajol ri Sem, ri Cam yey ri Jafet yey ri oxib' ralib'; ¹⁴junam kuk' rike chupa ri barco e k'o konoje uwach taq awaj: awaj re upa taq che', awaj re uwaja yey konoje awaj kecharar chwa ulew yey taq ri tz'ikin. ¹⁵Konoje k'u rawaj k'o kik'aslem xeb'ok b'i ruk' ri Noé chupa ri nimalaj barco e la' pa kakab'. ¹⁶Ek'u rawaj xeb'ok b'i e jun ma' yey jun ati' chujujunal taq kiwach, jela' pacha' xub'i'ij ri DIOS che ri Noé. Tek'uchiri' e ri QAJAWAL JEHOVÁ xutz'apij ri pwerta re ri nimalaj barco.

¹⁷Runimal jab' xtajin 40 q'iiij yey ri ya' katajin lo relik chwi lo rulew, jek'ula' ri nimalaj barco xyakatajik yey xujeq kayelel chwi ri ya'. ¹⁸Ri ya' jalan katajin req'anik, yey katajin más unimarik chwi ruwachulew, yey ri nimalaj barco e la' kayelel chwi ri ya'. ¹⁹Ruma lik xel lo ri ya' chwi ruwachulew, xech'uqutaj ronoje taq ruwi juyub' lik naj uwi'. ²⁰Yey echiri' ri ya' xuch'uq taq uwi ruwi juyub', k'a xel chi lo laj wuqub' metro puwi' wa'. ²¹Jela' k'u ri' xekam konoje ri tikawex e k'o che ruwachulew, junam kuk' taq ri tz'ikin ruk' taq rawaj re uwaja yey e aj upa taq che', kuk' taq ri kecharar chwa ulew, konoje xekamik. ²²Konoje ri ek'o che ruwachulew, ri k'o kik'aslemal yey utz keb'uxlab'ik, wa' xekamik. ²³Xew k'u ri Noé yey ri e k'o ruk' chupa ri nimalaj barco na xekam taj, no'j ri nik'aj chik xsach kiwach: wa' e taq ri tikawex, kuk' taq rawaj re uwaja, ri tz'ikin yey taq rawaj kecharar che ruwu'lew, ²⁴ma e 150 q'iiij xchemi' ri ya' chwi ruwachulew.

Génesis 8

Xtzaj ri ya' re runimal jab'

¹Ek'u ri DIOS na xumesk'utaj ta ri Noé yey konoje rawaj e k'o ruk' chupa ri nimalaj barco. Ri xu'ano e xutaq lo jun tew chwi ruwachulew, yey ri ya' xujeqo kaqajik. ²Xtz'apitaj pa taq xejoq'ojob' wi lo ri ya' k'o chuxe' rulew, yey xetz'apitaj pa taq xeraqarab' wi lo ya' chwa ri kaj. Jek'ula' xtani' ri jab'. ³Yey echiri' xuk'is 150 q'iiij, ri ya' e la' katajin uqajik chikok'il. ⁴Chupa k'u ri uwuqlajuj (17°) q'iiij che ri

^{m7:11} Wa' wa ajlib'al iik' lik junwi chwa ri qe'oj re waq'ij ora, laj e ri iik' katzaq pa abril o katzaq octubre yey noviembre.

uwuq (7°) iik' che ri junab',ⁿ ri nimalaj barco xtak'i' chwi taq ruwi juyub' re Ararat. ⁵Ri ya' e la' katajin uqajik, yey chupa ri nab'e q'iij che ri lajuj iik' che la' la junab' e xeq'alajin taq rutza'm juyub'.

⁶Echiri' ik'owinaq chi 40 q'iij, e ri Noé xujaq ri b'entana u'anom che ri nimalaj barco, ⁷yey xutzozopij b'i jun joj, ek'u ri joj kaxik'ik'ik' xe'ek yey e la' kasutinik roye'em jampala' katjaz ri ya' chwi ruwachulew. ⁸Tek'uchiri' ri Noé cha' kareta'maj we na jinta chi ya' chwi ruwachulew xutzozopij b'i jun palomax. ⁹No'j ri palomax xtzelej tanchi pa k'owi ri nimalaj barco, ma na xuriq taj pa kuxlan wi, ruma ri ya' k'a yenel ne chwi ruwachulew. E uwari'che ri Noé xuk'am pan ri palomax yey xukoj b'i chupa ri barco.

¹⁰Ri Noé xroye'ej chi wuqub' q'iij yey xutzozopij tanchi ub'i ri palomax. ¹¹B'enaq q'iij chik echiri' ri palomax xtzelej loq, ruk'a'am lo jun uxaq che' re olivo chwa ree'. Jela' k'u ri', ri Noé xreta'maj qajinaq chi ri ya' che ruwachulew. ¹²Xroye'ej chi wuqub' q'iij yey xutzozopij tanchi ub'i ri palomax; ek'u ri palomax na xtzelej ta chi uloq.

¹³Echiri' ri Noé 601 rujunab', xchaqij k'u ri ruwachulew che ri ya'. Chupa k'u ri nab'e q'iij re ri nab'e iik' re la' la junab',^o ri Noé xresaj ri tz'apib'al uwi' ri nimalaj barco yey xril k'u ri' xchaqij k'u ri ya' che ruwachulew. ¹⁴Chupa k'u ri q'iij 27 che ruka'm iik', chaqijinaq chi ruwu'lew.

¹⁵Tek'uchiri' ri DIOS, jewa' xub'i'ij che ri Noé: ¹⁶«Chatela b'i chupa ri barco junam ruk' rawixoqil, kuk' taq rak'ajol yey rawalib'. ¹⁷Yey cheb'awesaj b'i ronoje uwach taq awaj e k'o awuk' chupa ri barco: ri tz'ikin, rawaj re uwaja yey ri kecharar chwa rulew, cha' keb'ek che ronoje ruwachulew yey jela' kak'iyar kiwach yey kakinojisaj ruwachulew» xcha'.

¹⁸Ruma la' ri Noé ruk' ri rixoqil yey taq ruk'ajol yey taq ri ralib' xeb'el lo chupa ri barco. ¹⁹Yey xeb'el lo konoje uwach taq awaj: rawaj re uwaja, awaj e aj upa taq che', rawaj kecharar chwa ulew yey ri tz'ikin.

²⁰Ri Noé xuyak jun altar chwa ri QAJAWAL JEHOVÁ, xeb'uk'am jujun chike konoje rawaj yey ri tz'ikin re ketijik yey xeb'ukamisaj tek'uchiri' xeb'uporoy puwi raltar. ²¹Echiri' xopon ri ruxlab' lik kamuyuyik chwa ri QAJAWAL JEHOVÁ, jewa'

xub'i'ij: «Na kantz'onoj ta chi itzel uwachlib'al puwi taq ri k'o che ruwachulew ruma kimak ri tikawex. Ma chwi lo kich'uti'nal ri tikawex xew e kakich'ob' u'anik ri na utz ta uwach, na ruk' ta k'u ri' na kansachisaj ta chi kiwach ri k'o kik'aslemal, pacha' ri xin'an wo'ora.

²²Xaloq' tikil ruwachulew, ronoje junab' k'o tiko'najik yey k'o molonik; k'o q'iij lik k'o b'uk yey k'o q'iij lik k'axtew, kak'un ri q'alaj yey kak'un ri saq'iij, ronoje q'iij k'o ri paq'iij yey k'o ri chaq'ab'» xcha'.

Génesis 9

Ri DIOS xujikib'a' uwach jun tzij ruk' ri Noé

¹Ri DIOS xuya ri utzil chomalil puwi' ri Noé junam kuk' ruk'ajol, ruk' wa' wa ch'a'teem: «Lik k'iyar iwach yey chinojisaj ruwachulew. ²Konoje rawaj che ruwachulew e kakixi'ij kib' chiwach ri'ix. Konoje ri tz'ikin, rawaj kecharar che ruwachulew yey rawaj e k'o chupa ri mar, konoje k'u taq wa' piq'ab' e k'owi. ³Jek'ula' pacha' nuya'om richaaj chiwe re kitijo,^p jela' k'u ri' wo'ora kanya chiwe re kitijo konoje awaj kesilab'ik yey k'o kik'aslem. ⁴No'j na kanya ta k'ana luwar chiwe kitij ri ti'ij k'o kik' che, ma e ri kik' kaya'w k'aslemal.^q ⁵We k'o juna awaj kukamisaj junoq chiwe, Ri'in kantz'onoj kakamisax rawaj, yey we k'o junoq chiwe kukamisaj juna chik tikawex, Ri'in kantz'onoj kakamisax rire.

⁶We k'o junoq kukamisaj juna tikawex, ri' jun chik tikawex kakamisan rire; ma ri DIOS echiri' xu'an rachi, jela' xu'an che pacha' Rire.^f

⁷Ek'u ri'ix lik k'iyar iwach, yey chinojisaj ruwachulew, kuk' riwalk'o'al lik paxira iwach» xcha'.

⁸Ri DIOS xub'i'ij tanchi che ri Noé yey chike taq ruk'ajol: ⁹«Chita pe', e Ri'in kanjikib'a' uwach ri nutzij iwuk' ri'ix yey kuk' riwalk'o'al ketajin lo chiwij. ¹⁰Yey wa' e b'are jun rawaj kakik'ulu, wa' e ri xeb'el lo chupa ri barco, rawaj k'o kixik', rawaj re uwaja yey rawaj re aj upa taq che' yey kuk' konoje rawaj e k'o che ruwachulew. ¹¹E nutzij wa' kanjikib'a' uwach chiwe: na kansachisaj ta chi kiwach ri tikawex yey taq rawaj ruk' unimal jab'.

ⁿ8:4 Kil ri nota k'o pa Gn. 7.11

^o8:13 Kil nota re Gn. 7: 11.

^p9:3 Kil ri kub'i'ij ri Gn. 1.29

^q9:4 E ri nab'e tikawex aj Israel xkich'ob' raqan e ri kik' e kaya'w k'aslemal che ri rawaj yey ri tikawex. E uwari'che na utz taj katij ti'ij k'o kik' che; yey ruk' wa' kaq'alajisax e ri k'aslemal puq'ab' ri DIOS k'owi ma e Rire xya'w ri k'aslemal (Lv. 7. 26-27; Dt. 12.16,23)

^f9:6 Kil ri nota k'o pa Gn. 1.26

Ronoje ri k'o che ruwachulew na kansun ta chi k'ana uwi' ruk' unimal ya'» xcha'.

¹² Jetanchi wa' xub'i'ij ri DIOS: «E k'utub'al k'u re wa', na jinta utaqexik ri nutzij kanjikib'a' uwach iwuk' ri'ix yey kuk' konoje rawaj. ¹³ E xinkoj jun xokaq'ab¹⁵ we'in chwa ri kaj pa ri sutz' yey wa' e k'utub'al re ri nutzij kanjikib'a' uwach iwuk' ri'ix yey ruk' ronoje ri k'o che ruwachulew. ¹⁴ K'o jutaq laj echiri' Ri'in kank'am lo sutz' jab' upa che ruwachulew, ri xokaq'ab' we'in kawinaqir chupa taq ri sutz'. ¹⁵ Yey kak'un k'u ri' chinuk'u'x ri nutzij nujikib'am uwach iwuk' ri'ix yey kuk' konoje rawaj. Na kansun ta chi kiwi' ruk' unimal ya' konoje ri k'o kik'aslemal che ruwachulew ¹⁶ Echiri' ri xokaq'ab' kilitaj chupa ri sutz', Ri'in kanwilo yey kak'un chinuk'u'x ri nutzij na jinta utaqexik nujikib'am uwach kuk' konoje tikawex yey kuk' konoje awaj e k'o che ruwachulew» xcha'.

¹⁷ Xub'i'ij ri DIOS che ri Noé: «Ri xokaq'ab' e k'utub'al re ri nutzij nujikib'am uwach Ri'in kuk' konoje ri keb'uxlab' che ruwachulew» xcha'.

Ri Noé yey ri ralk'o'al

¹⁸ E taq uk'ajol wa' ri Noé ri xeb'el lo chupa ri barco: Ri Sem, ri Cam yey ri Jafet; yey ri Cam e uqaw ri Canaán. ¹⁹ Konoje ri tikawex e k'o che ruwachulew e kalk'o'al kan wa oxib' uk'ajol ri Noé.

²⁰ Tek'uchiri' ri Noé xujeq uchakuxik rulew yey xu'an tiko'najik re uva chwach. ²¹ K'o jun q'iij ri Noé xutij vino^t yey xq'ab'ar ruma yey xтели' kanoq e la' ch'anal chupa ri rocho xa kakirik. ²² Ruk'ajol ri Cam e ri Canaán. Ek'u ri Cam xril ruqaw ch'analik. Rire xel b'i xu'tzijoq chike ri Sem yey ri Jafet sa' ri xrilo. ²³ Tek'uchiri' ri Sem yey ri Jafet xkik'am jun k'ul yey xkilik' chikij yey e la' chikij xeb'ek xkich'uq ri kiqaw ch'analik yey jela' k'u ri' na xkil ta ri kiqaw ch'analik. ²⁴ Echiri' ri Noé xk'un saq chwach che ruq'ab'arik yey xunab'ej ri xu'an ruk'ajol chaq'ixel che, ²⁵ jewa' xub'i'ij:

«Itzel uwachlib'al ri Canaán,
yey taq ri ralk'o'al ri Cam.

Rire ku'ana jun ajchak,
na jinta uwach chikiwach ri Sem yey ri Jafet»
xcha'.

²⁶ Jetanchi wa' xub'i'ij:

«E ri QAJAWAL JEHOVÁ DIOS
chuya'a lo ri rutzil uchomalil puwi' ri Sem,
Yey ri Canaán e chu'ana rajchak rire.

²⁷ E ri QAJAWAL JEHOVÁ, chunimarisaj rulew pa jeqel wi ri Jafet,

ek'u taq ri ralk'o'al rire

keb'ejeqela ne chikixo'l ri ralk'o'al ri Sem,

Yey ri ralk'o'al kan ri Canaán

e keb'u'ana e rajchak ri ralk'o'al kan ri Jafet»
xcha'.

²⁸ Echiri' ik'owinaq chi ri nimalaj jab', ri Noé k'a xk'asi' chi 350 junab'. ²⁹ E 950 junab' xk'asi' ri Noé, tek'uchiri' xkamik.

Génesis 10

Taq ri kalk'o'al kan ruk'ajol ri Noé.

¹ E tzijob'al wa' pa kariqitaj wi ri kib'i' ri ralk'o'al kan ri Sem, ri Cam yey ri Jafet, eb'uk'ajol ri Noé. Echiri' ik'owinaq chi ri nimalaj jab' xeb'alax taq ri kalk'o'al.

² E taq alk'o'al kan wa' ri Jafet: Ri Gomer, Ri Magog, ri Madai, ri Javán, ri Tubal, ri Mesec yey ri Tiras. ³ E taq ralk'o'al kan wa' ri Gomer: ri Askenaz, ri Rifat yey ri Togarma. ⁴ E taq ralk'o'al kan wa' ri Javán: ri Elisa, ri Tarsis, ri Quitim yey ri Dodanim. ⁵ E taq ralk'o'al kan wa' ri Jafet, xejeqi' taq chunaqaj ri mar, chujujunal unimal taq tinamit yey chikijunal kipamilia pa taq kiluwar yey chirij taq ri kich'a'teem.

⁶ E taq ralk'o'al kan wa' ri Cam: ri Cus, ri Mizraim, ri Fut yey ri Canaán. ⁷ E taq ralk'o'al kan wa' ri Cus: Ri Seba, ri Havila, ri Sabta, ri Raama yey ri Sabteca. E taq ralk'o'al kan wa' ri Raama: Ri Seba yey ri Dedán. ⁸ Jun chike ri e ralk'o'al kan ri Cus e ri Nimrod, e nab'e achi wa' lik xuch'ij uchuq'ab' ch'a'oj che ruwachulew. ⁹ Ri Nimrod xu'ana jun nimalaj aj chapal ke awaj chwach ri QAJAWAL JEHOVÁ. Ruma wa' xel lo ri tzij kub'i'ij: Wa' e pacha' ri Nimrod ri xu'ana jun nimalaj aj chapal ke awaj chwach ri QAJAWAL JEHOVÁ. ¹⁰ Ri nimaq tinamit pa xtaqan wi e wa': ri Babel, ri Erec, ri Acad yey ri Calne, wa' e k'o chupa taq ri luwar re Babilonia. ¹¹ Ri Nimrod xel b'i chupa taq wa luwar, xe'ek Asiria yey chiri' xutik taq wa tinamit Nínive, Rehobot, Cala, ¹² yey ri Resén, wa' e jun nimalaj tinamit k'o chuxo'lib'al ri tinamit Nínive yey re Cala. ¹³ Taq ri e ralk'o'al kan ri Mizraim e raj ludeo, raj anameos raj leabita, raj naftuita, ¹⁴ raj patriseo, raj caftorita, yey raj caslujita (chike rike kipeteb'em wi raj filisteo).

¹⁵ Ruk'ajol atzixel ri Canaán e ri Sidón, tek'uchiri' xalax ri Het, ¹⁶ yey e taq ri ralk'o'al kan ri Canaán e raj jebuseo, raj amorreo, raj gergeseo, ¹⁷ raj heveo, raj araceo, raj sineo, ¹⁸ raj arvadeo, raj zemareo yey

^{9:13} Wa' e ri kaqab'i'ij che: *arco iris*.

^{9:21} E wa vino ujalom chi uwi', ruma la' kaq'ab'arisanik.

raj hamateo. Tek'uchiri' ri e ralk'o'al kan ri Canaán xkikich b'i kib' pa jujun chik luwar. ¹⁹Ri kiluwar raj cananeo kujeq b'i chiri' Sidón, kik'ow Gerar, yey kaxuli' k'a Gaza, yey ri Sodoma, ri Gomorra, ri Adma yey ri Zeboim kekanaj kan pa releb'al q'iij, yey ku'k'isa k'a Lasa. ²⁰Konoje k'u taq wa' e taq ri ralk'o'al kan ri Cam, chikijujunal pamilia kuk'a'am kib' e chirij taq ri kich'a'teem yey e pa taq ri e jeqel wi.

²¹Ri Sem xeb'alax ralk'o'al, ri ratzixel ri Jafet. Ri Sem e kimam ri e ralk'o'al kan ri Heber. ²²E taq ralk'o'al kan wa' ri Sem: Ri Elam, ri Asur, ri Arfaxad, ri Lud yey ri Aram. ²³E taq ralk'o'al kan wa' ri Aram: Ri Uz, ri Hul, ri Geter yey ri Mas. ²⁴Yey ri Arfaxad e uqaw ri Sela yey ri Sela e uqaw ri Heber. ²⁵Ri Heber xeb'alax keb' uk'ajol, ri nab'e xkoj ub'i' Peleg^u ma chupa ruq'ijol rire echiri' xkijach kipa yey xkikich b'i kib' ri tikawex che ruwachulew e chirij taq ri kich'a'teem, yey ruchaq' e Joctán rub'i'. ²⁶E taq ri ralk'o'al ri Joctán e wa': ri Almodad, ri Selef, ri Hazar-mavet, ri Jera, ²⁷ri Adoram, ri Uzal, ri Dicla, ²⁸ri Obal, ri Abimael, ri Seba, ²⁹ri Ofir, ri Havila yey ri Jobab; konoje wa' e ralk'o'al kan ri Joctán. ³⁰Yey xejeqi' chwa taq rulew kujeq b'i Mesa, kik'ow Sefar yey kopon k'a pa releb'al q'iij, pa k'owi taq ruwi juyub'. ³¹Konoje wa' e ralk'o'al kan ri Sem, chikijujunal pamilia kuk'a'am kib' e chirij taq ri kich'a'teem yey e pa taq ri e jeqel wi.

³²E taq kalk'o'al kan wa' ri e uk'ajol ri Noé, e chirij taq ri kixikin kimam kanoq, yey chirij taq ri nimaq tinamit xeb'u'ana'. Echiri' ik'owinaq chi ri nimalaj jab', xkikich b'i kib' che ronoje luwar yey kuma rike xewinaqir taq ri nimaq tinamit che ruwachulew.

Génesis 11

Ri nimalaj ja naj uwi' re Babel

¹Chupa la' la q'iij konoje ri tikawex e k'o che ruwachulew xa jun uwach ri kich'a'teem. ²Ek'u ri tikawex xeb'el b'i yey xeb'opon che ri luwar pa releb'al q'iij, yey chiri' xkiriq jun uwa raqan taq'aj chupa ri luwar re Babilonia, yey chiri' xejeqi' kan wi. ³Xopon jun q'iij jewa' xkib'i'ij chikiwach: «Qa'ana taq latriil yey qaporoj pa q'aaq'» xecha'. Ma che la' la luwar e kakichapab'ej ri latriil puk'axel rab'aj, yey puk'axel ri chuun ruk' sanyeb' e kakichapab'ej ri q'ool re asfalto. ⁴Tek'uchiri'

xkib'i'ij: «Chixpetoq, ma kaqayak jun tinamit yey kaqa'an jun nimalaj ja le'om b'i naj uwi', kopon ruwi^v k'a chikaj. Yey jela' k'u ri' lik katak'ab'ax qa'q'ij yey na kajawax tane kaqakich b'i qib' che ruwachulew» xecha'.

⁵No'j ri QAJAWAL JEHOVÁ xqaj loq, xo'lirila' ri tinamit yey ri nimalaj ja le'om b'i naj uwi' ketajin che u'anik rachijab'. ⁶Ek'u ri QAJAWAL JEHOVÁ xub'i'ij: «Rike e jun tinamit xa jun ki'anom yey ri kich'a'teem xa jun uwach; e uwari'che xkijej wa chak, yey na jinta k'o kaq'aten ke che u'anik janipa ri kakaj kaki'ano. ⁷Ek'u wo'ora, e kojqajik^w ko'qasacha upa ri kich'a'teem cha' jela' na utz ta chik kakimaj usuk' ri kich'a'teem chikiwach» xcha'.

⁸Jela' k'u ri' xu'an ri QAJAWAL JEHOVÁ. Ruma k'u wa' rike xkoq'otaj kan uyakik ri tinamit, ma ri QAJAWAL JEHOVÁ xeb'ukich b'i che ronoje ruwachulew. ⁹E uwari'che wa tinamit xkoj che Babel,^x wa' ke'eloq *sachib'al*, ma chiri' che la' la luwar ri QAJAWAL JEHOVÁ xusachisaj upa ri kich'a'teem konoje ri winaq yey xeb'ukich b'i che ronoje ruwachulew.

Ri ralk'o'al kan ri Sem

¹⁰E tzijob'al wa' pa kariqitaj wi ri kib'i' ri ralk'o'al ri Sem: Echiri' ri Sem k'o 100 junab' che, xalax ri nab'e uk'ajol Arfaxad. Wa' xu'ano echiri' ka'ib' (2) junab' rik'owik runimal jab'. ¹¹Chwi k'u lo ralaxik ri Arfaxad, 500 junab' chik xk'asi' ri Sem, chupa taq wa' wa junab' xeb'alax jujun chik uk'ajol yey jujun chik umi'al.

¹²Ri Arfaxad k'o 35 junab' che echiri' xalax ri nab'e uk'ajol Sala. ¹³Chwi k'u lo ralaxik ri Sala, 403 junab' chik xk'asi' ri Arfaxad, yey chupa taq wa' wa junab' xeb'alax jujun chik uk'ajol yey jujun chik umi'al.

¹⁴Ri Sala k'o 30 junab' che echiri' xalax ruk'ajol Heber. ¹⁵Chwi k'u lo ralaxik ri Heber, 403 junab' chik xk'asi' ri Sala yey chupa taq wa' wa junab' xeb'alax jujun chik uk'ajol yey jujun chik umi'al.

¹⁶Ri Heber k'o 34 junab' che echiri' xalax ruk'ajol Peleg. ¹⁷Chwi k'u lo ralaxik ri Peleg, 430 junab' chik xk'asi' ri Heber yey chupa taq wa' wa junab' xeb'alax jujun chik uk'ajol yey jujun chik umi'al.

¹⁸Ri Peleg k'o 30 junab' che echiri' xalax ruk'ajol Reu. ¹⁹Chwi k'u lo ralaxik ri Reu, 209 junab' chik xk'asi' ri Peleg yey chupa taq wa' wa junab' xeb'alax jujun chik uk'ajol yey jujun chik umi'al.

^u10:25 Pa hebreo ri *Peleg* yey ri ch'a'teem *jachb'al* upa junam katatajik.

^v11:4 Ri ch'a'teem pa hebreo ke'eloq *jolomaj*

^w11:7 Ri katataj wara na xata jun ri kach'a'tik. Wa' ke'eloq e ri JEHOVÁ DIOS chi oxib' personayil e k'o junam.

^x11:9 Pa hebreo ri ch'a'teem Babel ke'elawi *sachib'al*

²⁰Ri Reu k'o 32 junab' che echiri' xalax ruk'ajol Serug. ²¹Chwi k'u lo ralaxik ri Serug 207 junab' chik xk'asi' ri Reu yey chupa taq wa' wa junab' xeb'alax jujun chik uk'ajol yey jujun chik umi'al.

²²Ri Serug k'o 30 junab' che echiri' xalax ruk'ajol Nacor. ²³Chwi ralaxik lo ri Nacor, 200 junab' chik xk'asi' ri Serug yey chupa taq wa' wa junab' xeb'alax jujun chik uk'ajol yey jujun chik umi'al.

²⁴Ri Nacor k'o 29 junab' che echiri' xalax ruk'ajol Taré. ²⁵Chwi k'u lo ralaxik ri Taré, 119 junab' chik xk'asi' ri Nacor yey chupa taq wa' wa junab' xeb'alax jujun chik uk'ajol yey jujun chik umi'al.

²⁶Ri Taré 70 junab' k'o che echiri' xalax ri nab'e uk'ajol Abram. Tek'uchiri' xeb'alax ri Nacor yey ri Harán.

Ri ralk'o'al kan ri Taré

²⁷E tzijob'al wa' pa kariqitaj wi ri kib'i' ri ralk'o'al ri Taré: Taq ruk'ajol ri Taré e ri Abram, ri Nacor yey ri Harán; yey ruk'ajol ri Harán e ri Lot. ²⁸Yey ri Harán nab'e xkam chwach ruqaw Taré, chupa rutinamit pa xalax wi, wa' e Ur k'o che ri luwar Babilonia.

²⁹Ri Abram xk'uli' ruk' ri Sarai yey ri Nacor xk'uli' ruk' ri Milca, ri Milca e umi'al kan ri Harán yey uchaq' ri Isca. ³⁰No'lj ri Sarai na utz ta kek'oji' ralk'o'al.

³¹Ri Taré xel b'i chiri' pa Ur re Babilonia re ke'ek chupa ri luwar re Canaán^y yey xuk'am b'i ruk'ajol ruk', xuk'am b'i rumamaxel Lot yey xuk'am b'i ri ralib' Sarai, ri rixoqil ri Abram. Echiri' k'amaja' keb'opon Canaán xekanaj kan chupa ri tinamit Harán. ³²Yey ri Taré xkam chupa ri tinamit Harán. E 205 junab' k'o che ri Taré echiri' xkamik.

Génesis 12

Ri QAJAWAL JEHOVÁ kusik'ij ri Abram

¹K'o jun q'iiij ri QAJAWAL JEHOVÁ jewa' xub'i'ij che ri Abram: «Chaya'a kan ratinamit, cheb'aya'a taq kan rawatz-achaq' yey taq rupamilia raqaw, ma kwaj kate'ek pa jun luwar pa kank'ut wi chawe.

²Kan'an jun nimalaj tinamit chawe ri'at kuk' rawalk'o'al ketajin loq, kanya paw'i' ri'at ri utzil chomalil; yey lik kank'ab'a' uwa aq'iiij pa ronoje luwar, yey uk'iyal tikawex kakik'ul ri utzil chomalil awe ri'at. ³E taq ri ketz'onow ri utzil chomalil paw'i' ri'at, Ri'in kanya lo ri utzil chomalil pakiwi rike; yey e taq ri ketz'onow lo itzel uwachlib'al paw'i' ri'at, kantaq lo itzel uwachlib'al pakiwi rike; yey konoje

ruk'iyal kiwach taq pamilia ek'o che ruwachulew kakik'ul ri utzil chomalil awuma ri'at» xcha'.

⁴Ek'u ri' ri Abram xel b'i pa ri tinamit Harán, jela' pacha' ri xub'i'ij ri QAJAWAL JEHOVÁ che, yey ri rikaq' Lot xe'ek ruk'. Yey 75 rujunab' ri Abram echiri' xel b'i Harán. ⁵E taq k'u ri xeb'uk'am b'i ruk' e ri rixoqil Sarai yey ri rikaq' Lot, yey ronoje rub'itaq ke e chakuninaq chirij yey kuk' taq konoje ri rajchak xeb'uloq' chila' Harán, xkimaj k'u b'i kib'e xeb'opon pa ri luwar re Canaán.

⁶Ek'u ri Abram xik'ow chupa ronoje la' la luwar yey xopon k'a pa ri tinamit Siquem, pa ri luwar pa k'owi jun nimalaj che' kab'i'x che q'apatan re More. Ek'u raj cananeo e jeqel chupa taq la' la luwar.

⁷Yey chiri' ri QAJAWAL JEHOVÁ xuk'utub'ej rib' chwa ri Abram, jewa' xub'i'ij che: «Chike taq rawalk'o'al ketajin loq, kanya wi wa' wu'leu» xcha'. Ek'u ri Abram xuyak jun altar chwach ri QAJAWAL JEHOVÁ ma chiri' xuk'utub'ej wi rib' chwach. ⁸Xel k'u b'i ri Abram chiri' junam kuk' ri ek'o ruk', yey xkimaj b'i kib'e k'a che ruwi juyub', pa releb'al q'iiij che ri tinamit Bet-el. Yey chiri' k'ut ri Abram xkiyak ri kocho xa kakirik, e la' kakanaj kan ri tinamit Bet-el^z pa tzaqib'al q'iiij che yey ri tinamit Hai pa releb'al q'iiij che. Chupa wa' wa luwar ri Abram xuyak jun altar yey xuloq'nimaj rub'i' ri QAJAWAL JEHOVÁ. ⁹Tek'uchiri' ri Abram xel b'i chiri' junam kuk' ri e k'o ruk', yey kok'il xeb'e'ela che ri luwar katz'intz'otik re Neguev.

Ri Abram kopon chila' Egipto

¹⁰Chupa taq la' la q'iiij wi xpe jun numik chupa la luwar, ruma k'u wa' ri Abram xe'jeqela jujun q'iiij chupa ri tinamit Egipto, ma pa ri e jeqel wi junta chi k'o katijik. ¹¹Echiri' katajin koponik Egipto, ri Abram jewa' xub'i'ij che ri rixoqil Sarai: «Ri'in weta'am e ri'at lik at saqil. ¹²Ruma k'u ri' we xatkil raj Egipto, kakib'i'ij: “Wa' wi'xoq e rixoqil la jun achi” yey kinkikamisaj k'u ri'in, no'lj ri'at na katkikamisaj taj ma katkik'am b'i. ¹³E uwari'che, cha' na junta k'o kank'ulumaj yey na kinkamisax ta awuma ri'at, chab'i'ij chike e ri'at at wanab'» xcha'.

¹⁴Ek'uchiri' ri Abram xok b'i chupa ri tinamit Egipto, raj Egipto xkil ri Sarai e jun ixoq lik saqil. ¹⁵Yey xilitaj ne ri' kuma rajchak k'o kiwach re ri faraón re Egipto, yey xe'kib'i'ij che ruchomal ri Sarai. Tek'uchiri' xkik'am b'i ri Sarai chupa ri palacio pa k'owi ri faraón. ¹⁶Ruma k'u ri Sarai, ri faraón lik xu'an ri utz che ri Abram. Yey e taq wa' ri

^y11:31 Ri Taré xel b'i chiri' Ur re ke'ek Canaán no'lj na xopon ta chila', ma xkanaj kan chupa ri tinamit Harán.

^z12:8 Pa hebreo Bet-el ke'elawi: *Rocho DIOS*

xusipaj che: b'exex, b'aka'ib', ixoqib' yey achijab' e ajchakib', axna yey camello.

¹⁷No'j ruma ri xkik'am b'i ri Sarai, ri QAJAWAL JEHOVÁ xuya pa k'axk'ol-laj yab'il ri faraón, junam kuk' ri e k'o pa rocho. ¹⁸Tek'uchiri' ri faraón xreta'maj ri Sarai e rixoqil ri Abram, xusik'ij ri Abram yey jewa' xub'i'ij che: «¿Su'chak xa'an wa' chwe? ¿Su'chak na xab'i'ij ta chwe we awixoqil? ¹⁹Ri'at xab'i'ij chwe awanab', yey ri'in xink'amo re kan'an wixoqil che. Ri' k'ut, kanya b'i chawe, chak'ama b'i rawixoqil yey jat» xcha'. ²⁰Tek'uchiri' ri faraón xub'i'ij chike rachijab' kechakun ruk' cha' kakesaj b'i ri Abram che ri luwar Egipto, yey rike xe'kijacha b'i ri Abram, junam ruk' ri rixoqil yey ruk' ronoje ri b'itaq re.

Génesis 13

Ri Abram yey ri Lot kakicha' taq ri luwar pa kek'o'ji' wi.

¹Ek'u ri Abram xel lo chupa ri tinamit Egipto, junam ruk' ri rixoqil yey ruk' ronoje ri b'itaq re. Xopon k'u che ri luwar re Neguev. Ri rikaq' Lot xe'ek kuk'. ²Ri Abram lik unimal b'eyom u'anom, ma lik k'o q'anapwaq yey saqapwaq ruk' yey lik e k'i ri chikop e k'o ruk'. ³Ri Abram xel b'i chiri' che ri luwar re Neguev yey e la' xik'ow pa taq luwar xopon pan chupa ri tinamit Bet-el, yey chiri' xel b'i xe'ek chupa ri luwar pa xk'o'ji' wi ri nab'e laj, chuxo'l ri Bet-el yey ri Hai, ⁴wa' e luwar pa xu'an wi jun altar, yey chiri' xuloq'nimaj rub'i' ri QAJAWAL JEHOVÁ.

⁵Yey ri Lot lik b'eyom jela' pacha' ri rikan Abram, lik e k'i ri b'exex yey ri b'aka'ib' e k'o ruk' yey uk'iyal winaq kechakun ruk' yey k'o uk'iyal ja xa kakirik ruk'. ⁶No'j na keb'u'an ta chi ri ya' yey ri kechaa' rawaj che ri luwar pa ri ek'owi, ma lik e k'i ri kichikop, ruma k'u ri' na utz ta chik e k'o junam. ⁷Ma rachijab' e ajchajinel ruchikop ri Abram kech'o'jin chikiwach kuk' rachijab' e ajchajinel ke ri chikop re ri Lot. Yey chupa la' la q'iij wi, ri cananeo yey ri ferezeo e jeqel chiri' ma ki'ke la luwar. ⁸K'o k'u jun q'iij ri Abram jewa' xub'i'ij che ri Lot: «Ri'in in awikan yey ri'at at wikaq', na utz ta k'u ri' we k'o ch'a'oj chiqaxo'l ri'oj; yey na utz ta nenare' we k'o ch'a'oj chikixo'l rachijab' echajinel re ri qachikop. ⁹Chawach k'u ri'at k'owi ronoje taq rulew, ma xqare' ku'an rulew qe ri'oj qakab'ichal. Ma'an ko ri' qajacha' qapa, utz k'u ri' kacha' ri'at pa kate'ek wi. We kamaj b'i ab'e pa mox, ri'in

kine'ek pa uwikiq'ab', yey we ri'at kamaj b'i ab'e pa uwikiq'ab', ri'in kine'ek pa mox» xcha'.

¹⁰Ri Lot xutzu' pan ronoje ruwaraqan taq'aj re ri nimaya' Jordán, yey xril pan che ri ralko tinamit Zoar, ri uwaraqan taq'aj lik k'o ya' chwach yey e kilitajik pacha' jun nimalaj rax ulew, jela' pacha' ri werta re ri QAJAWAL JEHOVÁ. E kilitajik pacha' taq rulew rax uwach re Egipto. Ma jela' u'anom echiri' ri QAJAWAL JEHOVÁ k'amaja' kusach kiwach ri tinamit Sodoma yey ri tinamit Gomorra. ¹¹Tek'uchiri' ri Lot e xucha' ronoje ruwaraqan taq'aj re ri Jordán yey xe'ek chupa ri luwar pa releb'al q'iij. Jela' k'u ri' ri Abram yey ri Lot xkijach kipa. ¹²Ri Abram xkanaj kan chiri' Canaán, yey ri Lot xe'jeqela chupa taq ri tinamit e k'o che ruwaraqan taq'aj, chunaqaj ri tinamit Sodoma. ¹³Yey ek'u raj Sodoma xex wi lik itzel kik'u'x yey lik e aj makib' chwach ri QAJAWAL JEHOVÁ.

¹⁴Echiri' b'enaq chi ri Lot, ri QAJAWAL JEHOVÁ jewa' xub'i'ij che ri Abram: «Chupa wa luwar pa at k'owi, chawila chi utz pa mox yey puwikiq'ab', yey chat-tzu'n chawach pa releb'al q'iij yey chat-tzu'n chawij pa tzaqib'al q'iij. ¹⁵Ma ri'in kanya chawe ronoje wa' wu'lew katzutza', yey asu awe'at kanya'o yey ke rawalk'o'al ketajin loq. ¹⁶Kenuk'iyarisaj kiwach rawalk'o'al jela' pacha' rupuk' rulew na utz taj kajilaxik, jela' k'u ri' na utz taj keb'ajilax rawalk'o'al ri'at. ¹⁷Jat k'u ri' chwach wu'lew, katik'ow chwach yey katik'ow chi raqanil, ma e Ri'in kanya wa' chawe» xcha'.

¹⁸Jela' k'u ri', ri Abram xukir taq b'i ri rocho pa xjeqi' wi, yey xe'jeqela chupa ri luwar pa k'owi q'apatan, wa' re jun achi Mamre rub'i', chunaqaj ri tinamit Hebrón. Chiri' xuyak wi jun altar re uqasa'n chwa ri QAJAWAL JEHOVÁ.

Génesis 14

Ri Abram kukolob'ej ri Lot

¹Chupa taq la' la q'iij wi e k'o kajib' reyes xkich'ab'ej kib' re kakito' kib' chikiwach, wa' e taq ri e jeqel pa ri releb'al q'iij. Wa' e ri Amrafel ri rey re Babilonia, Arioc ri rey re Elasar, ri Quedorlaomer ri rey re Elam, yey ri Tidal ri rey re Goim. ²Pa jun chik luwar pa tzaqib'al q'iij e k'o chi wo'ob' reyes xkich'ab'ej kib' re kakito' kib' chikiwach. Wa' e ri Bera rey re Sodoma, ri Birsá rey re Gomorra, ri Sinab rey re Adma, ri Semeber rey re Zeboim yey ri rey re Bela, wa tinamit wo'ora Zoar rub'i'. ³Konoje wa' xkimol kib' chwa ri raqan taq'aj Sidim, wa' e ri Mar K'achatz'aam,^a kecha che. ⁴Yey kab'lajuj

^a14:3 E waq'ij ora e wa' wa kab'i'x che *Mar Muerto* che.

(12) junab' xek'oji' taq wa' wa reyes puq'ab' ri Quedorlaomer yey chupa ri oxlajuj (13) junab' xeyakataj chirij pa ch'a'oj yey na xki'an ta chi ri tojonik che rire.

⁵ Chupa ri kajlajuj (14) junab', ri Quedorlaomer junam kuk' ri reyes keto'w re, xeb'ek chupa ri luwar re Astarot Karnaim, yey chiri' k'u ri' xkich'ij kichuq'ab' raj refaíta. Tek'uchiri' xkich'ij kichuq'ab' raj zusita chila' Ham, yey xkich'ij kichuq'ab' raj emita che ri luwar re Save-quiriatim. ⁶ Yey xkich'ij kichuq'ab' ri horeos che ruwi juyub' re Seir yey xekoqotaj k'a chwa ri raqan taq'aj re Parán, ri k'o chunaqaj ri luwar katz'intz'otik. ⁷ Echiri' xetzelej lo ri Quedorlaomer junam kuk' ri rachb'i'il, xeb'opon En-mispat, yey wo'ora e Cades rub'i'. Yey xkisach kiwach ronoje ri tinamit ke raj amalecita, yey jela' xki'an chike raj amorreo, e jeqel chupa ri luwar re Hazon-tamar.

⁸ Tek'uchiri' ri rey re Sodoma, ri rey re Gomorra, ri rey re Adma, ri rey re Zeboim yey ri rey re Bela, junam kuk' rachijab' ajch'a'oj xeb'ek chwa ruwaraqan taq'aj re Sidim, ⁹ chiri' k'u ri' wa wo'ob' (5) reyes kuk' rachijab' ajch'a'oj xkichap kib' pa ch'a'oj chikij ri kajib' reyes, wa' e ri Quedorlaomer rey re Elam, ri Tidal rey re Goim, ri Amrafel rey re Sinar, yey ri Arioc rey re Elasar.

¹⁰ Chwa ronoje ri raqan taq'aj re Sidim lik k'o uk'iyal jul k'o q'ool re asfalto^b chupa; yey echiri' ri rey re Sodoma, yey ri rey re Gomorra junam kuk' rachijab' ajch'a'oj xkaj xeb'animaj b'i chwa ri ch'a'oj, e k'o ri xeb'e'tzaq chupa taq ri jul k'o chiri'. Ri nik'aj chik xeb'animaj b'i che ruwi juyub'. ¹¹ Ri xech'ijow uchuq'ab' ri ch'a'oj xkik'am taq b'i ronoje ri katijik yey ronoje ri lik k'o rajil re chiri' Sodoma yey Gomorra, tek'uchiri' xeb'el b'i. ¹² Chiri' Sodoma jeqel wi ri Lot ri rikaq' ri Abram, yey xkiyut b'i yey xkik'am b'i junam ruk' ronoje rub'itaq re. ¹³ K'o k'u jun achi xanimaj loq xolub'i'ij che ri Abram ronoje ri xuk'ulumaj ri Lot, ri aj hebreo, rire jeqel pa taq k'owi q'apatan re ri Mamre ri aj amorreo. Ri Mamre e uchaq' ri Escol yey re Aner, yey koxchal rike kich'ab'em kib' re kakito' kib' chikiwach ruk' ri Abram.

¹⁴ Echiri' ri Abram xuto sa' ri uk'ulumam ri rikaq', xeb'umol rachijab' e chakunel ruk' chwi kalaxik, wa' e 318 chi konoje yey xel b'i kuk' xeb'uternab'ej

b'i ri reyes k'a naj chupa ri tinamit Dan.^c ¹⁵ Chaq'ab' k'u ri', ri Abram, xujach kipa yey xeb'u'an chi mutza'j rachijab' yey xeyakataj pa ch'a'oj chikij ri reyes yey xekoqotaj k'a chupa ri luwar re Hoba, wa' k'o pa norte che ri tinamit Damasco. ¹⁶ Yey xe'kimaja k'u kan chike ronoje ri xkik'am b'i. Jela' ri Abram xukolob'ej ri Lot yey ronoje rub'itaq re. Jek'ula' xeb'ukolob'ej taq rixoqib' yey ri nik'aj chik tikawex ri eyutum b'i.

Ri Melquisedec kuya ri utzil chomalil puwi ri Abram

¹⁷ Ri Abram xtzelej loq, echiri' uch'ijom chi kichuq'ab' ri Quedorlaomer yey ri reyes e rachb'i'il; ri rey re Sodoma xu'k'ulu' pan ri Abram chwa ri uwaraqan taq'aj re Save, wa' e ri uwaraqan taq'aj re ri Rey. ¹⁸ Ek'u ri Melquisedec, ri rey re ri tinamit Salem yey ajchakunel chwach ri DIOS, re Chila' Chikaj, rire xuk'am lo pam yey vino yey xuya che ri Abram. ¹⁹ Yey xutz'onoj ri utzil chomalil puwi ri Abram, jewa' xub'i'ij:

«E ri DIOS ri Jun lik k'o Uwach Uq'ij,
ri x'anaw re ruwakaj yey ruwachulew;
e chu'ana lik nim uq'ij awalaxik chawe ri'at.

²⁰ Yey lik nim uwa uq'ij ri DIOS ri Jun lik k'o
Uwach Uq'ij,

ma Rire xuya chawe,
xach'ij kichuq'ab' ri tzel keb'ilow awe» xcha'.

Tek'uchiri' ri Abram che ri xuch'ak lo pa ch'a'oj xu'an lajuj parte che yey che wa' xuya jun ulajuj (10^a) parte che ri Melquisedec.

²¹ Ek'u ri rey re Sodoma jewa' xub'i'ij che ri Abram: —Cheya'a kan la ri tikawex,^d yey rilal k'ama la ri ub'itaq ke —xcha'.

²² Ek'u ri Abram jewa' xuk'ul uwach che: —Nujikib'am uwach che ri QAJAWAL JEHOVÁ, ri DIOS ri Jun lik k'o Uwach Uq'ij, ri x'anaw re ruwakaj yey ruwachulew, ²³ na kank'am ta ne juna chij, na kank'am ta ne juna uwach xajab', na jinta b'eyomalil la kank'amo, cha' na kab'i'ij ta la: “E ri'in ximb'eyomarisaj ri Abram”. ²⁴ Na jinta k'o kwaj ri'in, xew kintyoxin che ri kiwa ralab'o kitijom chik. No'j ek'u rachijab' xinkachb'ilaj b'i, wa' e ri Aner, ri Escol, yey ri Mamre, yo'qa chike ri qach'akom pa ch'a'oj —xcha'.

^b14:10 Kil ri kub'i'ij ri Gn. 11.3

^c14:14 Ri Abram xel b'i chiri' Hebrón, yey ri pa ri xeb'ek wi junam kuk' rachijab' lik k'a naj, ma ri luwar re Dan e kakanaj kan pa norte laj keb' oxib' q'ij b'e e la' chaqan.

^d14:21 Kil ri kub'i'ij ri v. 16

Génesis 15

Ri DIOS kujikib'a' uwach rutzij ruk' ri Abram

¹ Echiri' ik'owinaq chi wa', ri QAJAWAL JEHOVÁ xuk'ut jun k'utub'al re q'alajisab'al chwa ri Abram, jewa' xub'i'ij che: —Maxi'ij awib' Abram, ma Ri'in kanto' awi' ri'at.^e E lik k'i uwach taq ri kak'ul chiqawa apanoq —xcha che.

² Yey ri Abram xub'i'ij che: —Lal WAJAWAL JEHOVÁ, Lal ri Ajwach k'o chwi ronoje, ¿Sa' ri kaya la Rilal chwe? Ma na e jinta ne walk'o'al yey ri kakanaj kan ruk' ri b'itaq we e ri wajchak Eliezer, ri aj Damasco —xcha'.

³ Jetanchi wa' xub'i'ij ri Abram: —Na ya'om ta la chwe kak'oji' walk'o'al, yey jun chike ri wajchak alaxinaq chiwocho e ri kakanaj kan ruk' ri b'itaq we —xcha'.

⁴ Ri QAJAWAL JEHOVÁ jewa' xuk'ul uwach che: —Ri kakanaj kan ruk' ri b'itaq awe e jun ak'ajol ri'at, na e ta ri Eliezer —xcha'.

⁵ Tek'uchiri' ri QAJAWAL JEHOVÁ xuk'am b'i ri Abram che ruwaja, jewa' xub'i'ij che: —Chat-tzu'na chi utz chikaj yey cheb'awajilaj taq ri ch'umil, chawilape' we utz keb'awajilaj. Ma e jela' keb'u'ana ri kik'iyal rawalk'o'al —xcha'.

⁶ Ek'u ri Abram lik xkub'i' uk'u'x ruk' ri kub'i'ij ri QAJAWAL JEHOVÁ, e uwari'che ri QAJAWAL JEHOVÁ xril ri Abram e lik jusuk' ruma ri kub'ulib'al uk'u'x ruk' Rire. ⁷ Rire xub'i'ij tanchi che: —In Ri'in QAJAWAL JEHOVÁ, In xinesaw lo awe chupa ri tinamit Ur ke raj caldeos, cha' kanya paq'ab' wa' wa juyub'-taq'aj —xcha'.

⁸ Ek'u ri Abram xuk'ul uwach: —Lal WAJAWAL JEHOVÁ, Lal ri Ajwach k'o chwi ronoje, ¿Sa' ru'anik kanweta'maj we kaya la wa juyub'-taq'aj chwe re ku'an we'in? —xcha'.

⁹ Yey ri QAJAWAL JEHOVÁ jewa' xub'i'ij che: —Chak'ama lo chwe juna b'akilo k'o oxib' junab' che, jun kaprux k'o oxib' junab' che, yey jun b'exex ma' k'o oxib' junab' che, yey jun xmukur yey jun ralko palomax.

¹⁰ Ek'u ri Abram xeb'uk'am lo che ri DIOS konoje wa' awaj, xuwech' kipa chunik'ajal yey chujujunal ch'aaq'ta'q xuya chwach ri juch'aaqap chik, no'j taq ri tz'ikin na xeb'uwech' taj. ¹¹ Yey kerupup taq ri k'uch keqaj lo chikiwi rawaj e kamisam, no'j ri Abram keb'uyo'oj b'i. ¹² Echiri' xok raq'ab', ri

Abram xok lo jun uqusil uwaram. K'ate xuna'o xkanaj kan chupa jun q'equ'malil yey wa' lik xuxi'ij rib' che.

¹³ Tek'uchiri' ri QAJAWAL JEHOVÁ xub'i'ij che: —Chirajawaxik wi kaweta'maj e taq rawalk'o'al keb'e'jeqela chupa jun tinamit na ki'ke taj. Yey chiri' kek'oji' puq'ab' wa tinamit, cha' keb'u'an ajchak yey ka'an k'ax chike kajib' ciento lo junab'. ¹⁴ No'j Ri'in kanq'at tzij puwi wa tinamit ka'anaw k'ax chike, tek'uchiri' taq rawalk'o'al kaya b'i luwar chike keb'ek yey keb'u'ana rajaw uk'iyal b'eyomalil. ¹⁵ Ek'u ri'at, chi utzil k'oleem katkamik echiri' lik at nimalaj winaq chik, yey jela' k'u ri' keb'a'riqa rawati'-amam. ¹⁶ Echiri' eb'ik'owinaq chi kajib' (4) lema'j rawalk'o'al, rike ketzelej tanchi lo chupa wa luwar, ma ri' k'amaja' kik'ow uwi' ri kimak raj amorreo chinuwach Ri'in In IWAJAWAL JEHOVÁ iwe'ix —xcha'.

¹⁷ Echiri' xok raq'ab' yey ronoje q'equ'm chik, xwinaqir jun orna kel sib' che yey jun q'aaq' kareprotik,^f e la' kik'ow chikixo'l rawaj wech'om kipa. ¹⁸ Chupa la' la q'iij ri QAJAWAL JEHOVÁ xujikib'a' uwach jun tzij ruk' ri Abram yey xub'i'ij che: —Chike rawalk'o'al kanya taq wa' wa wu'lew, kujeq lo pa k'owi ri nimaya' re Egipto k'a pa k'owi ri nimaya' Éufrates. ¹⁹ Ke'ela wi wa' e taq rulew ke raj ceneo ke raj cenezeo, ke raj cadmoneo, ²⁰ ke raj hitita, ke raj ferezeo, ke raj refaíta, ²¹ ke raj amorreo, ke raj cananeo, ke raj gergeseo yey ke raj jebuseo.

Génesis 16

Rixox Agar yey ri ralab' Ismael

¹ Ri Sarai na utz taj kalanik yey jela' na utz taj kek'oji' ralk'o'al ri rachijil Abram, yey kachakun k'u pa kocho jun ixoq aj Egipto, Agar rub'i' ² Ek'u ri Sarai jewa' xub'i'ij che ri Abram: —Chila pe la, ma ri QAJAWAL JEHOVÁ u'anom chwe na utz taj kek'oji' walk'o'al, kotz'ol la ruk' ri wajchak Agar panuk'axel ri'in cha' jela' utz kak'oji' walk'o'al ruma ri Agar —xchá. Ek'u ri Abram e xu'an janipa ri xub'i'ij ri Sarai che. ³ Tek'uchiri' ri Sarai, xuya ri Agar ri rajchak aj Egipto puq'ab' ri rachijil Abram re ku'an rixoxil che. Xu'an wa' echiri' lajuz (10) junab' chik jeqel ri Abram chupa ri luwar re Canaán. ⁴ Ri Abram xkotz'i' k'u ruk' ri Agar, yey jela' xkanaj kan yewa' ixoq; no'j ek'uchiri' xunab'ej ri Agar yewa'

^e15:1 Ri ch'a'teem k'o wara e *escudo* kab'i'x che. Wa' e ch'uqub'al re ri k'o pa ch'a'oj cha' na kamaj taj ta ruk' ri flecha re ri kach'o'jin ruk'. Jela' k'u u'anom ri Dios, Rire e kato'w re ri tikawex che ri na utz ta uwach.

^f15:17 Ri orna kel sib' che yey ri jun q'aaq' kareprotik e ke'elawi ri DIOS k'o chiri', jela' pacha' ri xu'ano echiri' xuk'ut rib' che ruwi juyub' re Sinaí.

ixox chik, xujeqo kuk'aq b'i uq'iij ri rajaw Sarai.

⁵ Ek'u ri Sarai jewa' xub'i'ij che ri Abram: «E uma rilal ri Agar kuk'aq b'i nuq'ij!»⁸ E ri'in xinya paq'ab' la, yey wo'ora ruma yewa' ixox, e kuna' rire más k'o uwach chinuwach ri'in. Ek'u ri QAJAWAL JEHOVÁ chuk'utu wo'ora china ri k'o umak, we e ri'in o we^h e rilal» xcha'.

⁶ Yey ri Abram xuk'ul uwach che: —Chata pe wa kamb'i'ij chawe, ri Agar e awajchak ri'at, at katilowik sa' ri ka'an che —xcha'.

Ek'u ri Sarai xujeqo lik xuya pa k'ax ri Agar, ek'u ri xu'an ri Agar e xanimaj b'i chwach.

⁷ E ri Ángel re ri QAJAWAL JEHOVÁⁱ xuriq ri Agar pa ri luwar katz'intz'otik, chunaqaj jun ak'al che ri b'e ke'ek pa ri luwar Sur rub'i'.⁸ Yey xub'i'ij che: —Agar, at rajchak ri Sarai, ¿pa at petinaq wi, yey pa kate'ek wi? —xcha'.

Rire xuk'ul uwach: —Ewa' kinanimaj b'i chwach ri wajaw ixox Sarai —xcha'.

⁹ Tek'uchiri' ri Ángel re ri QAJAWAL JEHOVÁ xub'i'ij che: —Chat-tzeleja ruk' rawajaw Sarai yey chaya'a awib' puq'ab' che ronoje ri kub'i'ij chawe —xcha'.

¹⁰ Ri Ángel re ri QAJAWAL JEHOVÁ jetanchi wa' xub'i'ij che:

—E rawalk'o'al ketajin loq,
kan'an chike lik kak'iyar kiwach,
ruma ri kik'iyal na kach'ijitaj ta kajilaxik —xcha'.

¹¹ Yey jetanchi wa' xub'i'ij ri ángel che:

—At yewa' ixox yey kalax jun awalab',
yey Ismael^j rub'i' kakojo,
ma ri QAJAWAL JEHOVÁ utom rawoq'ej chupa ri
k'ax at k'owi.

¹² E rawalab' ku'ana pacha' jun b'uru aj upa taq
che',

na jinta kach'ijow uchuq'ab'.

Kach'o'jin kuk' konoje yey konoje kech'o'jin ruk'
rire;

ek'u rire kujikib'a' uwach pa kajeqi' wi,

tob' na kajawax ta kuma ri ratz-uchaq' —xcha'.

¹³ E chwi k'u ri' wa' ri Agar, xukoj jun chik ub'i' ri QAJAWAL JEHOVÁ, ri xch'a't ruk' yey jewa' rub'i' xukojo: «E ri DIOS ri Kilow We'in»^k ma jewa' xub'i'ij: «Ri DIOS in rilom; e uwari'che k'a in k'aslik» xcha'.¹⁴ E uwari'che wa jun ak'al jewa' rub'i' xukojo: *Ak'al re ri Jun K'aslik yey Kinrilo*. Wa' kakanaj chuxo'lib'al ri luwar re Cades yey ri Bered.

¹⁵ Ri Agar xalax jun ralko ralab' re ri Abram, ek'u rire xukoj Ismael che. ¹⁶ Echiri' xalax ri Ismael, k'o 86 junab' che ri Abram.

Génesis 17

Ri retalil re circuncisión e k'utub'al ri tzij xujikib'a' ri DIOS

¹ Echiri' ri Abram k'o 99 junab' che, ri QAJAWAL JEHOVÁ xuk'utub'ej uwach chwach yey xub'i'ij che: «In Ri'in DIOS lik k'o Ronoje Unimal Chuq'ab' Panuq'ab';¹ chatb'ina chinuwach Ri'in yey cha'ana jusuk' che rab'inik asilab'ik. ² E Ri'in kanjikib'a' uwach jun tzij awuk': Kan'an chawe lik kak'iyar kiwach ralwalk'o'al» xcha'.

³ Tek'uchiri' ri Abram xuyuxub'a' rib' ruk' rukurusil upalaj k'a chwa ulew, yey e la' kach'a't ri DIOS ruk', jewa' kub'i'ij che: ⁴ «E nutzij wa' kanjikib'a' uwach awuk': Ri'at katu'ana kiqaw uk'iyal nimaq tinamit. ⁵ Yey na Abram^m ta chi rab'i', ma chwi k'u wo'ora Abrahamⁿ rab'i', yey kan'an chawe katu'ana kiqaw uk'iyal nimaq tinamit. ⁶ Kan'an chike rawalk'o'al lik kak'iyar kiwach, chikixo'l wa' kewinaqir taq reyes yey uk'iyal nimaq tinamit. ⁷ Ri nutzij xinjikib'a' uwach awuk', yey kuk' rawalk'o'al chiqawach apanoq, e wa': Ri'in In DIOS awe ri'at yey In DIOS ke rawalk'o'al ketajin lo chawij. ⁸ Chawe ri'at yey chike rike kanya ronoje rulew re Canaán, cha' ku'an iwe'ix na jinta utaqexik, wa' e pa at jeqel wi wo'ora, yey In Ri'in DIOS ke rawalk'o'al ketajin lo chawij» xcha'.

⁸16:5 E rojertan chikixo'lib'al raj hebreos echiri' juna ixox na kak'o'ji' ta ralk'o'al e lik k'ixb'al uwach yey na jinta uwach chikiwach ri tikawex. E uwari'che wara rixox Agar, xu'an nim chirib'il rib' ruma xkanaj kan yewa' ixox.

^k16:5 E chike raj hebreo e k'o jujun achijab' kakik'am jun chik ixox chwa ri kixoxilal, yey wa' utz chikiwa rike na jinta k'o kab'i'x che e chirij ri kib'ano'n ri tinamit. Wa' wajun chik ixox e kakanaj kan kuk' ri pamilia. Rachi e kutzuqu yey keb'uchajij ri ralk'o'al kak'o'ji' ruk' rixox. Ek'u wa' wi'xox na xata uriqom rachi ma kakanaj kan chiri' chirocho.

ⁱ16:7 Wa' wa jun versículo kuq'alajisaj e ri Ángel re ri QAJAWAL JEHOVÁ na e ta xa tob' juna ángel, ma wa' e ne ri QAJAWAL JEHOVÁ xuk'ut uwach, ri kana'tajik e Rire ri k'o chiri'.

^j16:11 Ri b'i'aj *Ismael* pa hebreo ke'eloq *ri DIOS kuto o ri DIOS kuta na*.

^k16:13 Pa hebreo wa' ch'a'teem *El Roi*, ke'eloq *ri DIOS ri Kilow we'in*

^l17:1 Wa' wa jun b'i'aj e ri kab'i'x *El Shaddai* che. Wa' e jun chik ub'i' ri QAJAWAL JEHOVÁ ke'eloq k'o *Ronoje Unimal Chuq'ab' Puq'ab'*. E wa' wa b'i'aj kariqitaj chupa ri Gn. 28.3; 35.11; 48.3 yey Ex. 6.3, yey wa' k'o ku'maja pan che ri ch'a'teem puwi rub'i'tisinik ri DIOS chikiwi uk'iyal alk'o'al.

^m17:5 Ri b'i'aj Abram ke'eloq *Ri jun kiqaw pamilia ri kayak uq'ij*

ⁿ17:5 Wa b'i'aj Abraham ke'eloq *Kiqaw uk'iyal tinamit*

⁹Jetanchi wa' xub'i'ij ri DIOS che ri Abraham: —Ek'u ri'at yey kuk' konoje rawalk'o'al chujujunal kilema'j, e chinimaj ri nutzij xinjikib'a' uwach awuk' ri'at. ¹⁰E nutzij wa' kanjikib'a' uwach iwuk' yey kan'an junam kuk' konoje rawalk'o'al e teran lo chawij: Konoje rachijab' kakoj chike ri kab'i'x che ri retalil re ri circuncisión.^o ¹¹Chirajawaxik wi ri'ix kiq'at rutz'u'malil ruwi ri iwulewal, yey wa' re k'utub'al ri tzij nujikib'am uwach Ri'in iwuk' ri'ix. ¹²Chwi k'u ri' wo'ora, konoje rachijab' chujujunal taq lema'j keb'ik'owik, chirajawaxik wi kakikoj ri retalil re circuncisión. Ka'ani' wa' echiri' wajxaqib' (8) q'iij ralaxik rak'a, jela' ka'an che ri ralko ala kalax chirocho, yey jenela' ka'an che ri ralko ala loq'om na aj ta chupa ratinamit. ¹³Chirajawaxik wi kakoj ri retalil re ri circuncisión che ri alaxinaq ruk' ja yey jela' ka'an che rajchak loq'otalik. Jela' k'u ri' ri nutzij nujikib'am uwach asu kakanaj kanoq jun k'utub'al che ri iwulewal ri'ix yey wa' na junta utaqexik. ¹⁴No'j ri na junta ri retalil re circuncisión che, ri' asu kesax b'i chikixo'l ri tinamit, ma ri' e xjalajob' chwach ri kub'i'ij ri nutzij nujikib'am uwach Ri'in —xcha'.

¹⁵Ek'u ri DIOS jetanchi wa' xub'i'ij che ri Abraham: —Rawixoqil Sarai^p na eta chi ub'i' la' kab'i'ij, wo'ora Sara rub'i' kab'i'ixik. ¹⁶Kanya ri utzil nuchomalil che rire, Ri'in kan'an che rire cha' kuya jun ak'ajol. Pa qatzij wi kanya ri utzil nuchomalil che rire, yey rire ku'ana kichu uk'iyal nimaq tinamit, yey taq ri ralk'o'al keb'u'ana taq reyes pakiwi taq tinamit, xcha'.

¹⁷Tek'uchiri' ri Abraham xuyuxub'a' rujolom k'a chwa ulew yey xutze'ej, xa k'u pa ranima' jewa' xub'i'ij: ¿K'o b'ane juna achi 100 rujunab' yey k'a kalax juna uk'ajol? Yey ri Sara tob' k'o chi 90 junab' che, ¿k'a utz kami ri' kumatzej juna ak'a? xcha'.

¹⁸Tek'uchiri' ri Abraham jewa' xub'i'ij che ri DIOS: —Ri kwaj ri'in, e kaya la che ri Ismael cha' kak'asi' rire ruk' ri utzil chomalil e la, xcha'.

¹⁹Yey ri DIOS jewa' xuk'ul uwach che: —Pa qatzij wi ri nub'i'im Ri'in e rawixoqil Sara kak'o'ji' jun ak'ajol awe'at chirij, yey rub'i' kakojo e Isaac.^q Ruk' k'u ri Isaac kanjikib'a' wi uwach ri Nutzij, wa' e la' kakanaj kanoq na junta utaqexik kuk' ri ralk'o'al rire. ²⁰Yey k'u chwi ri Ismael, e kan'an che janipa ri ab'i'im chwe, kanya ri utzil nuchomalil puwi', ma ri

ralk'o'al lik keb'u'ana ek'i yey lik kak'iyar kiwach. Keb'alax e kab'lajuj (12) uk'ajol ri Ismael, yey wa' keb'u'ana ajwach ketaqan pakiwi' taq tinamit, yey che rire kan'an jun unimal tinamit. ²¹No'j ri Nutzij, kanjikib'a' uwach ruk' ri Isaac rak'ajol kalax pa jun junab' ruma ri Sara, wa' e pacha' taq waq'ij oj k'owi, xcha'. ²²Echiri' ri DIOS xuk'is kach'a't ruk' ri Abraham, Rire xel b'i chiri'.

²³Chupa la' la q'iij wi ri Abraham xukoj ri retalil re circuncisión che ruk'ajol Ismael, yey jela' xu'an chike konoje rajchak eb'alaxinaq pa rocho yey ri rajchak eloq'otalik. Konoje rachijab' ejeqel chirocho yey kechakun puwi' rub'itaq re, xkoj ri retalil re circuncisión chike, jela' pacha' ri xtaqan ri DIOS che. ²⁴Yey 99 junab' k'o che ri Abraham echiri' xukoj ri retalil re circuncisión che ri rulewal.

²⁵Yey ruk'ajol Ismael, k'o oxlajuj (13) junab' che echiri' xkoj ri retalil re circuncisión che ri rulewal.

²⁶Ri Abraham yey ruk'ajol Ismael, junam xkoj ri retalil re circuncisión chike chupa la' la q'iij wi.

²⁷Junam kuk' konoje rachijab' e k'o parocho yey kuk' rachijab' ajchak eb'alaxinaq chiri', kuk' ri rajchak eloq'otal chike ri na e ta aj chiri', xkoj chike ri retalil re circuncisión junam ruk' ri Abraham.

Génesis 18

Ri DIOS kub'i'ij che ri Abraham kalax jun uk'ajol

¹Ri QAJAWAL JEHOVÁ xuk'ut rib' chwach ri Abraham chupa ri luwar pa k'owi ri q'apatan Mamre rub'i', echiri' ri Abraham tz'ul chwach ri okib'al re ri rocho xa kakirik, pa tik'il q'iij echiri' lik k'o b'uk ²Ri Abraham xtzu'n apanoq yey xeril oxib' (3) achijab' e tak'al chwach rire. Echiri' xerilo, jampatana xyakatajik xeb'u'k'ulu apanoq, xuyuxub'a' rib' ruk' rupalaj k'a chwa rulew, ³yey jewa' xub'i'ij: —Wajawal, we taqal ko chwe, ma'an ko la ri' na ke'ek ta na la. ⁴Ma kantz'onoj k'ana ya' cha' kach'aj raqan alaq' yey jela' kuxlan alaq chuxe' ri mu'j re wa jun che'. ⁵Xaloq' xik'ow alaq wara, ki'nk'ama lo wa'im cha' kak'o'ji' chuq'ab' alaq che ri b'e kamaj tanchub'i alaq —xcha'.

Jewa' xkib'i'ij rike: —Utz ri' e cha'ana ri xab'i'ij —xecha'.

⁶Ek'u ri Abraham lik kanik xok b'i pa ri rocho xa kakirik yey jewa' xub'i'ij che ri Sara: —Chak'ama

^o17:10 Circuncisión: Ri retalil re circuncisión e ri kaki'an raj judi'ab' echiri' juna ralko ala kuk'is wajxaqib' q'iij ralaxik, e kaq'at rutz'u'malil ruwi ri rulewal, k'utub'al re wa' e jun chike rutinamit ri DIOS. Gn. 17:9-14; Lc. 2:21; Hch. 7:8

^p17:15 Ri b'i'aj *Sarai o Sara* ke'elawi *umi'al rey*.

^q17:19 Ri b'i'aj *Isaac* pa hebreo ke'elawi *rire katze'nik*.

^r18:4 Ruch'ajik raqanaj re ri b'inel chi'ja, wa' e jun k'utunik puwi' ri nimanik kuya junoq yey ri k'ulub'al re junoq pa ri ja, kil Gen. 18:4; 19:2; 43:24; Jue 19:21; Luc. 7:44-46; ma e ri tikawex e la chikaqan keb'inik yey xa xajab' ri kikojom. Wa' e chak ku'an ri ajchak, kil 1 Sam. 25:41.

44 libra re ri chomilaj harina,^s chayoq'o upa yey cha'ana pam che —xcha'.

⁷Tek'uchiri' ri Abraham lik kanik xe'ek pa ek'owi ri b'aka'ib', xucha' jun meq' lik choom uwach yey xuya che jun chike ri rajchak; ek'u rire jampatana xuyijib'a' re katijik. ⁸Yey ruk' ri meq' xuyijib'a', xuk'am mantekilo yey leche yey xu'ya'a k'u chikiwach. Ek'u ri Abraham e la' k'o kuk' chuxe' ri che', yey rike xewa'ik.

⁹Echiri' xkik'is ri kiwa'im, rachijab' eb'inel xkitz'onoj che ri Abraham: —¿Pa k'owi rawixoqil Sara? —xecha'.

Yey rire xuk'ul uwach: —Le' k'o pa ri ja xa kakirik —xcha'.

¹⁰K'o k'u jun chike rachijab' jewa' xub'i'ij chike: —Che ri jun chik junab' kak'un loq, kino'lb'ina tanchi awuk', ek'u ri' rawixoqil Sara k'o chi jun ralko ralab' —xcha'.

Ek'u ri Sara kutata' pan ronoje ri kakib'i'ij, ma rire k'o lo chirij ri Abraham che ri okib'al lo ri ja. ¹¹Ri Abraham yey ri Sara lik e nimaq winaq chik, ma ri Sara na karil ta chi ne ri yab'il re upa iik'. ¹²Ek'u ri Sara xutze'ej pa ranima' xa xe'laq'ay yey jewa' xub'i'ij: «¿Su'anik ri'? ¿E kami ri' wa' in chi nimalaj winaq, kaya' tanchi chwe wa nimalaj ki'kotemal yey ri wachijil lik ne mam chik?» xcha'. ¹³Ek'u ri QAJAWAL JEHOVÁ jewa' xub'i'ij che ri Abraham: «¿Su'b'e xtze'n ri Sara? Ma xub'i'ij: “¿E kami ri' wa' in chi nimalaj winaq, k'a utz kalax jun ralko walab'?”» xcha'. ¹⁴¿K'o b'ane k'ayew chwach ri DIOS? Ma jewa' che ri jun chik junab' kak'un loq kino'lb'ina awuk', ek'u rawixoqil Sara k'o chi jun ralko ralab' —xcha'.

¹⁵Echiri' xuta wa' ri Sara xuxi'ij rib' yey jewa' xub'i'ij: —Ri'in na xintze'n taj —xcha'.

Ri QAJAWAL JEHOVÁ xuk'ul uwach che: —Na eta ri', ma Ri'in weta'am ri'at xat-tze'nik —xcha'.

Ri Abraham kach'aw puwi' ri Sodoma

¹⁶Tek'uchiri' ri e b'inel xeyakataj b'i chiri' yey xetzu'n pan chwi ri tinamit Sodoma. Ri Abraham e la' e rachb'ilam re keb'u'jacha b'i. ¹⁷Ek'u ri QAJAWAL JEHOVÁ jewa' xub'i'ij: «Na utz taj we kanwewaj che ri Abraham ri kan'ano, ¹⁸ma rire ku'ana kiqaw jun unimal tinamit lik k'o uchuq'ab'. Nub'i'tisim che ri Abraham, ruma rire kanya ri utzil nuhomalil pakiwi' konoje taq ri tinamit che ruwachulew. ¹⁹Ri'in nucha'om rire, cha' kuk'am kiwach ri ralk'o'al yey taq ri e k'o pa rocho, cha' jela' kakikoj nutzij Ri'in yey kaki'an ronoje ri utz

yey ri jusuk', jek'ula', Ri'in kan'an ruk' ri Abraham janipa ri nub'i'tisim che» xcha'.

²⁰E uwari'che ri QAJAWAL JEHOVÁ xub'i'ij che: —K'o jun raq'unik chikij ri winaq re ri tinamit Sodoma yey Gomorra yey wa' katajin unimarik, e ruma ri lik ik'owinaq chi uwi' ri kimak, ²¹kine'ek k'u wo'ora chila', yey kinwila' we qatzij lik ik'owinaq chi uwi' ri kimak jela' pacha' ri raq'unik nuk'ulum, jek'ula' kanweta'maj Ri'in —xcha'.

²²Ek'u ri keb' (2) chik achijab', xeb'ek Sodoma, no'j ri Abraham k'a xkanaj kan chwa ri QAJAWAL JEHOVÁ, ²³xqib' k'u pan chwa ri QAJAWAL JEHOVÁ yey jewa' xutz'onoj che: —¿Kaq'at kami la tzij ri' pakiwi' ri na jinta kimak junam kuk' ri e makunel? ²⁴K'axtaj xa e 50 tikawex jusuk' ri kib'inik ek'o chupa la tinamit. ¿Kaq'at kami la tzij ri' chwi ri tinamit yey na kakuy ta la kimak kuma la 50 tikawex jusuk' kib'inik? ²⁵Na utz ta k'u ri' we kekamisaj la ri jusuk' kib'inik junam kuk' raj makib' pacha' chi junam e makuninaq. ¡Ma'an ne ko la ri' wa'! Rilal Lal raj Q'atal Tzij puwi ronoje ruwachulew, ¿na e ta kami ka'an la ri' ri lik ub'e chwi wa'? —xcha'.

²⁶Tek'uchiri' ri QAJAWAL JEHOVÁ xuk'ul uwach che: —We keb'enuriq 50 tikawex jusuk' kib'inik chupa ri tinamit Sodoma, kuma rike kankuy kimak konoje ri tikawex e jeqel chupa ri tinamit —xcha'.

²⁷Ri Abraham jetanchi wa' xub'i'ij che: —Kuyu la numak, Lal Wajawal, che wa kamb'i'ij che'la, ma rilal Lal WAJAWAL DIOS yey ri'in xa in ulew poqlaj. ²⁸K'axtaj xa e 45 tikawex jusuk' kib'inik. ¿Kuma nawi la wo'ob' (5) chik na ketz'aqat ta wi ri 50, kaq'at la tzij puwi' konoje wa tinamit? —xcha'.

Ek'u ri QAJAWAL JEHOVÁ xuk'ul uwach che: —We keb'enuriq 45 tikawex jusuk' kib'inik, ri' na kanq'at ta tzij puwi ri tinamit —xcha'.

²⁹Xch'aw tanchi ri Abraham: —K'axtaj xa e k'o 40 tikawex jusuk' kib'inik —xcha'.

—Kuma la 40 tikawex, na kanq'at ta tzij chwi ri tinamit —xcha ri QAJAWAL JEHOVÁ.

³⁰No'j ri Abraham jetanchi wa' xub'i'ij che: —Mape oyowal la wuk' WAJAWAL ruma tanchi wa kamb'i'ij che'la, k'axtaj xa e 30 keriqitaj chiri' —xcha'.

—Kuma la 30 tikawex jusuk' kib'inik, kankuy kimak ri tinamit —xcha ri QAJAWAL JEHOVÁ.

³¹Xub'i'ij tanchi ri Abraham: —Lik na taqal ta chwe kinch'a't uk' la ma Rilal Lal WAJAWAL, ¿K'axtaj xa e 20 keriqitaj chiri'? —xcha'.

—Kuma la 20 tikawex, na kansach ta kiwach ri tinamit —xcha' ri QAJAWAL JEHOVÁ.

^s18:6 Pa hebreo kub'i'ij oxiw' *seahs* re harina.

³² Jewa' xub'i'ij tanchi ri Abraham: —Ma pe oyowal la wuk' WAJAWAL, ma xew chi wa' kinch'a'tik, ¿K'axtaj xa e la' keriqitaj e lajuj (10) chiri'? —xcha'.

—Ruma la lajuj (10) tikawex jusuk' kib'inik na kansach ta kiwach ri tinamit —xcha ri QAJAWAL JEHOVÁ che.

³³ Ek'u chiri' ri QAJAWAL JEHOVÁ xuk'is kach'a't ruk' ri Abraham, xel b'i chiri'; yey ri Abraham xtzelej chirocho.

Génesis 19

Ri sachib'al kiwach ri tinamit Sodoma yey Gomorra

¹ E k'u ri k'eb' ángeles^t xeb'opon chupa ri tinamit Sodoma, ke'ek q'i'ij chik. Ek'u rachi Lot tz'ul che ri okib'al re ri tinamit, ma e luwar wa' pa kakimol wi kib' rachijab' k'o kiwach. Echiri' xerilo, xyakataj b'i xeb'u'k'ulu apanoq, xuxukub'a' rib' k'a chwa rulew. ² Yey xub'i'ij chike: —Alaq achijab', ma'an ko alaq ri' kanaj alaq waq'ab' chiwocho. Chiri' utz kach'aj ri aqan alaq,^u alaq, yey chwe'q aniiim tan kamaj tanchub'i ri b'e alaq —xcha ri Lot chike.

Ek'u rike xkib'i'ij che: —Maltyox chawe, ma ri'oj kojkanaj kan waq'ab' chwa k'ayib'al —xecha'.

³ Ek'u ri Lot lik xelaj chike, yey ri xki'ano e xkikoj utzij, xeb'ek ruk' chirocho. Echiri' xeb'oponik, ri Lot xu'an jun nimalaj nimanik chike, xu'an pam na jinta lewadura che yey xewa' k'u ri'.

⁴ No'j k'amaja' ne keb'e'waroq, echiri' konoje rachijab' re ri tinamit Sodoma xkisut rij ri ja, wa' e konoje ralab'o yey ri nimaq winaq re ri tinamit. ⁵ Xkijeq kesik'in che ri Lot, jewa' kakib'i'ij: —¿Pa ek'o wi rachijab' xek'un cha'wocho waq'ab'? ¿Cheb'awesaj loq, ma kaqaj kojkotz'i' kuk'! —xecha'.

⁶ Tek'uchiri' ri Lot xel loq re kolch'a'ta kuk', xutz'apij kan chi utz ri pwerta k'o chirij rire; ⁷ jewa' xub'i'ij chike: —Alaq watz nuhaq', ma'an ko alaq ri', lik na ub'e taj we ka'an alaq wa', wa' lik na utz ta k'ana uwach. ⁸ Tape alaq, ri'in ek'o ka'ib' numi'al k'amaja' kek'uli'ik. Keb'enuwesaj loq cha' ka'an alaq kuk' janipa ri ka'aj alaq; no'j e mak'o ma'an alaq chike wa'chijab', ma rike epetinaq wuk' chiwocho yey ruma la' kenuchajij —xcha'.

⁹ Ek'u rike jewa' xkik'ul uwach: —¿Chatela pa qab'e! —xecha'.

Yey jetanchi wa' xkib'i'ij: —Wa'chi xk'unik na aj ta ne wara, yey ¿karaj kami ri' kataqan paqawi'?

—Xecha chikiwach. E wo'ora kaqa'an más k'ax chawe ri'at chikiwach rike —xecha tanchik.

Tek'uchiri' xkijeqo kech'o'jin ruk' ri Lot yey xeqib' chwach ri pwerta cha' kakik'aq b'i. ¹⁰ No'j ri eb'inel, xkijek' pan ri Lot yey xkokisaj b'i junam kuk' chupa ri ja; tek'uchiri' xkitz'apij ri pwerta. ¹¹ Ek'u ri ángeles xeki'an potz' chike rachijab' xekanaj kan chwa ri pwerta ajweer. Wa' e konoje ralab'o yey ri nimaq winaq lik chak kemalalik kakitzukuj ri pwerta re la ja.

¹² Tek'uchiri' raj b'inel xkib'i'ij che ri Lot: —¿E k'o jujun chik awalk'o'al wara? Cheb'ak'ama b'i rak'ajol, kuk' rami'al yey taq rajii', yey taq ri e k'o chux chawe chupa wa tinamit; cheb'awesaj b'i naj che wa luwar; ¹³ ma ri'oj kaqasach uwach wa luwar, wa' e ruma ik'owinaq chi uwi' ri raq'unik oponinaq chwa ri QAJAWAL JEHOVÁ chikij ri winaq re wa tinamit, e uwari'che oj utaqom loq re kaqasach kiwach —xecha che.

¹⁴ Tek'uchiri' ri Lot xeb'u'tzukuj taq rujii', ri kek'uli' na kuk' rumi'al yey xub'i'ij chike: —¿Chixyakatajoq yey chixelub'i wara, ma ri QAJAWAL JEHOVÁ kusach uwach wa tinamit oj k'owi! —xcha chike.

No'j ralab'o na xkikoj ta ri kub'i'ij ri Lot chike, ma e chikiwa rike xa etz'anem upa ri kub'i'ij. ¹⁵ Ek'u la' katajin usaqirik, e ri ángeles xkib'i'ij che ri Lot: —¿Chawilij! Jat yey chak'ama b'i rawixoqil kuk' ri keb' ami'al, cha' na kixkam taj echiri' kape ri k'ax puwi wa tinamit —xecha'.

¹⁶ Ek'u ri Lot na karilij taj, ruma la' ri ángeles xkijek'ij b'i che ruq'ab' rire, che ruq'ab' ri rixoqil yey ri keb' umi'al ma ri QAJAWAL JEHOVÁ lik k'o k'axna'b'al uk'u'x chike. Xeb'ekesaj k'u b'i chupa la tinamit cha' na jinta kakik'ulumaj. ¹⁷ Echiri' eb'elinaq chub'i chupa ri tinamit, jun chike ri ángeles xub'i'ij: —¿Chiwilij b'i, chikolob'ej iwib'! Mixtzu'n kan chiwij, mixtak'i' ne k'enoq chwi lo rutaq'ajal ruwi'. Jix, chikolob'ej iwib' che taq ruwi juyub', we kiwaj na kasach ta iwach —xcha'.

¹⁸ Ek'u ri Lot xub'i'ij chike: —¿Kantz'onoj ko che alaq, alaq wajaw, lik ne mu'an ri'! ¹⁹ E ralaq lik na xa ta jub'iq' ri utz 'anom alaq chwe yey k'utum ri k'axnab'al k'u'x alaq chwe, ma xkolob'ej alaq ri nuk'aslem, no'j ri'in na utz taj kine'ek che taq ruwi juyub', ma chiri' kinumaj ri q'atb'al tzij ka'an puwi wa tinamit yey kinkam k'u ri'. ²⁰ Chilape alaq, xa naqaj che wara k'o jun ralko tinamit pa utz kine'ek wi. ¿Ya'a alaq luwar chwe kine'ek chila'

^t19:1 E wa' ka'ib' ángeles e ri keb' achijab' xewa' ruk' ri Abraham chiri' Gn. 18.22

^u19:2 Ri kach'aj aqanaaj e lik kaki'an wa' raj hebreos echiri' kakik'ul juna b'inel chikocho. Kil Luc 7.44

re kankolob'ej wib', ma pa qatzij wi wa' xa ralko tinamit! —xcha'.

²¹ Tek'uchiri' jun chike ri ángeles xub'i'ij: —Utz ri', e kan'an ri katz'onoj chwe. Na kansachisaj ta uwach ri tinamit xab'i'ij chwe. ²² No'j e chawilij, ja'kolob'ej awib' chila', ma na jinta k'o kan'an ri'in xaloq' k'amaja' katopon chila' —xcha'.

E uwari'che xkoj ub'i' Zoar^v che la' la tinamit.

²³ Ek'u ri' kasaqir ruwachulew echiri' ri Lot xopon chupa ri tinamit Zoar. ²⁴ Ek'u ri QAJAWAL JEHOVÁ xutaq lo chila' chikaj q'aaq' yey azufre kaqa'wik, wa' e pacha' chi jab' katixix chwi taq ri tinamit Sodoma yey Gomorra; ²⁵ yey xusachisaj k'u kiwach ri' ri tinamit yey ronoje ruwaraqan taq'aj, junam kuk' ri tikawex ejeqel chiri' yey xuk'is ruk' ronoje ri tiko'n kak'iy che ruwu'lew. ²⁶ Ek'u ri rixoqil ri Lot, rire teran loq yey xtzu'n k'u pan chirij yey chiri' k'u ri' xu'an kan jun chi takatik pacha' ab'aj re atz'aam.

²⁷ Lik anim tan, ri Abraham xtzelej chupa ri luwar pa xch'a't wi ruk' ri QAJAWAL JEHOVÁ; ²⁸ xtzu'n k'u pan chwi ri Sodoma yey Gomorra yey chwi ronoje ruwaraqan taq'aj, yey xril apanoq ronoje la luwar e ri' kaq'an sib' puwi' pacha' juna orna. ²⁹ Jek'ula' xu'an ri DIOS echiri' xusach kiwach ri tinamit ek'o che ruwaraqan taq'aj pa xjeqi' wi ri Lot, no'j e xu'an ri utz che ruk'aslemal ri Abraham yey xresaj k'u lo ri Lot chupa taq ri luwar xusach uwach.

Ri Lot yey taq rumi'al

³⁰ Ri Lot xok xi'in ib' ruk' kakanaj kan chupa ri tinamit Zoar yey xe'ek kuk' ri ka'ib' umi'al che ruwi juyub'. Chiri' xjeqi' wi chuxe' jun pek junam kuk' ri keb' umi'al. ³¹ K'o jun q'iiij, e rumi'al atz ri Lot xub'i'ij che ruchaq': —Ri taat nimalaj winaq chik, yey pa ronoje wa luwar na jinta juna achi cha' kak'uli' quk' jela' pacha' ri xex ka'an wi. ³² Ri qa'ana' e qaq'ab'arisaj ruk' vino yey jela' kojkotz'i' ruk' cha' kek'oji' qalk'o'al ruma rire —xcha'.

³³ Ek'u chupa la' laq'ab' xkiq'ab'arisaj ruk' vino ri kiqaw, yey rumi'al atzixel xkotz'i' ruk', no'j ruqaw na xunab'ej taj jampa xkotz'i' rumi'al ruk' yey jampa xyakataj b'i. ³⁴ Chuka'm q'iiij k'ut, rali atzixel xub'i'ij che ruchaq': —Ri'in xinkotz'i' xokq'ab' ruk' ri taat; qa'ana tanchi che waq'ab' kaqaq'ab'arisaj ruk' vino cha' katkotz'i' ri'at ruk' rire, jela' k'ut qakab'ichal kak'oji' qalk'o'al ruma rire —xcha'.

³⁵ Chupa la' laq'ab' xkiq'ab'arisaj tanchi ri kiqaw ruk' vino, yey ek'u ri chaq'ixel xe'kotz'ola ruk', no'j

ri Lot na xunab'ej taj jampa xkotz'i' rumi'al ruk' yey jampa xyakataj b'i. ³⁶ Jela' k'u ri', kikab'ichal rumi'al ri Lot xekanaj kan e yewa' ixoqib' ruma ri kiqaw. ³⁷ Ri atzixel xalax jun ralko ralab', Moab^w rub'i' xukojo, wa' e kiqaw ri kab'i'x moabitas chike wo'ora. ³⁸ Ek'u ri chaq'ixel xalax jun ralko ralab', Ben-ammi^x rub'i' xukojo, wa' e kiqaw ri kab'i'x amonita chike wo'ora.

Génesis 20

Ri Abraham yey ri Abimelec

¹ Ri Abraham xel b'i chupa ri luwar pa k'owi yey xe'ek chupa ri luwar re Neguev yey xjeqi' chupa ri tinamit Gerar, wa' k'o chuxo'l ri Cades yey ri Shur. ² Yey chiri' xub'i'ij wi ri Abraham chwi ri rixoqil Sara: «e wa' wanab'» xcha'.

Tek'uchiri' ri Abimelec, ri rey re Gerar xutaq uk'amik ri Sara re ku'an rixoqil che. ³ Chupa k'u la' la'q'ab' ri DIOS xch'a't ruk' ri Abimelec puwaram, jewa' xub'i'ij che: «E wo'ora katkamik, ma rixoq xak'amo rire k'ulanik yey k'o rachijil» xcha'.

⁴ Ek'u ri Abimelec k'amaja' ne kakotz'i' ruk' ri Sara, ruma ri' jewa' xuk'ul uwach: «Lal Wajawal, ¿kakamisaj kami la ri' ri na jinta mak u'anom? ⁵ Ma ri Abraham xub'i'ij chwe wa' wi'xoq e ranab', yey ri Sara xub'i'ij chwe ri Abraham e uxib'al. Ek'u ri' ri'in na weta'am taj we na ub'e ta wa xin'ano; chinuwach ri'in utz ri xin'ano» xcha'.

⁶ Ek'u ri DIOS xuk'ul uwach che e la' puwaram: «Ri'in weta'am e ri'at na aweta'am taj we na ub'e ta wa xa'ano. E uwari'che na xinya ta luwar chawe katmakun chinuwach Ri'in ma na xinya ta ne luwar chawe cha' katkotz'i' ruk'. ⁷ Ek'u wo'ora, chatzelej b'i rixoq che ri rachijil, ma ri Abraham e jun q'alajisanel re ri DIOS yey jek'ula' kach'aw chinuwach Ri'in paw'i' ri'at cha' k'o ak'aslemal. No'j we na katzelej tub'i' che, chaweta'maj k'u ri' ma pa qatzij wi ri'at yey ri e k'o awuk' pawocho, kixkamik» xcha'.

⁸ Chuka'm q'iiij k'ut ri Abimelec xwa'lij lik anim tan, yey xeb'umol konoje rachijab' aj ya'l na'oj yey xutzijoj chike ronoje ri xb'i'x che puwaram. Echiri' rike xkita wa', lik xkixi'ij kib' che. ⁹ Tek'uchiri' ri Abimelec xusik'ij ri Abraham yey xub'i'ij che: —¿Su'b'e x'an la wa' chiqe?, Ruma wa' ri'in yey ri tinamit pa kintaqan wi lik xqa'an wa jun nimalaj mak. Wa x'an la wuk', lik na ub'e taj ka'an la —xcha'.

^v19:22 Ri ch'a'teem *Zoar* pa hebreo ke'elawi: *Ralko tinamit*

^w19:37 Ri ch'a'teem Moab pa hebreo ke'elawi *Re ruqaw*

^x19:38 Ri ch'a'teem *Ben-ammi* pa hebreo ke'elawi *Uk'ajol ri k'o chux chwe*

¹⁰ Jetanchi wa' xub'i'ij ri Abimelec che ri Abraham: —¿Sa' ri kach'ob' la raqan echiri' x'an la ronoje wa'? —xcha'.

¹¹ Ri Abraham jewa' xuk'ul uwach: —Ri'in xinch'ob' raqan chiwib'il wib', e chupa wa' wa luwar na jinta xi'in ib' chwach ri DIOS kuk' ri tikawex yey ruma k'u ri wixoqil kinkamisax ri'in. ¹² No'j pa qatzij wi ri Sara wanab' nenare', ma umi'al ri nuqaw, tob' na ralit ta ri nuchu; e uwari'che utz xink'uli' ruk'. ¹³ Echiri' ri DIOS xub'i'ij chwe kinel lo kuk' ri nuchu-nuqaw cha' kine'ek pa jujun chik luwar, e ri'in ximb'i'ij che ri Sara mu'an ko ri', e pa taq ri jujun luwar pa kojopon wi, kub'i'ij e ri'in in uxib'al —xcha'.

¹⁴ Ek'u ri Abimelec xusipaj b'i che ri Abraham taq b'exex, b'aka'ib' yey achijab' yey ixoqib' e ajchak, tek'uchiri' xutzelej b'i ri rixoqil Sara che. ¹⁵ Yey xub'i'ij ri Abimelec che: —Taq ri wulew e k'o chiwach la; cha'a la ri luwar kuk'ul k'u'x la, pa utz kajeqi' wi la —xcha'.

¹⁶ Yey che ri Sara xub'i'ij: —Ri'in xinya b'i che “raxib'al” wa 25 libra^y re saqa pwaq, wa' kanya chawe chikiwach konoje ri e k'o wara cha' rajil uk'axel che ri xatik'ow wi, ruma wa' na jinta junoq kach'a't chawij ri'at —xcha'.

¹⁷ Tek'uchiri' ri Abraham xu'an orar chwach ri DIOS, yey ri DIOS xeb'ukunaj ri Abimelec junam ruk' ri rixoqil. Jenela' xeb'ukunaj rixoqib' e rajchak, ma jela' xek'oji' kalk'o'al. ¹⁸ Ma ruma ri Sara, konoje rixoqib' e k'o pa rocho ri Abimelec na utz taj kekanaj kan yewa' ixoqib', wa' e ri QAJAWAL JEHOVÁ x'anawik.

Génesis 21

Ri ralaxib'al ri Isaac

¹ Ri QAJAWAL JEHOVÁ lik e xu'ano janipa ri ub'i'tisim che ri Sara, yey janipa rub'i'im che lik e xu'ana'. ² Jela' k'u ri' ri Sara xkanaj yewa' ixoq, yey ruma rire xalax jun uk'ajol ri Abraham echiri' lik nimalaj winaq chik. Ri ralko ala xalaxik chupa ri q'iij ub'i'im chi ri DIOS che. ³ Ri Abraham xukoj Isaac^z che ruk'ajol, ri xya'taj che ruma ri Sara. ⁴ Yey xukoj che ruk'ajol ri retalil re circuncisión^a echiri' k'o wajxaqib' (8) q'iij che ralaxik, jela' pacha' ri xtaqan ri DIOS che. ⁵ Yey 100 rujunab' ri Abraham echiri' xalax ruk'ajol Isaac. ⁶ Tek'uchiri' ri Sara

xub'i'ij: «Ruma wa xu'an ri DIOS chwe, wo'ora lik kintze'n ruma nuki'kotemal yey konoje ri kakito xalax jun ralko walab', junam ketze'n wuk'» xcha'. ⁷ Yey jewa' xub'i'ij tanchik: «¿China xb'i'n che ri Abraham e ri'in Sara kaya'taj chwe kantz'umtisaj jun ak'a? Ma tob' nimalaj winaq chi ri Abraham, ri'in xinya jun uk'ajol rire» xcha'.

Ri Agar yey ri ralab' Ismael keb'oqotax b'i pa rocho ri Abraham

⁸ Ri ralko ala Isaac xk'iyik yey xesax ri tz'um che. Chupa ri q'iij echiri' xesax ri tz'um che, ri Abraham xu'an jun unimal nimanik ruma wa'. ⁹ Yey ek'u ri Sara xrilo e ri Ismael, ruk'ajol ri Abraham yey ralab' ri Agar ri rajchak aj Egipto, e lik kuch'amij ri ralab' Isaac. ¹⁰ Ruma k'u la' xub'i'ij ri Sara che ri Abraham: «Choqotaj b'i la wa jun ixoq ajchak junam ruk' ri ralab'. Ma ru-herencia ri walab' Isaac na utz taj kujach upa ruk' ri ralab' rire» xcha'. ¹¹ Wa' wa xub'i'ij ri Sara lik xok chuk'u'x ri Abraham, ma e che ruk'ajol ka'an wi wa'. ¹² Ek'u ri DIOS xub'i'ij che: «Mok chak'u'x ruma rala yey ruchu. E cha'ana ronoje ri kutz'onoj ri Sara chawe, ma che rak'ajol Isaac keb'alax wi lo rawalk'o'al paqatzij wi awe'at. ¹³ Ek'u chwi ri ralab' ri Agar, ri rajchak ri Sara, Ri'in kan'an che rire cha' ku'ana jun nimalaj tinamit, ma ak'ajol ri'at» xcha'.

¹⁴ Chuka'm q'iij, ri Abraham lik anim tan xyakatajik, xuyjib'a' b'i che ri Agar pam re uwa'im yey jun k'olib'al ruk' ya', xuya b'i ronoje wa' re kareqaj b'i, xutaq b'i ruk' ri ralab' Ismael. Ri Agar xe'ek yey e la' kab'linik, na reta'am taj pa ke'elawi chupa ri luwar katz'intz'otik re Beerseba. ¹⁵ Echiri' xk'is ri ya' k'o chupa ri k'olib'al, xu'ya'a ri ralko ala chuxe' jumokaj che', ¹⁶ yey ruchu Agar xe'tz'ula lo utukel laj pa 100 metro^b che, yey xub'i'ij: «Na kwaj taj kanwilo echiri' kakam ri walab'» xcha'. Tek'uchiri' rire xe'tz'ula pan chwach, rala xujeqo kasik'linik yey koq'ik.

¹⁷ Ek'u ri DIOS xuta ruqul^c rala koq'ik, yey chila' chikaj e ri ángel re ri DIOS xusik'ij loq yey xub'i'ij che: «¿Sa' xak'ulumaj Agar? Maxi'ij awib', ma ri DIOS xuta ri roq'ej ri ralko ala chiri' pa ri k'owi. ¹⁸ Jat, ja'yaka rala, yey chachapa che ruq'ab' ma e kan'an wa' Ri'in che: Kan'an che rire cha' ku'ana jun nimalaj tinamit» xcha'.

^y20:16 Pa hebreo kub'i'ij: 1,000 siclo re plata. Che ri qapajb'al ri'oj waq'ij ora, ku'ana 25 libra ra'lal re pwaq

^z21:3 Kil ri nota re Génesis 17.19

^a21:4 Kil ri nota re Génesis 17.10

^b21:16 Pa hebreo kub'i'ij: Pa kopon wi ri k'aqanik re ri ch'aab'. No'j che ri pajanik qe ri'oj waq'ij ora e ri 100 metro

^c21:17 Kil ri nota k'o pa Gn. 16.11

¹⁹Tek'uchiri' ri DIOS xu'an che ri Agar cha' xril pan jun k'uwa' re ya'. Rire xe'ek yey xu'nojisaj lo ruk'olib'al che ya' yey xuya che ri Ismael. ²⁰Chwi k'u ri wa' ri DIOS lik xuto' rala, yey xk'iy k'ut yey xjeqi' chupa ri luwar katz'intz'otik, rire lik xumaj uk'aqik ri ch'aab'.^d ²¹Yey xjeqi' chupa ri luwar katz'intz'otik re Parán. Tek'uchiri' ruchu xuk'ulub'a' ruk' jun ali aj Egipto.

Ri Abraham yey ri Abimelec kaki'an tzij chikiwach

²²Chupa la' la q'iij wi, ri Abimelec xe'ch'a'ta ruk' ri Abraham, wa' rachb'ilam b'i ri Ficol, ajwach ke rachijab' e ajch'a'oj. Yey ri Abimelec jewa' xub'i'ij che ri Abraham: —Ri DIOS kuto' la che ronoje ri ka'an la, ma e kilitaj che ronoje ri ka'an la. ²³Ek'u wo'ora, chupa rub'i' ri DIOS jikib'a' la uwach chwe pa wa luwar, ma'an la juna sokoso'nik chwe ri'in yey chike ri walk'o'al yey chike ri ketajin loq. Jikib'a' la uwach chwe, kak'ut la ri rutzil k'u'x jikil uwach chwe jela' pacha' ri xink'ut ri'in che'la, yey jela' ka'an la chike wa tikawex ek'o chupa wa tinamit pa la jeqel wi la tob' na aj ta la wara —xcha'.

²⁴Yey xuk'ul uwach ri Abraham: —Utz ri' kanjikib'a' uwach che'la —xcha che.

²⁵Ek'u ri Abraham xraq'un chwach ri Abimelec ruma jun jul k'otom re uk'olib'al ya', ri xkimaj ri rajchak ri Abimelec chike ri rajchak ri Abraham.

²⁶Yey ri Abimelec xuk'ul uwach: —Na weta'am taj china x'anaw re wa', yey rilal na jinta b'i'im la chwe, k'a e wo'ora kanta chwi wa' —xcha'.

²⁷Tek'uchiri' ri Abraham xeb'uk'am taq b'exex yey b'aka'ib' yey xeb'uya che ri Abimelec, yey chupa la' la q'iij wi kikab'ichal xkijikib'a' uwach jun tzij chikiwach. ²⁸Ek'u ri Abraham xeb'uya parewi wuqub' ati'tab' q'apoj b'exex chike ri e ri're.

²⁹Yey ri Abimelec jewa' xub'i'ij che ri Abraham: —¿Su'chak xeya la parewi wa wuqub' ati'tab' q'apoj b'exex? —xcha'.

³⁰Yey ri Abraham xuk'ul uwach: —E wa wuqub' ati'tab' q'apoj b'exex, kanya che'la k'utub'al re e in xink'otow wa jun jul re uk'olib'al ya' —xcha'.

³¹E uwari'che Beerseba^e xkikoj che la' la luwar, ma kikab'ichal rike xkijikib'a' uwach ri kich'a'teem chiri'.

³²Echiri' kijikib'am chi uwach ri tzij chiri' Beerseba, ri Abimelec yey ri Ficol ri ajwach ke rachijab' e ajch'a'oj xetzelej chupa ri kitinamit raj

filisteo. ³³Chiri' Beerseba, ri Abraham xutik jun che' tamarisco rub'i',^f yey chiri' xuyak wi uq'iij rub'i' ri QAJAWAL JEHOVÁ, ri DIOS na jinta utaqexik. ³⁴Uk'iyal junab' k'u ri', ri Abraham xjeqi' chupa ri tinamit ke raj filisteo.

Génesis 22

Ri DIOS kuk'am upa ri kub'ulib'al uk'u'x ri Abraham

¹Echiri' ik'owinaq chi wa', ri DIOS xuk'am upa ri kub'ulib'al uk'u'x ri Abraham we pa qatzij wi kub'ul uk'u'x ruk' Rire. Xuch'ab'ej k'u ri' jewa' xub'i'ij che: —¡Abraham!

Rire xuk'ul uwach che: —Ri' in k'o wara —xcha'.

²Ek'u ri DIOS jewa' xub'i'ij che: —Chak'ama b'i ri Isaac, rak'ajol, ri xa jun, ri lik k'ax kana'o, yey jat che taq ri luwar re Moriah. Echiri' at k'o chi chila' chakamisaj re kaya pa qasa'n, re kaporoj chinuwach, wa' ka'an che ruwi ri juyub' pa kamb'i'ij wi chawe —xcha'.

³Ri Abraham chuka'm q'iij, lik anim tan xwa'lijik yey xuwiq b'i ru-axna, xuk'am b'i si' re ri qasa'n yey xe'ek chupa ri luwar pa xub'i'ij wi ri DIOS che, junam xeb'ek ruk' ruk'ajol Isaac yey kuk' keb' e rajchak. ⁴Churox q'iij k'ut che ri kib'inab'al ri Abraham xtzu'n chinimanaj yey xril pan ri luwar. ⁵Yey jek'uwa' xub'i'ij chike ri rajchak: —Chixkanaj kan wara ruk' ri axna. Yey ri'in ruk' wa nuk'ajol koje'ek chik, re ke'qaloq'nimaj uq'iij ri DIOS yey tek'uchiri' kojzetelej tanchuloq —xcha'.

⁶Ri Abraham xuk'am ri si' re ri qasa'n re kaporoj yey xuya b'i che ri Isaac cha' kareqaj b'i, yey rire e xruk'a'aj b'i ri kuchilo yey ri q'aaq', yey ek'u la' junam xeb'ek. ⁷Ek'u ri Isaac jewa' xub'i'ij che ruqaw Abraham: —¡Tatoo! —xcha'.

Ruqaw xuk'ul uwach: —¿Sa' kawaj nuk'ajol? —xcha ri Abraham.

Ri Isaac jewa' xub'i'ij: —Chila pe la, quk'a'am lo ri si' yey quk'a'am ri q'aaq', no'j ¿pa k'owi ri q'apoj b'exex re ri qasa'n kaporoj chwach ri DIOS? —xcha'.

⁸Ri Abraham jewa' xuk'ul uwach: —Nuk'ajol, e ri DIOS kaya'w re juna q'apoj b'exex re ri qasa'n kaqaporoj chwach ri DIOS —xcha'.

Ek'u ri' la' junam xeb'ek.

⁹Echiri' xeb'opon chupa ri luwar pa ub'i'im wi ri DIOS chike, ri Abraham xuyak jun altar yey xunuk' ri si', tek'uchiri' xuyut ruk'ajol Isaac yey xuya puwi

^d21:20 Ch'aab' wa' e jun chapab'al re ka'an k'aqanik ruk' flecha. Kil ri kub'i'ij 1 Reyes 22.34 puwi ruchapab'exik wa'.

^e21:31 Pa hebreo Beerseba ke'eloq *Jul k'otom re k'olib'al ya' pa x'ani' wi jun jikib'al tzij*

^f21:33 Wa' e jun che' mokomik na lik ta kel b'i chikaj re kuya mu'j, kariqitaj che ri luwar katz'intz'otik re Israel.

ri altar chwi ri si'. ¹⁰Yey ek'uchiri' xuyak ruq'ab' ruk' ri kuchilo re kukamisaj ruk'ajol, ¹¹ek'u ri Ángel re ri QAJAWAL JEHOVÁ xsik'in lo che k'a chila' chikaj: —¡Abraham! ¡Abraham! —xcha'.

Rire xuk'ul uwach: —Ri' in k'olik —xcha ri Abraham.

¹²Ri ángel xub'i'ij che: —Mayak raq'ab' puwi rala re kakamisaj yey mak'o ne ma'an che, ma xinweta'maj e ri'at kaxi'ij awib' chwach ri DIOS, ma na xaxu'yaj taj kaya rak'ajol chwe, e rak'ajol xajun —xcha'.

¹³Ri Abraham xtzu'n pan chinimanaj yey k'ate' xrilo k'o jun b'exex ma' chiri', wa' usuq'um rib' ri ruk'a' chupa taq ruq'ab' jumokaj che', tek'uchiri' xe'ek xu'chapa ri b'exex, yey xuporoj re uqasa'n chwach ri DIOS puk'axel ruk'ajol. ¹⁴Tek'uchiri' ri Abraham xukoj ub'i' wa jun luwar, jewa' xub'i'ij che: «Ri QAJAWAL JEHOVÁ kuya lo Janipa ri Kajawaxik»^s xcha'. E uwari'che wo'ora k'a jela' rub'i' kab'i'ixik: Che ruwi juyub' re ri QAJAWAL JEHOVÁ pa Kuya wi lo Janipa ri Kajawaxik.

¹⁵Ri Ángel re ri QAJAWAL JEHOVÁ xch'aw lo chukalaj che ri Abraham k'a chila' chikaj, ¹⁶jewa' xub'i'ij che: —Ri QAJAWAL JEHOVÁ jewa' kub'i'ij: “Lik kanjikib'a' uwach ri nuch'a'teem chupa ri nub'i', ma e ruma wa xa'ano, na xaxu'yaj ta kaya rak'ajol chwe, e rak'ajol xa jun, ¹⁷ek'u ri'in lik kanya ri utzil nuhomalil chawe ri'at. Ma rawalk'o'al lik kak'iyar kiwach, jela' keb'u'ana pacha' ri ch'umil e k'o chikaj yey e pacha' ri sanyeb' e k'o chuchi' ri mar na kach'ijitaj ta kajilaxik. Yey rike kakich'ij ne kichuq'ab' ri tzel keb'ilowik. ¹⁸Yey konoje ri tinamit re ruwachulew kakik'ul na ri utzil nuhomalil kuma rike, ma e ri'at xakoj nutzij” —xcha'.

¹⁹Ek'u ri Abraham ruk' ri Isaac xetzelej chupa ri luwar pa xekanaj kan wi ri rajchak. Tek'uchiri' junam xetzelej konoje chila' Beerseba, pa jeqel wi ri Abraham.

²⁰Echiri' ik'owinaq chi wa', ri Abraham xumaj urasonal e ri Milca xek'oji' ralk'o'al ri Nacor ruk', wa' e uchaq' ri Abraham. ²¹E taq ralk'o'al wa' ri Nacor: Ri atzixel xalaxik Uz rub'i', e ruhaq' xalaxik Buz rub'i', tek'uchiri' xalax ri Kemuel, wa' e xu'ana uqaw ri Aram. ²²Tek'uchiri' xeb'alax ri Quesed, ri Hazo, ri Pildas, ri Jidlaf yey ri Betuel. ²³Ek'u ri Betuel e xu'ana uqaw ri Rebeca. E wajxaqib' kalk'o'al wa' xeb'alaxik re rixoq Milca ruk' ri rachijil Nacor, wa' uchaq' ri Abraham.

²⁴Yey chwi ne wa' ri Nacor xek'oji' ralk'o'al chirij ri Reúma, ruka'm rixoqil. Ri kib'i' e wa': ri Teba, ri Gaham, ri Tahas, yey ri Maaca.

Génesis 23

Ukamik yey umuqik ri Sara

¹Ri Sara xk'asi' 127 junab'. ²Xkam k'u ri Sara chiri' Quiriat-arba, wa' e chupa ri tinamit Hebrón chwa taq rulew re Canaán. Ri Abraham xroq'ej rukamik ri Sara yey naj xub'isoj. ³Tek'uchiri' ri Abraham xel lo pa ya'tal wi ru-cuerpo ri Sara yey jewa' xub'i'ij chike ri tikawex hitita e aj chiri': ⁴—Tob' ri'in na in ta aj wara chixo'l alaq, k'ayij alaq chwe juna nuluwar re muqub'al re ri wixoqil xkamik —xcha'.

⁵Yey ri tikawex aj hitita, xkib'i'ij che ri Abraham: ⁶—¡Tape la wa kaqab'i'ij che'la! Chiqaxo'lib'al ri'oj rilal lal jun ucha'o'n re ri DIOS, ruma k'u la', muqu la ri ixoqil la chupa ri chomilaj muqub'al qe ri'oj, ma na jinta junooq chiqe ri'oj kuxu'yaj wa' che'la —xecha'.

⁷Tek'uchiri' ri Abraham xyakatajik yey xuyuxub'a' rib' chikiwach raj hitita, ⁸yey jewa' xub'i'ij chike: —We pa qatzij wi ka'aj alaq kanmuq ri wixoqil wara, ma'an ko alaq ri', ch'awa alaq panuwi' chwach ri Efrón^h ruk'ajol ri Zohar, ⁹cha' e kuk'ayij ko chwe ri pek re Macpela, ri k'o chuchi' taq ri rulew rire. Chuya'a chwe ma ri'in e kantojo janipa ri rajil, yey jela' k'u ri' ku'ana we'in wa muqub'al k'o chupa wa luwar.

¹⁰Ek'u ri Efrón ri heteo tz'ul chiri' chikixo'l ri tikawex aj hitita, xuk'ul uwach ruch'a'teem ri Abraham e la' chikiwach konoje raj hitita, yey chikiwach konoje ri keb'ik'ow che ri okib'al re ri tinamit, jek'uwa' xub'i'ij: ¹¹—¡Lal nimalaj winaq Abraham! Tape la wa kamb'i'ij che'la: Ri'in kansipaj rulew che'la, yey ruk' ne ri jun pek k'o chwach. E la' chikiwach wa nutinamit cha' rike kakilo kanya wa' che'la. Muqu la chiri' ri ixoqil la —xcha'.

¹²Ek'u ri Abraham xuyuxub'a' tanchi rib' chikiwach ri e aj chiri', ¹³yey xuk'ul uwach ruch'a'teem ri Efrón chikiwa konoje ri e k'o chiri': —¡Tape la wa kamb'i'ij che'la! Ma'an ko la ri', ri'in kanloq' rulew che'la, yey jela' kanmuq ri wixoqil chiri' —xcha'.

¹⁴Ri Efrón xuk'ul uwach ruch'a'teem ri Abraham: ¹⁵—¡Lal nimalaj winaq Abraham! Tape la wa kamb'i'ij che'la: Ri rajil rulew e lajuj (10) libra

^s22:14 Wa jun ch'a'teem pa hebreo e ke'elawi wa': *E ri QAJAWAL JEHOVÁ kuya lo Janipa ri Kajawaxik*

^h23:8 Ri Efrón e rajaw wa' wa luwar re Macpela, ri xuloq' ri Abraham re kimuqub'al. Kil ri kub'i'ij Gn. 25.9

ra'lal saqapwaq.ⁱ Ruma wa rajil ¿k'i b'ane ri' k'i wa' chiqawach ri'oj uk' la? E muqu la ri ixoqil la chiri' —xcha'.

¹⁶Ri Abraham xutoj che ri Efrón ri rajil rulew e la' chikiwach ri e k'o chiri' yey xutoj ruk' lajuj (10) libra ra'lal saqapwaq. ¹⁷Jela' k'u ri' e rulew re ri Efrón ri k'o Macpela, pa releb'al lo ri q'iij che ri Mamre, wa' e pa k'owi ri pek yey ronoje ri che' e k'o chupa rulew. ¹⁸Ronoje k'u ri' xkanaj kanoq re ri Abraham yey wa' xketa'maj konoje raj hitita e k'o chiri' yey konoje ri keb'ik'ow che ri okib'al re ri tinamit.

¹⁹Tek'uchiri' ri Abraham xumuq ri Sara chupa ri pek k'o chwa rulew re Macpela, ri k'o pa releb'al q'iij che ri Mamre, wa' e ri Hebrón k'o chupa ri luwar re Canaán.^j ²⁰Jela' k'u ri' rulew xk'oji' kan puq'ab' ri Abraham, ruk' ri pek k'o chwach wa' xuloq' chike raj Het re muqub'al.

Génesis 24

Ri Abraham kutz'on rixoqil ri Isaac

¹Ri Abraham lik nimalaj winaq chik, yey ri QAJAWAL JEHOVÁ uya'om ri utzil chomalil puwi rire che ronoje. ²Ek'u ri Abraham xub'i'ij che ri rajchak rire, wa' e ri más k'o chi ujunab' chikiwach ri jujun chik e rajchak, wa' wa'chi k'o chwi ronoje ri b'itaq re ri Abraham. Jun q'iij k'ut jewa' xub'i'ij che: —Chaya'a raq'ab' chuxe' lo ri waa',^k ³yey chajikib'a' uwach chwe chupa rub'i' ri QAJAWAL JEHOVÁ ri DIOS re chila' chikaj yey re ruwachulew, mak'ulub'a' ri nuk'ajol Isaac ruk' juna ali re wa luwar re Canaán pa wa in jeqel wi ri'in, ⁴kate'ek k'u ri' chila' pa ri nutinamit yey ka'tz'ono juna ali re ri nuk'ajol chikixo'lib'al ralito re ri nupamilia —xcha'.

⁵Ri rajchak ri Abraham xuk'ul uwach che: —Yey we rali na karaj taj kape wuk', ¿sa' k'u ri' ri kan'ano? ¿Utz nawi kintzelej loq cha' kank'amb'i ri k'ajol la chupa ri tinamit pa elinaq wi lo la? —xcha'.

⁶Ri Abraham xub'i'ij che: —¡Lik ne ma'an ri'! ¡Mak'am b'i ri nuk'ajol chila'! ⁷Ma ri QAJAWAL

JEHOVÁ, ri DIOS re chila' chikaj, e xesan lo we'in chila' pa e k'owi ri nuchu-nuqaw, che ri luwar pa xinalax wi. Yey Rire xujikib'a' chwe kuya wa' wa luwar chike ri walk'o'al. Ek'u Rire kutaq b'i ru-ángel awuk', cha' ka'tz'ono chila' juna rixoqil ri nuk'ajol. ⁸No'j we rali na karaj taj kape awuk', ri' na jinta ta chi kaweqelej che wa nuch'a'teem xinjikib'a' uwach awuk', yey ma'an ne ri' na kak'am tub'i ri nuk'ajol chila' —xcha'.

⁹Tek'uchiri' ri rajchak xuya' ruq'ab' chuxe' ri ra' ri Abraham yey xujikib'a' uwach che e ku'an ri'. ¹⁰Tek'uchiri' xucha' uk'iyal uwach sipanik e taq ri lik k'i rajil k'o ruk' ri rajaw Abraham, xeb'uk'am b'i lajuj (10) camello chupa rutinamit ri Nacor k'a chila' Mesopotamia.^l ¹¹Echiri' ri rajchak ri Abraham xopon tza'm ja re ri tinamit, b'enaq q'iij chik. Chupa la' la ora wi, ralito aj chiri' kakesaj lo ya' chupa ri jul k'otom re ya'. Ek'u ri rajchak ri Abraham xuya luwar chike ri camello cha' kepuyi' chunaqaj ri jul pa k'olital wi ya'. ¹²Yey xujeq ku'an orar jewa' kub'i'ij: «JEHOVÁ DIOS re ri wajaw Abraham, 'ana la chwe cha' utz kinel pan waq'ij yey k'utu la ri utzil k'u'x la jikil uwach che ri wajaw Abraham. ¹³Kinkanaj wara chunaqaj wa jul k'otom re ya', ma ralito re wa luwar wara ko'lkerej wi ya'. ¹⁴Chu'ana k'ut e rali kamb'i'ij wa' che: “Ma'an ko ri' ali, chaqasaj rak'amb'a' cha' kaya k'ana nuya' re kantijo” kincha che, yey we rire kuk'ul uwach chwe: “Tija ri ya' la yey ri'in kanya ne kiya' ri camellos la” kacha', ek'u ali ri' cha'om chi la, re ri ajchak la Isaac. Jela' k'u ri' kakub'i' nuk'u'x che utzil k'u'x la jikil uwach k'utum la che ri wajaw Abraham» xcha'.

¹⁵K'amaja' ne kuk'is u'anik orar, echiri' k'ate xrilo xk'un jun ali ruk'a'am lo ruk'amb'a' chwi ruteleb'.^m Wa' e Rebeca umi'al ri Betuel. Ruchu ri Betuel e ri Milca yey ruqaw e ri Nacor uchaq' ri Abraham.ⁿ

¹⁶Rali Rebeca lik saqil, rire k'a k'o che ri chomilaj uq'apojil, ma na uminom ta rib' ruk' juna achi. Xqaj chuchi' ri jul k'otom re uk'olib'al ya', xunojisaj b'i ruk'amb'a' yey e ri' katzelejik. ¹⁷Ek'u ri rajchak ri Abraham kak'alalik xopon ruk' yey xub'i'ij che:

ⁱ23:15 Pa hebreo wa' e 400 siclos re saqapwaq. E ri jun siclo k'o mey onza che, che k'u ri pajb'al waq'ij ora ku'ana lajuj libra ra'lal.

^j23:19 E wa' wa loq'oj ulew re kimuqub'al ri Sara lik k'o ke'elawi wa'. Ma wara kilitaj b'i ruq'alajisaxik ku'an ri DIOS janipa ri xub'itisij che ri Abraham re kuya che rire yey ri ralk'o'al ronoje rulew re Canaán.

^k24:2 Wa' e jun ano'n ka'an chikixo'lib'al raj hebreos echiri' juna nimalaj winaq kusik'ij ri ralk'o'al o juna rajchak re kujikib'a' uwach juna uch'a'teem che. Wa' wa ano'n e ke'elawi ri kasik'ixik kuya ruq'ab' chuxe' ri raa' chunaqaj ri rulewal ri nimalaj winaq, ma ke'eloq e lik iil uwach ri kab'i'x che yey e pacha' kuxim ruch'a'teem kuk' ri ralk'o'al ketajin loq re ri nimalaj winaq.

^l24:10 Ri Nacor e jun tinamit re ri luwar Mesopotamia, wa' na naj ta kakanaj kan che ri Harán. Yey chiri' pa Gn 11.24,26, wa' e ub'i' rumam yey ub'i' jun uchaq' ri Abraham. Runajtayil ri Harán che ri Canaán e ku'maja pan 600 kilómetros, e lo xub'inib'ej b'i wa' ri rajchak ri Abraham echiri' xe'ek chila'.

^m24:15 Ri ano'n ke rixoqib' aj hebreos, na kakikiraj ta ri k'amb'a' ma lik nima'q. Ruma la' e chwi kiteleb' kakuk'a'aj wi.

ⁿ24:15 Kil ri kub'i'ij Gn. 22.20-23

—Ma'an ko ri', chaya'a k'ana nuya' re kantijo che ri awuk'a'am chupa lak'amb'a' —xcha'.

¹⁸ Rire xuk'ul uwach: —Tija ri ya' la, lal wajaw —xcha ri Rebeca che.

Tek'uchiri' xuqasaj ruk'amb'a' yey e la' uchapom ruk' rukab'ichal uq'ab' xuya che cha' xutij ruya'.

¹⁹ Ek'uchiri' ri rajchak ri Abraham xuk'is utijik ruya', rali jewa' xub'i'ij: —Yey kanwesaj ne lo kiya' ri camellos, cha' kakitij rike janipa ri kakaj.^o

²⁰ Jampatana k'u ri ruk' ruk'amb'a' xuq'ejela lo ya' chupa ri tijib'al ya' ke rawaj yey uk'iyal laj xu'k'ama ya' chupa ri jul k'otom re uk'olib'al ya', jela' k'u ri' xresaj lo ya' ke konoje ri camello. ²¹ Ek'u ri rajchak ri Abraham kaminaq ranima' che yey xa kutzutza' wa' na jinta k'o kub'i'ij, ma ri karaj rire e kareta'maj we e xto'taj ruma ri QAJAWAL JEHOVÁ che ri taqom lo wi.

²² Echiri' ri camello xkik'is utijik ri kiya', rachi xuk'am jun ralko ketekik, ri ra'lal e panik'aj che ri mey onza re oro^p yey xutzayab'a' che rutzam ri Rebeca. Yey xuya ka'ib' wiqib'al q'ab'aa'j che, ri ra'lal e kajib' (4) onza re oro, yey wa' e choom katzu'nik e k'i rajil. ²³ Yey xutz'onob'ej k'u che: —Chab'i'ij chwe china raqaw, yey k'o nawi qaluwar chirocho ma kaqaj kaqatz'onoj qaluwar che re pa kaqik'owib'ej wi waq'ab' —xcha'.

²⁴ Ek'u rali xuk'ul uwach che: —Ri nuqaw e rachi Betuel ri ralab' kan rixoq Milca yey uk'ajol kan rachi Nacor —xcha'.

²⁵ Yey jetanchi wa' xub'i'ij: —Chila' chiqocho k'o luwar cha' kik'owib'ej alaq raq'ab' yey lik ne k'o k'im yey k'o ri kakitij ri camello —xcha'.

²⁶ Tek'uchiri' ri rajchak ri Abraham xuxukub'a' rib' yey xuyak uq'ij ri QAJAWAL JEHOVÁ, ²⁷ yey xub'i'ij: «¡Lik nim uq'ij ri QAJAWAL JEHOVÁ, ri DIOS re ri wajaw Abraham, ma na roq'otam ta uya'ik che ri wajaw ri utzil uk'u'x lik jikil uwach yey uk'amom lo nuwach chupa ri b'e ke'ela kuk' ri ratz uchaq' ri Abraham» xcha'.

²⁸ Ri Rebeca kak'alalik xe'ek chi rocho ruchu, xub'i'ij che ronoje ri xrilo. ²⁹ Ri Rebeca k'o jun uxib'al Labán rub'i', rire kak'alalik xe'ek che rilik rachi pa k'owi ri jul k'otom re uk'olib'al ya'. ³⁰ Ma xril ri ralko ketekik re oro tzayal che rutzam yey ruwqib'al q'ab'aa'j k'o che ruq'ab' ri ranab' yey xuta ri kub'i'ij ri ranab' puwi ri ub'i'im lo rachi che. Ruma k'u la', ri Labán xe'ek pa k'owi ri rajchak ri Abraham, yey xu'riqa' chuchi' ri jul k'otom re

uk'olib'al ya' junam kuk' ru-camello. ³¹ Jek'uwa' xub'i'ij che: —¡Rilal lik nim q'ij alaxik la ruma ri QAJAWAL JEHOVÁ! ¡Choka la! ¿Sa' ka'an la wara? Ma ri'in nuyijib'am chi ri ja pa kakanaj wi la yey ri kiluwar ri camellos! —xcha'.

³² Tek'uchiri' ri rajchak ri Abraham xe'ek xok b'i chwa ja. Ek'u ri Labán xukir ri keqa'n ri camello yey xuya' kik'im yey kechaa'. Tek'uchiri' xuk'am lo ya' cha' ri rajchak ri Abraham yey rachijab' epetinaq ruk' kakich'aj ri kaqan.^q ³³ Ri Labán xuya' k'u lo uwa ri rajchak ri Abraham, no'j rire jewa' xub'i'ij: —Ri'in na kinwa' tana we na kamb'i'ij taj sa' wa impetinaq wi —xcha'.

—Utz ri', b'i'ij la sa' ri petinaq wi la —xcha ri Labán.

³⁴ Ek'u rachi jewa' xub'i'ij: —Ri'in in rajchak ri Abraham. ³⁵ Ri QAJAWAL JEHOVÁ lik uya'om ri utzil chomalil che ri wajaw yey ruk' wa' rire lik b'eyomarinaq, ma uya'om che uk'iyal b'exex, b'aka'ib' yey oro yey plata. Eb'uya'om achijab', ixoqib' e ajchakib' ruk', yey e k'o camellos yey axna ruk'. ³⁶ Ek'u ri Sara, ri rixoqil ri wajaw xalax jun ralab' echiri' rire lik nimalaj winaq chik, yey ri wajaw uya'om che ruk'ajol ronoje ri k'o ruk'.

³⁷ Ek'u ri wajaw lik xutz'onoj chwe cha' kanjikib'a' uwach che yey jewa' xub'i'ij chwe: “Lik mak'ulub'a' ri nuk'ajol Isaac ruk' juna ali re wa luwar re Canaán pa in jeqel wi ri'in, ³⁸ kate'ek k'u ri' chila' pa nutinamit yey ka'tz'ono juna ali re ri nuk'ajol chikixo'lib'al ralito re ri nupamilia”. ³⁹ Yey ri'in ximb'i'ij che: “¿Yey we rali na karaj taj katerej lo chwij?” ⁴⁰ Tek'uchiri' rire xub'i'ij chwe: “Ri'in e wa' in k'o chupa rub'eyal ri QAJAWAL JEHOVÁ, ek'u Rire kutaq b'i ru-ángel awuk', cha' katel pan chi utz che ri kate'ek wi yey kak'am lo ri rixoqil ri nuk'ajol chikixo'l ralito re ri nupamilia, wa' e chike ri pamilia re ri nuqaw. ⁴¹ No'j we ri watz-nuchaq' na kakaj taj kakiya lo rali chawe, ri' na jinta chi kaweqelej che wa nuch'a'teem nujikib'am uwach awuk'”.

⁴² Ek'u waq'ij xinopon pa k'owi ri jul k'otom re uk'olib'al ya', yey pa oración ximb'i'ij: “JEHOVÁ DIOS re ri wajaw Abraham, we pa qatzij wi utz kinto' la che ri in taqom lo wi, ⁴³ kantz'onoj k'u ko che'la wo'ora in k'o chunaqaj wa jul k'otom re uk'olib'al ya', e ku'ana wa': rali kolu'k'ama ya' yey kamb'i'ij che, ma'an ko ri' ali, chaqasaj rak'amb'a' cha' kaya k'ana nuya' re kantijo, ⁴⁴ yey we rire

^o24:19 Wara lik saqil chak xu'an rali Rebeca che resaxik lo ri ya'. Chujujunal camello kakitij 25 chi galón re ya', yey xaruk' jun chi k'amb'a' rire xresaj lo kiya' lajuj chi camello.

^p24:22 Pa hebreo e ri jun siclo k'o mey onza che, wa' e che ri qapajib'al ri'oj waq'ij ora.

^q24:32 Kil ri nota k'o pa Gn. 19.2

kuk'ul uwach chwe: Tija ri ya' la yey ri'in kanya ne kiya' ri camellos la, ek'u ali ri' cha'om chi la, re ri ajchak la Isaac. Jela' k'u ri', kakub'i' nuk'u'x che ri rutzil k'u'x k'utum la che ri wajaw Abraham”.

⁴⁵ K'amaja' ne kank'is u'anik orar echiri' k'ate xinwil ri Rebeca xopon apanoq ruk'a'am ruk'amb'a' chwi ruteleb'. Xopon chuchi' ri jul k'otom re uk'olib'al ya' yey xresaj lo ya' yey ximb'i'ij k'u che: “Ma'an ko ri', chaya'a k'ana nuya”.

⁴⁶ Ek'u rire jampatana xuqasaj ruk'amb'a' yey xub'i'ij chwe: “Tija ya' la yey ri'in kanya ne ke ri camellos”. ⁴⁷ Xintz'onoj k'u che: —¿China raqaw? —xinha'. Yey rire xub'i'ij chwe: Ri nuqaw e rachi Betuel, ralab' kan rixoq Milca yey uk'ajol kan rachi Nacor. Tek'uchiri' xintzayab'a' jun ralko ketekik che rutza'm yey xinkoj ka'ib' wiqib'al q'ab'aj che ruq'ab', ⁴⁸ yey xinyuxub'a' k'u wib' ri' yey xinloq'nimaj uq'i'ij ri QAJAWAL JEHOVÁ, ri DIOS re ri wajaw Abraham, ma xuk'am lo nuwach cha' kank'am b'i che ruk'ajol ri wajaw jun ali re rixoqil e kuk'il ri ratz uchaq'. ⁴⁹ Wo'ora k'u ri', asu b'i'ij alaq chwe we kak'ut ralaq ri rutzil k'u'x lik jikil uwach yey ka'an alaq ri utz che ri wajaw, no'j we na e ta ku'ana ri', asu b'i'ij alaq chwe, cha' ri'in kanwilo sa' ri kan'ano —xcha'.

⁵⁰ Tek'uchiri' ri Labán yey ri Betuel xkib'i'ij che: —Ronoje wa' ruk' ri QAJAWAL JEHOVÁ kape wi, yey ri'oj na utz taj sa' ri kaqab'i'ij che'la, we utz o na utz taj. ⁵¹ Chilape la, ri' ri Rebeca k'olik, k'ama b'i la yey oj la. Chu'ana k'u rixoqil ri' ruk'ajol ri ajaw la, jela' pacha' ri ub'i'im ri QAJAWAL JEHOVÁ —xecha'.

⁵² Echiri' ri rajchak ri Abraham xuta ri xb'i'x che, xuxukub'a' rib' k'a chwa ulew chwa ri QAJAWAL JEHOVÁ. ⁵³ Tek'uchiri' xresaj lo uk'iyal oro, plata, uk'iyal k'ul yey wa' xuya che ri Rebeca. Yey jenela' che ruxib'al yey che ruchu xuya chomilaj sipanik chike. ⁵⁴ Tek'uchiri' rire kuk' ri e rachb'i'il xewa'ik yey xkitij vino, yey chiri' xewar wi raq'ab'. Chuka'm k'u q'i'ij, echiri' xewa'lijik, ri rajchak ri Abraham xub'i'ij: Ek'u wo'ora chiya'a ko luwar chwe ma kintzelej ruk' ri wajaw.

⁵⁵ Yey ruxib'al yey ruchu ri Rebeca xkib'i'ij chike: —Kanaja kan rali juna lajuj (10) q'i'ij chik, k'atek'uchiri' utz kak'am b'i la.

⁵⁶ No'j ri rajchak ri Abraham xub'i'ij chike: —Minq'atej chi alaq, ma ri QAJAWAL JEHOVÁ lik xuyijib'a' chi utz ri impetinaq wi. Minq'atej k'u alaq ri' che ri nutzelej chirocho ri wajaw.

⁵⁷ Ek'u rike jewa' xkib'i'ij: —Qasik'ij ri' rali ma kaqato sa' ri kub'i'ij rire.

⁵⁸ Xkisik'ij k'u ri Rebeca yey xkitz'onoj che: —¿Kawaj kate'ek ruk' wa jun achi? —xecha che.

Rire xuk'ul uwach: —Utz ri', kine'ek —xcha'.

⁵⁹ Tek'uchiri' xkiya b'i luwar che ri Rebeca xe'ek junam ruk' rixoq xex kachajin re, yey ruk' ri rajchak ri Abraham kuk' ri e rachb'i'il. ⁶⁰ Yey xkitz'onoj ri utzil chomalil puwi ri Rebeca, jewa' xkib'i'ij che:

«E ri'at at qanab',
katu'ana kichu uk'iyal mil chi tikawex.
Rawalk'o'al keb'alax chiqawach apanoq
rike kakich'ij kichuq'ab',
ri tzel keb'ilow ke» xecha'.

⁶¹ Ek'u ri Rebeca junam kuk' ralito e rajchak rire, xeb'aq'an b'i chwi ri camellos yey xeterej b'i chirij ri rajchak ri Abraham. Jela' k'u ri' ri rajchak ri Abraham xuk'am b'i ri Rebeca yey xe'ek.

⁶² Echiri' ya ik'owinaq chi uk'iyal q'i'ij, e ri Isaac e ri' xtzelej lo pa k'owi ri jul k'otom re uk'olib'al ya' kab'i'x che: «Ri Jun K'aslik yey ri Kinrilo» ma rire jeqel chupa ri luwar re Neguev. ⁶³ Echiri' b'enaq q'i'ij chik, e ri Isaac xel b'i xe'malakat loq. Tek'uchiri' xeril pan ri camellos e la' xek'un loq.

⁶⁴ Yey jenela' ri Rebeca xtzu'n loq, yey echiri' xril lo ri Isaac, xqaj lo chwi ri camello, ⁶⁵ ma xutz'onoj k'u che ri rajchak ri Abraham: —¿China la' la jun achi petinaq lo pa la b'e che qak'ulik? —xcha'.

Ek'u rachi rajchak ri Abraham xub'i'ij: —Wa' e uk'ajol ri wajaw —xcha'.

Jampatana ri Rebeca xuk'am ri k'ul ch'uqub'al rujolom yey xuch'uq rupalaj ruk' wa' k'utub'al re ya kak'uli'ik.

⁶⁶ Ek'u ri rajchak ri Abraham, xutzijoj che ri Isaac ronoje ri xu'ano. ⁶⁷ Tek'uchiri' ri Isaac xuk'am b'i ri Rebeca chupa ri ja xa kakirik re ruchu Sara, yey rire xk'uli' ruk'. Ri Isaac lik k'ax xuna' ri Rebeca yey jela' xik'ow rub'iis ruma rukamik ruchu.

Génesis 25

Ri ralk'o'al kan ri Abraham yey rixoq Cetura

(1 Cr. 1:32-33)

¹ Ri Abraham xk'oji' ruk' jun ixoq Cetura rub'i'.

² Ri e ralk'o'al chirij wa' wi'xoq e taq wa': Ri Zimram, ri Jocsán, ri Medán, ri Madián, ri Isbac yey ri Súa. ³ Ri kiqaw ri Seba yey ri Dedán e ri Jocsán. E taq ri eralk'o'al kan ri Dedán e ri Asurim, ri Letusim yey ri Leumim. ⁴ Ruk'ajol ri Madián e wa': Ri Efa, ri Efer, ri Hanoc, ri Abidá yey ri Elda. Konoje wa' e ralk'o'al kan ri Cetura.

⁵ Ri Abraham xuya kan ronoje rub'eyomalil che ruk'ajol Isaac. ⁶ Ri ralk'o'al xek'oji' kuk' jujun chik ixoqib', ri xu'an ri Abraham e xa xu'an sipanik chike yey echiri' k'a k'aslik xeb'eresaj chiri' pa k'owi

ruk'ajol Isaac, yey xeb'utaq b'i k'a pa taq ri nimaq tinamit ek'o pa releb'al q'iij.^r

Rukamik yey rumuqik ri Abraham

⁷ Ri junab' xk'asi' ri Abraham e 175. ⁸ Tek'uchiri' xkamik. Yey rukamik e ruma lik nimalaj winaq chik. Yey xe'kimuqu pa muqutal wi ri rixoqil Sara. ⁹ Kikab'ichal ruk'ajol, ri Isaac yey ri Ismael xkimuq ri kiqaw chupa ri pek re Macpela, wa' pa releb'al q'iij che ri Mamre, chupa ri rulew ri Efrón, uk'ajol ri Zohar aj hitita. ¹⁰ Wa' wu'lew e ri xuloq' ri Abraham chike ri aj hitita, chiri' xmuq wi ri Abraham, pa muqutal wi ri rixoqil Sara. ¹¹ Echiri' xkam ri Abraham, ri DIOS xuya ri utzil chomalil puwi ri Isaac, yey rire xjeqi' kan chunaqaj ri jul k'otom re uk'olib'al ya' rub'i' *Ri Jun K'aslik yey Kinrilo*.

Ri e ralk'o'al kan ri Ismael

(1 Cr. 1:28-31)

¹² E tzijob'al wa' pa kariqitaj wi ri kib'i' ri ralk'o'al ri Ismael, ruk'ajol ri Abraham ruk' ri Agar, wa' e ixoq aj Egipto ri rajchak ri Sara, ¹³ jewa' kujeqeb'ej ri kib'i' ri e ralk'o'al kan ri Ismael, wa' k'o chuchola'j e chirij ri kalaxik: Ri Nebaiot wa' e uk'ajol atzixel, tek'uchiri' ri Cedar, ri Adbeel, ri Mibsam, ¹⁴ ri Misma, ri Duma, ri Massa, ¹⁵ ri Hadar, ri Tema, ri Jetur, ri Nafis yey ri Cedema. ¹⁶ E kib'i' wa' ri kab'lajuj uk'ajol ri Ismael, yey ruk' ne wa' wa kib'i' xeta'max ri kikomoon luwar yey ri pa xejeqi' wi. Chikijujunal rike xeb'u'an e ajwach re ri familia.

¹⁷ Ri Ismael xk'asi' 137 junab', yey echiri' xkamik xmuq pa e muqutal wi ri e rati'-umam. ¹⁸ Taq ri ralk'o'al xejeqi' chupa ri luwar chuxo'l ri Havila yey ri Shur chwach pan ri tinamit Egipto, chusuk' ri b'e ke'ek Asiria. Chiri' xejeqi' wi, tob' tzel keb'il kuma ri katz kichaq'.

Ri kalaxib'al ri Jacob yey ri Esaú

¹⁹ E tzijob'al wa' pa kariqitaj wi ri kib'i' ri ralk'o'al ri Isaac, ruk'ajol ri Abraham. ²⁰ Ri Isaac 40 junab' k'o che echiri' xk'uli' ruk' ri Rebeca, wa' e umi'al ri Betuel yey ranab' ri Labán, rike e aj arameo e jeqel Padan-aram.^s ²¹ Ri Rebeca na kalan taj, e uwari'che ri Isaac lik xu'an orar chwa ri QAJAWAL

JEHOVÁ puwi rire, yey ri QAJAWAL JEHOVÁ xuta ru-oración, jek'ula' ri Rebeca xkanaj kan yewa' ixoq. ²² Ek'u ri e umatzem ri Rebeca wa' e yo'x yey e la' k'a e matzem kech'o'jin chikiwach, ruma ri' rire jewa' xub'i'ij: we e ri' wa', ¿Sa' kutiqoj chwe kink'asi'ik? —xcha'. Tek'uchiri' xutz'onoj che ri QAJAWAL JEHOVÁ puwi wa', ²³ yey ri QAJAWAL JEHOVÁ jewa' xub'i'ij che:

«E ri keb' ch'uti'q eb'amatzem, keb'u'ana e keb' nimaq tinamit kech'o'jin chikiwach;

Jun chike wa' lik k'o uchuq'ab' chwa ri jun chik, yey ri atzixel kak'o'ji' puq'ab' ri chaq'ixel» xcha'.

²⁴ Xopon k'u ruq'ijol echiri' ri Rebeca xutzir uwach yey xeb'alax keb' ralab' e yo'x. ²⁵ E ri nab'e xalaxik lik kaq ri katzu'n rij, yey lik pu'y ri rismal chirij yey ruma la' Esaú^t rub'i' xkikojo. ²⁶ Tek'uchiri' xalax ruhaq', wa' uchapom lo rib' che ri rixtuxil ri Esaú ruk' jun uq'ab' yey e uwari'che Jacob^u rub'i' xkikojo. 60 rujunab' ri Isaac echiri' xeb'alax wa keb' uk'ajol.

Ri Esaú kuk'ayij ri ratzixelal

²⁷ Ri keb' alab'o xek'iyik, ek'u ri Esaú e lik xe'ek uk'u'x che ri kel b'i pa taq ri juyub' yey lik utzilaj aj chapal lo awaj utz ketijik; no'j ri Jacob e lik kuk'ul uk'u'x ri kakanaj kan pa ja. ²⁸ Ri Isaac e más k'ax kuna' ruk'ajol Esaú, ma e lik karaj kutij ri ti'ij ke rawaj keb'uchap loq, no'j ri Rebeca e más k'ax kuna' ri ralab' Jacob.

²⁹ Jun q'iij k'ut echiri' ri Jacob e ri' katajin che uyijib'axik ri wa'im re ti'ij b'ukim uwi', ri Esaú xtzelej lo pa juyub' lik kosinaq, ³⁰ yey jewa' xub'i'ij che ri Jacob: —Ma'an ko ri', chaya'a jub'iq' we'in la b'iq'b'al wa re ti'ij b'ukim uwi' lik kaq kat-tajin che uyijib'axik, ma kinkam che ri numik —xcha'.

E uwari'che ri Esaú kab'i'x Edom^v che.

³¹ Ri Jacob xuk'ul uwach che: —Nab'e na chaya'a chwe ri taqalik ya'tal chawe ri'at re at atzixelal^w —xcha'.

³² Tek'uchiri' xub'i'ij ri Esaú: —Ri'in e kinukamisaj wa numik, ek'u ri ya'tal chwe in atzixelal, ¿sa' kutiqoj wa' chwe? —xcha'.

^r25:6 Ri Abraham xeb'eresaj b'i chiri' ri jujun chik uk'ajol xek'o'ji'ik, cha' na kech'o'jin ta kuk' ri ralk'o'al ri Isaac. Ma ri luwar re Canaán e jikib'am kan uwach ku'an re ri Isaac yey ke ri ralk'o'al rire.

^s25:20 Wa' e ruk'il ri Mesopotamia. Kil ri kub'i'ij ri nota puwi wa luwar pa Gn. 24.10

^t25:25 Rub'i' ri Esaú. Ri ch'a'teem pa hebreo *rismal* laj junam katataj ruk' ri Seir yey wa' e jun chik ub'i' ri Esaú. Kil ri Gn. 36.8

^u25:26 Rub'i' ri Jacob junam katataj ruk' ri ch'a'teem hebreo ri ke'elawi *rixtuxil*. Kil ri kub'i'ij Gn 27.36 ruma ri' junam katataj ruk' ri ch'a'teem *ch'akach'o'nel*.

^v25:30 E ri ch'a'teem pa hebreo kujunimaj rib' ruk' ri ch'a'teem *Edom* yey ri ch'a'teem *kaq*. Kil ri kub'i'ij ri versículo 25.

^w25:31 Chikixo'l raj hebreos e ri kik'ajol atzixel k'o taq ri taqal chike. Nab'e, e k'o uwach chikiwach ruhaq'. Uka'm, e rire ri k'o uwach puk'axel ruqaw. Urox, keb' laj kuk'ul ri herencia ke ruchu-uqaw.

³³ Ek'u ri Jacob lik xelaj che ub'i'xikil: —Asu chajikib'a' uwach rach'a'teem chwe wo'ora we e ka'an ri' —xcha'.

Yey ri Esaú xujikib'a' uwach ruch'a'teem^x che, yey jela' k'u ri' xuya che ri Jacob ri ya'tal che rire e atzixel. ³⁴ Tek'uchiri' ri Jacob xuya pam yey ruk' juch'ob' kinaq' b'ukim uwi' che ri Esaú. Echiri' ri Esaú xuk'is utijik ruwa'im, xyakataj b'i yey xe'ek, na xok tane k'ana iil che ri ya'tal che ruma ri taqal che re atzixelal.

Génesis 26

Ri Isaac kajeqi' Gerar

¹ Ek'u ri xu'an chupa taq la' la q'iij wi e xpe jun unimal numik chupa wa' wa luwar. Wa' e jun chik numik parewi che ri xik'ow chupa taq ri q'iij chwach ri Abraham.^y Ri xu'an ri Isaac e xe'ek pa ri luwar re Gerar, pa k'owi ri Abimelec^z ri raj taqanel ke raj filisteo. ² Chiri' k'ut che ri luwar re Gerar, ri QAJAWAL JEHOVÁ xuk'ut rib' chwach ri Isaac yey jewa' xub'i'ij che: «Mate'ek Egipto, chatkanaj kan chupa ri luwar pa kamb'i'ij wi Ri'in chawe. ³ Ek'u wo'ora chatjeqela na wara, ma Ri'in kink'oji' awuk' yey kanya lo ri utzil nuhomalil pawil. Ma ronoje wa' wu'lew kanya chawe ri'at yey chike rawalk'o'al. Yey jek'ula' e ku'ana' janipa ri nuch'a'teem lik iil uwach xinjikib'a' uwach che raqaw Abraham. ⁴ Kan'an k'u chike rawalk'o'al cha' lik kak'iyar kiwach, jela' keb'u'ana pacha' ri kik'iyal ri ch'umil e k'o chila' chikaj, yey kanya ronoje wu'lew chike. Yey ek'u konoje ri jujun chik nimaq tinamit che ruwachulew, rike kakik'ul ri utzil chomalil kuma rawalk'o'al.^a ⁵ Ma e ri Abraham lik e xuta ri nuch'a'teem, xukoj nutzij, xu'an janipa ri nutaqanik tiki'naq kanoq yey xuya uxikin che ri pixab'anik» xcha'.

⁶ Ek'u ri Isaac xjeqi' kan che ri luwar Gerar rub'i'. ⁷ Yey rachijab' aj Gerar e xkitz'onob'ej puwi ri rixoqil Rebeca yey rire xub'i'ij chike: «Wa' wi'xoq wanab'» xcha'. Ma ri Isaac e xuxi'ij rib' kub'i'ij rixoqil che, ma lik saqil ri Rebeca yey xuch'ob' raqan e rachijab' e aj chiri' kakikamisaj ruma ri rixoqil.

⁸ Echiri' ik'owinaq chi uk'iyal q'iij, e ri rey Abimelec e ri' kaka'y pan chupa ri b'entana che ri

rocho, yey xrilo ri Isaac ketz'an che ulaq'apuxik ri rixoqil. ⁹ Ek'u ri Abimelec xutaq uk'amik ri Isaac yey jewa' xub'i'ij che: —Pa qatzij wi ri Rebeca ixoqil rilal, mewaj la wa' chwe. ¿Yey su'b'e xb'i'ij la e anab' la? —xcha'.

Ri Isaac xuk'ul uwach: —Ma e chinuwa ri'in e ruma rire kinkamisaxik —xcha'.

¹⁰ Ek'u ri Abimelec jetanchi wa' xub'i'ij: —¿Su'chak x'an la wa' chiqe? Lik xa jub'iq' chi xraj, junoq chike rachijab' kakotz'i' ruk' ri ixoqil la yey lal k'u ri' ri kaminow la qe'oj pa mak.

¹¹ Ek'u ri Abimelec xtaqan chike konoje ri tinamit: —We k'o junoq ku'an ri na utz taj che wa'chi o che wa rixoqil, ri' taqal che kaq'at tzij re kamik puwi' —xcha'.

¹² E la' la junab' wi ri Isaac xtiko'naj chwa taq wa' wu'lew, yey lik uk'iyal molonik ri xu'an la' la junab' wi ma xresaj jun ciento che ri jun, ma e ri QAJAWAL JEHOVÁ lik xuya lo ri utzil chomalil puwi'. ¹³ Yey ri Isaac lik xb'eyomarik yey lik xk'iyar uwach rub'itaq re. ¹⁴ Yey lik xu'ana k'i rub'exex yey ruchikop yey lik xeb'u'ana e k'i ri rajchak. Ek'u ri filisteo xkijeq k'ax kik'u'x chirij ri Isaac. ¹⁵ Echiri' k'a k'as ri Abraham ruqaw ri Isaac, e ri rajchak ri Abraham xkik'ot nimaq jul re uk'olib'al ya', tek'uchiri' ri filisteo xkitz'apij upa taq wa' yey xkinojisaj che ulew. ¹⁶ Ruma ne la' ri Abimelec jewa' xub'i'ij che ri Isaac: —Chelub'i la wara, ma rilal más ne lik k'o chuq'ab' la chiqawa ri'oj —xcha che.

¹⁷ Ri Isaac xel b'i chiri' yey xe'jeqela che ruwaraqan taq'aj re Gerar, chiri' k'u ri' xjeqi' kan wi. ¹⁸ Tek'uchiri' ri Isaac xuk'ot tanchi jul re uk'olib'al ya', wa' e ri k'otom chi kan ruma ruqaw Abraham, ma e ri filisteo xkitz'apij chwi rukamik ri Abraham. E ri kib'i' wa' wa jul k'otom re uk'olib'al ya' xukojo e jenela' pacha' ri kib'i' xukoj kan ruqaw Abraham. ¹⁹ Xopon k'u jun q'iij, e ri rajchak ri Isaac ketajin che uk'otik jun jul uk'olib'al ya' che ruwaraqan taq'aj pa la e k'owi yey xkiriq jun ak'al. ²⁰ Ek'u raj chajal b'exex e aj Gerar lik xech'o'jin kuk' raj chajal b'exex re ri Isaac, ma ri kakib'i'ij rike e ki'ke ri jul k'otom re uk'olib'al ya'. Ruma la', ri Isaac

^x25:33 Wa' wa xujikib'a' uwach ruk' ruch'a'teem ri Esaú, e ke'elawi asu xa jumul xresaj rib' che ri taqal che atzixelal rire yey xuya k'u wa' che rucaq' Jacob.

^y26:1 Wa' e k'o pa Gn. 12.10

^z26:1 Ri Abimelec k'o wara e jun chik achi wa' chwa ri kariqitaj pa Gn. 21. Laj e jun umam ma ya ik'owinak chi uk'iyal junab' echiri' xu'an wa' ri k'o wara ruk' ri Isaac.

^a26:4 Kil ri kub'i'ij Gn. 12.3

xukoj ub'i' ri luwar: «Esec»^b ma ruma xech'o'jin ruk' chiri'. ²¹ Tek'uchiri' ri rajchak ri Isaac xkik'ot tanchi jun k'ak' jul re uk'olib'al ya' yey jenela' xech'o'jin tanchi puwi'. Ek'u ri' ri Isaac xub'i'ij xukoj tanchi jun ub'i' ri luwar: «Sitná»^c ke'elawi, e pa tzel xqil wi qib'. ²² Ri Isaac xel k'u b'i chiri' xe'ek pa jun chik luwar. Yey xuk'ot tanchi jun jul re uk'olib'al ya'. Yey ruma na jinta chi ch'a'oj puwi' wa', xukoj jun b'i'aj che: «Rehobot»^d ma jewa' xub'i'ij ri Isaac: «E wo'ora ri QAJAWAL JEHOVÁ e lik nim uwach wa luwar xuya chiqe cha' kaqamaj qachuq'ab' wara ruk' taq ri kaqa'ano» xcha'.

²³ Tek'uchiri' ri Isaac xel chiri', xe'ek Beerseba.

²⁴ Chupa la' la jun aq'ab', ri QAJAWAL JEHOVÁ xuk'ut rib' chwach ri Isaac, jewa' xub'i'ij che:

«In Ri'in AJAWAL DIOS re raqaw Abraham, maxi'ij k'u awib' ma in k'o awuk',

Ruma k'u k'ax kan-na' ri wajchak Abraham,

Ri'in kanya ri utzil nuhomalil pawil' ri'at

Yey lik kank'iyarisaj kiwach rawalk'o'al» xcha'.

²⁵ Ek'u ri Isaac xuyak jun altar chiri', yey xuloq'nimaj rub'i' ri QAJAWAL JEHOVÁ. Chiri' k'u ri' xjeqi' wi yey ri rajchak xkik'ot jun chik jul re uk'olib'al ya'.

²⁶ Xopon jun q'ij e ri Abimelec, xel b'i chiri' Gerar che rilik ri Isaac. Wa' rachb'i'il b'i rachi Ahuzat, ri ya'l una'oj, yey ri jun chik rachb'i'il e ri Ficol, rajwach chikiwach rachijab' e ajch'a'oj. ²⁷ Ek'u ri Isaac jewa' xutz'onoj chike: —We ralaq na kin'aj ta alaq ma xinesaj ne lo alaq chixo'l alaq ¿Su'chak k'u ri' kino'lila alaq? —xcha'.

²⁸ Ek'u ri Abimelec xkik'ul uwach: —Ri'oj lik qilom e ri QAJAWAL JEHOVÁ k'o uk' la, ruma k'u la' xqach'ob' raqan, e ri lik ub'e e rilal yey ri'oj kaqajikib'a' uwach ri qach'a'teem chiqawach yey ek'u ri' wa' e jun tzij kaqajikib'a' uwach jewa' ku'ana': ²⁹ «E rilal na jinta k'o ka'an la chiqe, ma ri'oj na jinta k'o qa'anom che'la, e ne qa'anom ri utz che'la ma xel lo la quk' chi utzil choomal. Ek'u ri' wo'ora rilal k'ulum la ri utzil uhomalil ri QAJAWAL JEHOVÁ» —xecha che.

³⁰ Ek'u ri' ri Isaac xu'an jun nimab'al chike konoje, jek'ula' xewa'ik yey xkitij vino. ³¹ Chuka'm q'ij k'ut lik anim tan xewa'lijik yey xkijikib'a' k'u uwach

ri kich'a'teem chikiwach. K'ate k'u chiri', ri Isaac xeb'uch'ab'ej b'i, yey rike xeb'ek e la' chi utzil chomal.

³² E la' la q'ij wi e ri rajchak ri Isaac xeb'opon ruk', ma xkik'ot jun jul re ya' yey jek'uwa' xe'kib'i'ij che: «ixqamaj ya'!» xecha'. ³³ Ek'u ri Isaac xukoj ub'i' wa' jul re ya' *Seba*^e ma wa' ke'eloq *lik k'iyarinaq uwach*. Ruma wa' e xel wi rub'i' ri tinamit Beerseba^f k'a waq'ij ora.

³⁴ Ek'uchiri' ri Esaú^g k'o 40 junab' che, xk'uli' ruk' ri Judit, wa' e umi'al ri Beerri ri heteo. Yey xk'uli' ne ruk' jun chik ixoq Basemat rub'i', umi'al ri Elón ri heteo. ³⁵ Ek'u wa' wa' keb' ixoqib' lik xkiya uk'iyal ya'lk'ayew chike ri Isaac yey ri Rebeca.

Génesis 27

Ri Jacob xuk'ul ri utzil chomalil ruk' sokoso'nik

¹ Ri Isaac lik xu'an nimalaj winaq yey xkanaj kan potz'. Xopon k'u jun q'ij xusik'ij ruk'ajol atz yey jewa' xub'i'ij che: —At nuk'ajol! —xcha'.

Rire xuk'ul uwach: —Ri' in k'o wara —xcha ri Esaú.

² —Kawilo ri'in in chi nimalaj winaq, yey xaqik'ate't k'ut kinkamik. ³ Ek'u kwaj ri'in e kate'ek pa juyub', chak'ama b'i rach'aab' re k'aqib'al e chaya'a b'i chupa ruk'olib'al yey ja'kamisaj juna awaj re kantijo.^h ⁴ Chayijib'a' k'u juna b'iq'b'al nuwa lik qus re ti'ij b'ukim uwi' ri lik kuk'ul nuk'u'x ri'in. Chak'ama' k'u lo chwe re kantijo cha' jela' kantz'onoj ri utzil nuhomalil pawil' e xaloq' k'a in k'aslik —xcha'.

⁵ Ek'u ri Rebeca kutata' ri xub'i'ij ri Isaac che ri Esaú. Ek'uchiri' ri Esaú xe'ek pa juyub' re ku'tzujuk' ri b'iq'b'al uwa ruqaw, ⁶ ri Rebeca jek'uwa' xub'i'ij che ri Jacob ri ralab' chaq'ixel: —Chatape', ri'in xinto e raqaw kach'a't ruk' rawatz Esaú jewa' kub'i'ij che: ⁷ «Ja'kamisaj juna awaj re kantijo yey chayijib'a' k'u juna b'iq'b'al nuwa lik qus re ti'ij b'ukim uwi' ri lik kuk'ul nuk'u'x ri'in. Chak'ama' k'u lo chwe re kantijo, yey chwa ri QAJAWAL JEHOVÁ e kantz'onoj ri utzil chomalil pawil' e xaloq' k'a in k'aslik» xcha wa'. ⁸ Jek'ula' walab' e chata na chi utz wa kamb'i'ij chawe. ⁹ Jat pa e k'owi taq ri b'exex

^b26:20 Wa' wa ch'a'teem pa hebreo ke'eloq *ch'a'oj*.

^c26:21 Wa' wa ch'a'teem pa hebreo ke'eloq *tsel kakil kib'*.

^d26:22 Ri ch'a'teem *Rehobot* pa hebreo ke'eloq *lik nim uwach wa luwar*.

^e26:33 Ri ch'a'teem *Seba* pa hebreo e junam katataj ruk' ri ch'a'teem *lik k'iyarinaq uwach yey ri jikib'am uwach*.

^f26:33 *Beerseba* ke'eloq *Jul k'otom re k'olib'al ya' pa x'ani' wi jun jikib'al tzij o lik k'iyarinaq uwach* Kil ri nota k'o pa Gn. 21.30-31.

^g26:34 Wa' e ruk'ajol ri Isaac.

^h27:3 Kil ri kub'i'ij Gn. 25.27

yey taq ri kaprux, e cheb'ak'ama lo keb'oq chike ri kaprux lik e ti'oj. Ma kanyijib'a' juna b'iq'b'al uwa raqaw re ti'ij b'ukim uwi' ri lik kuk'ul uk'u'x rire. ¹⁰ Ek'u ri'at kak'am b'i ruwa yey ka'ya'a che, jek'ula' kutz'onoj kan ri utzil chomalil paw'i xaloq' k'a k'aslik —xcha'.

¹¹ No'j ri Jacob jewa' xub'i'ij che ruchu: —E ri watz lik k'o rismal che ruq'ab' yey ri'in na jinta wismal. ¹² We ri nuqaw kumalalej ri nuq'ab' yey kareta'maj e ri'in in Jacob, e kunab'ej k'u ri' e ri'in kanch'akach'a' rire. Na e ta k'u kank'ul ri' rutzil chomalil ma e kank'am lo panuwi' ri'in ri itzel uwachlib'alⁱ —xcha'.

¹³ Ek'u ruchu Rebeca jewa' xuk'ul uwach: —At walab', e ri' la' la itzel uwachlib'al peta na pa nuwi' ri'in. Ri'at e cha'ana ri kamb'i'ij chawe e jeb'ak'ama lo rawaj —xcha'.

¹⁴ Ri Jacob xel k'u b'i xeb'u'k'ama rawaj yey xeb'uya che ruchu. Ek'u ri Rebeca xuyijib'a' ri b'iq'b'al wa lik qus re ti'ij b'ukim uwi' jela' pacha' ri karaj ri Isaac. ¹⁵ Tek'uchiri' ri Rebeca xresaj lo ri chomilaj k'ul k'olotal pa ja re ri Esaú yey xukoj che ri ralab' chaq'ixel Jacob. ¹⁶ Tek'uchiri' ruk' ri kitz'u'malil ri kaprux, e ri Rebeca xuch'uq taq ruq'ab' ri Jacob yey xuch'uq ri rij uqul pa na jinta wi rismal. ¹⁷ Jek'ula' ri Rebeca xuya puq'ab' ri Jacob ri b'iq'b'al wa re ti'ij b'ukim uwi' yey ri pam re ku'ya'a che ri Isaac.

¹⁸ Ek'u ri Jacob xe'ek ruk' ruqaw Isaac yey jewa' xub'i'ij che: —¡Taata! —xcha'.

Ek'u ri Isaac xuk'ul uwach: —Ri' in k'olik, ¿China at chinoq chike ri nuk'ajol k'o wara? —xcha'.

¹⁹ Ek'u ri Jacob xuk'ul uwach: —E ri'in in Esaú ri k'ajol la atzixel. E xin'ano janipa ri xb'i'ij la chwe. Wa'lij la, tz'ula la yey tija la wa b'iq'b'al wa re ruti'jil rawaj xintzukuj loq re katij la, cha' jek'ula' kaya la ri utzil chomalil panuwi' —xcha'.

²⁰ Ek'u ri Isaac jewa' xub'i'ij che ruk'ajol.

—¿Cha'taj xa'riqa tan lo rawaj re ri b'iq'b'al wa, nuk'ajol? —xcha'.

Ri Jacob xuk'ul uwach: —E ri QAJAWAL JEHOVÁ, ri DIOS e xto'w we'in che uriqiq loq —xcha'.

²¹ No'j k'u ri Isaac jewa' xub'i'ij che: —Chatqib'uloq cha' utz katinmalalej yey jela' kanweta'maj we pa qatzij wi at ri nuk'ajol Esaú o we na at taj —xcha'.

²² Xqib' k'u ri Jacob cha' kamalalex ruma ruqaw yey jewa' xub'i'ij ri nimalaj winaq: —Ri qulaj kanto e re ri Jacob no'j ri q'ab'aa'j kuna' wa nuq'ab' e re ri Esaú —xcha'.

²³ Jek'ula' na xreta'maj taj we e Jacob ri k'o chiri' ma che ruq'ab' lik k'o rismal jela' pacha' re ri Esaú yey ek'uchiri' ya e ri' kuya ri utzil chomalil puwi'.

²⁴ Ri nimalaj winaq Isaac jewa' xub'i'ij tanchik: —¿Lik nawi pa qatzij wi at ri nuk'ajol Esaú? —xcha'.

Ri Jacob xuk'ul uwach: —In ri'in Esaú —xcha'.

²⁵ Ek'u ri Isaac jewa' xub'i'ij: —Chaya'a b'a lo ri nub'iq'b'al nuwa, cha' jela' kantij ri xayijib'a' lo chwe yey jek'ula' kanya ri utzil chomalil paw'i.

Ek'u ri Jacob xuya pan ruwa ruqaw, jek'ula' ri Isaac xutij ruwa yey xutij ri vino xya' pan chwach.

²⁶ Jek'uwa' xub'i'ij ri Isaac che ruk'ajol Jacob: —Ek'u wo'ora chatqib'a loq yey chatz'ub'u che ruwawe^j —xcha'.

²⁷ Echiri' ri Jacob xqib' ruk' ruqaw re kutz'ub' che ruware', ruqaw e xusiq ruq'uu'.^k Xuya k'u ri utzil chomalil puwi' ruk' wa' wa ch'a'teem:

«¡Aa! ¡Lik sa'ch wa ruxlab' wa nuk'ajol!

E pacha' ri ruxlab' ri juyub'-taq'aj

uja'am lo ri QAJAWAL JEHOVÁ ruk' utzil chomalil.

²⁸ Ek'u ri QAJAWAL JEHOVÁ re chila' chikaj, chuya'a lo ruk'iyal jab' chawe chuya'a lo ujq'ob'alil ri tiko'n, e chuya'a lo uk'iyal uwach molonik yey uk'iyal vino.

²⁹ Uk'iyal tikawex cheb'u'ana awajchak ri'at, uk'iyal tinamit cheb'exukula chawach ri'at.

Chatu'ana k'u at k'amal kiwach taq rawatz yey rachaq;

ek'u rike kexuki' chawach ri'at.

Yey e taq ri ketz'onow ri itzel uwachlib'al paw'i, e cheb'u'ana itzel kiwachlib'al rike;

no'j e taq ri ketz'onow rutzil chomalil paw'i ri'at, e kakik'ul rutzil chomalil pakiwi rike» xcha'.

³⁰ K'a e ne ri' uk'isom uya'ik ri utzil chomalil ri Isaac puwi' ri Jacob yey lik k'a eri' elinaq b'i ri Jacob pa k'owi ruqaw, ek'u ri Esaú xtzelej lo che uchapik rawaj pa juyub'. ³¹ Xujeq k'u uyijib'axik ri b'iq'b'al wa lik qus re ri ti'ij b'ukim uwi' yey xuk'am b'i che ruqaw Isaac yey jewa' xub'i'ij che: —Yakataj la taat, ma katij la ri ti'ij re ri b'iq'b'al

ⁱ27:12 Ri Jacob na e ta kuxi'ij rib' che ri raq'ub'al ku'ano, ma e kuxi'ij rib' che we xnab'etaj ruma ruqaw.

^j27:26 Wa' wa jun ano'n re tz'ub' chi'aj lik kaki'an raj hebreos, yey e taq ke'elawi wi wa': 1. Ka'anik re yakb'al uq'ij jun chik tikawex. 2. Re kuya rutzil uwach jun chik. 3. Re k'isb'al uch'a'teem junoj ruk' jun chik, o k'isb'al uch'a'teem juna nimalaj winaq eri' kakamik. Ri'oj kaqab'i'ij *kutz'ub' chwa ree'*, tob' ri aj hebreos kaki'an ne che rukurusil ri kupalaj, che ri kiq'ab', yey che ri kaqan. Wa' na e ta jela' pacha' ri *kakitz'ub' kichi'* re juna ala yey juna ali kakaj kib' waq'ij ora.

^k27:27 Xu'an wa' ri nimalaj winaq Isaac ma e ruq'uu' ri Esaú k'o ruxlab', e uwari'che xusiq ri nimalaj winaq.

la xinyijib'a' yey ya'a k'u la ri' ri utzil chomalil la panuwi' ri'in —xcha'.

³²No'j ri Isaac xutz'onoj che: —¿At china ri'at? —xcha'.

Yey rire xub'i'ij che: —In ri'in Esaú, ri k'ajol la atzixel —xcha'.

³³Ek'u ri Isaac xkam ranima' che, xujeq lik kab'irb'otik yey jewa' xutz'onoj che: —¿China k'u ri xk'un meytan, uchapom lo rawaj yey xuk'am lo ri b'i'iq'b'al wa re ti'ij b'ukim uwi'? Ma xuya chwe yey ri'in xintijo echiri' k'amaja' ne katk'un ri'at, che rire xinya wi ri utzil chomalil we'in, ek'u ri' rire xk'uluw re ri utzil chomalil —xcha'.

³⁴Ek'uchiri' ri Esaú xuto sa' ri xub'i'ij ruqaw che xutzaq jun sik' yey ruk' unimal k'axk'olil uk'u'x jewa' xub'i'ij che ruqaw: —¡Taata, ya'a ne la we ri'in ri utzil chomalil e la! —xcha'.

³⁵No'j ri Isaac jewa' xub'i'ij che: —E rachaq' xk'unik yey rire xinuch'akach'a'. Yey jeri'la' e xuk'am b'i ri utzil chomalil taqal chawe ri'at —xcha'.

³⁶Ek'u ri Esaú jewa' xub'i'ij: —E pe' ruma la' Jacob rub'i' xkoj alaq, ma e ukalaj la' kinuch'akach'a'.¹ Nab'e, e xumaj ri taqal chwe ri'in re atzixelal. Yey wo'ora e xumaj ri utzil chomalil taqal chwe ri'in —xcha'.

Yey jetanchi wa' xub'i'ij: —¿Na jinta chi nawi juna utzil chomalil k'olom kan la we ri'in? —xcha'.

³⁷Ri Isaac jewa' xub'i'ij che: —Chatape', ri'in nuya'om puq'ab' ri Jacob kataqan pawil'. Ek'u taq rawatz yey rachaq' puq'ab' rire e k'owi. Yey chwi k'u rire nutz'onom lik kuk'ul uk'i'yal uwach molonik yey uk'i'yal vino. ¿Sa'chi k'u ri' kanya wo'ora chawe ri'at nuk'ajol? —xcha'.

³⁸Ek'u ri Esaú xutij tanchi uq'i'ij xub'i'ij che ruqaw: —¿Lik kami ri' xa julaj kaya la ri utzil chomalil? ¡Taata! ¡Ma'an ko la ri' ya'a la k'ana we'in ri utzil chomalil la! —xcha'.

Lik k'u ri' koq' ri Esaú, kasik'in che ub'i'ixikil wa'.

³⁹Yey ek'u ri Isaac jewa' xub'i'ij che:
«Ri'at lik naj katkanaj kan wi,
che ri uk'i'yal ujq'ob'alil tiko'n,
yey naj katk'o'ji' che ri jab' katzaq lo chikaj.

⁴⁰Kachajij k'u awib' ruk' ra-espada,
yey katkanaj kan puq'ab' rachaq',
no'j echiri' kak'o'ji' achuq'ab',
kawesaj b'i awib' puq'ab' rire» xcha'.

Ri Jacob kanimaj b'i chwa ri ratz Esaú

⁴¹Chwi k'u ri la', ri Esaú xujeqo lik tzel karil ri Jacob ruma ri utzil chomalil xya'taj che ruma ruqaw Isaac. Yey jewa' xub'i'ij: «Ma ya ne kakam la nuqaw, tek'uchiri' e kankamisaj ri nuchaq' Jacob» xcha'.

⁴²Ek'uchiri' ri Rebeca xb'i'x che sa' ri katajin ri Esaú che uch'ob'ik, e xusik'ij ri ralab' Jacob yey jewa' xub'i'ij che: —Chatape', rawatz Esaú karaj katukamisaj yey jela' karesaj ri royowal chawij.

⁴³Ruma wa' walab' e chinatape': E wo'ora jat, chatanimaj b'i k'a che ri luwar re Harán k'a chila' pa jeqel wi ri nuxib'al Labán. ⁴⁴Chatk'ola chila' k'a jampa kaq'ob' ri royowal rawatz Esaú chawij. ⁴⁵K'ate katk'un tanchik echiri' rawatz kub'ul chik yey ik'owinaq chi chuk'u'x ri xa'an che. K'a ek'uchiri' kantaq ub'i'ixikil chawe cha' kat-tzelej tanchuloq, ma na kwaj taj kasach kiwach ri keb' walab' xa pa jun q'i'ij —xcha'.

⁴⁶Tek'uchiri' ri Rebeca jewa' xub'i'ij che ri Isaac: —Ya xik'ow nuk'u'x che wa nuk'aslem kuma wi'xoqib' aj hitita. We ri Jacob e kak'uli' ruk' junoc chike ralito e aj wara Canaán laj ne más utz ri' asu kinkamik —xcha'.

Génesis 28

¹Ek'u ri Isaac xusik'ij ri Jacob xuya b'i ri utzil chomalil puwi rire, jewa' xub'i'ij che: «Matk'uli' ruk' juna ali aj wara re Canaán. ²Jat chila' Padan-aram,^m pa jeqel wi ramam Betuel yey chatk'ulan ruk' junoc chike rumi'al rawikan Labán. ³E ri QAJAWAL JEHOVÁ ri k'o Ronoje Unimal Chuq'ab' Puq'ab'^m chuya'a lo ri utzil chomalil pawil', yey chek'iyar kiwach rawalk'o'al yey cheb'u'ana uk'i'yal tinamit. ⁴E ri QAJAWAL JEHOVÁ chuya'a lo chawe yey chike rawalk'o'al ri utzil chomalil xub'i'tisij che ri Abraham, cha' jela' katu'ana rajaw wa' wu'lew pa qoqxa'nim wi qib' wo'ora, ma e wa' ri xub'i'tisij ri DIOS che ri Abraham»^o xcha'.

⁵Jek'ula' ri Isaac e xutaq b'i ri Jacob k'a chila' Padan-aram.^p Yey ri Jacob xumaj b'i ub'e, xe'ek k'a chila' chirocho ri Labán ruk'ajol ri Betuel ri arameo, wa' e uxib'al ri Rebeca ri kichu ri Jacob yey ri Esaú.

⁶Ri Esaú xreta'maj e ruqaw Isaac xuya b'i ri utzil chomalil puwi' ri Jacob yey xutaq b'i k'a Padan-aram cha' ku'tzukuj rixoqil chila'. Yey xreta'maj echiri' xb'i'x che ri Jacob na kak'uli'

¹27:36 Kil ri nota k'o pa Gn. 25.26

^m28:2 Kil ri kub'i'ij ri nota k'o pa Gn. 25.20

ⁿ28:3 Kil ri kub'i'ij ri nota k'o Gn. 17.1

^o28:4 Kil ri kub'i'ij Gn. 17.4-8

^p28:5 Kil ri nota k'o pa Gn. 24.10

ta ruk' juna ali aj Canaán. ⁷Yey echiri' ri Jacob xe'ek chila' Padan-aram jela' pacha' ri xkib'i'ij ruchu-uqaw che. ⁸Jek'ula' ri Esaú xunab'ej e ruqaw tzel keril rixoqib' aj Canaán. ⁹Ruma k'u la' tob' e k'o chi rixoqil e aj Canaán, xumaj b'i ub'e pa jeqel wi ri Ismael ruk'ajol ri Abraham, yey chiri' xk'uli' wi ruk' ri Mahalat ri ranab' ri Nebaiot wa' e umi'al ri Ismael.⁹

Ri QAJAWAL JEHOVÁ kuk'ut rib' chwach ri Jacob pa ri luwar re Bet-el

¹⁰Ek'u ri Jacob xel b'i chiri' Beerseba yey xumaj b'i ri b'e ke'ek Harán. ¹¹Xopon k'u pa jun luwar yey chiri' xkanaj kan wi ma xok raq'ab'. Xutzukuj k'u jun ab'aj k'o chiri', xu'an uch'akat che yey xwar k'u kan chiri'. ¹²Yey ek'u la' la'q'ab' xu'an jun wachik'. Wa' e xril jun xkalera tak'al chwa rulew yey rutzam' kopon k'a chila' chikaj, ek'u ri ángeles re ri DIOS keb'aq'anik yey keqaj lo puwi'. ¹³Ek'u ri QAJAWAL JEHOVÁ k'o lo chikaj chutza'm ri xkalera yey jewa' xub'i'ij che: «In Ri'in AWAJAWAL JEHOVÁ, ri AJAWAL DIOS re ramam Abraham, ri AJAWAL DIOS re raqaw Isaac. Ek'u wa luwar pa wa at kotz'ol wi kanya chawe ri'at yey chike rawalk'o'al ketajin loq. ¹⁴Yey rawalk'o'al ketajin lo chawij lik kak'iyar kiwach, keb'u'ana jela' pacha' rupuk' rulew. Ma kakikich b'i kib' pa norte, pa sur; e k'o ri keb'ek pa releb'al q'ij yey e k'o ri keb'ek pa tzaqib'al q'ij. Ek'u konoje taq ri pamilia re ruwachulew kakik'ul ri utzil chomalil awuma ri'at yey kuma rawalk'o'al ketajin loq. ¹⁵Ma ri'in in k'o awuk', katinchajij pa kate'ek wi. Yey katink'am tanchi lo wara che wa luwar; na katinya ta kanoq k'a echiri' kan'an janipa ri nub'i'im chawe» xcha'.

¹⁶Ek'uchiri' ri Jacob xk'un saq chwach, jewa' xub'i'ij: «Pa qatzij wi ri QAJAWAL JEHOVÁ k'o wara chupa wa' wa luwar yey ri'in na weta'am taj» xcha'. ¹⁷Ek'u ri Jacob lik xuxi'ij rib', xub'i'ij: «¡Lik xib'ib'al uwach wa jun luwar; na e ta xaqi tob' luwar, ma wa' e rocho ri DIOS^r yey okib'al re chila' chikaj!» xcha'.

¹⁸Lik k'u anim tan ri Jacob xwa'lijik, yey xuk'am rab'aj ri xu'an uch'akat che; xuch'ikib'a' kan wa' e re k'utub'al re, tek'uchiri' xuq'ej aceite puwi'. ¹⁹Ek'u la' la' jun luwar Bet-el^s rub'i' xukojo, tob' ri nab'e ub'i' e Luz^t kecha che.

²⁰Chiri' k'ut ri Jacob xujikib'a' uwach jun tzij jewa' xub'i'ij: «We ri QAJAWAL JEHOVÁ ke'ek wuk', kinuchajij che wa' wa nub'enam, kinutzuqu, kuya nuq'uu', ²¹we kintzelejik e wa' utz nuwach chikocho ri nuchu-nuqaw yey na junta kank'ulumaj; ek'u ri' ri QAJAWAL JEHOVÁ e ku'ana nu-DIOS. ²²Yey ek'u wa' wab'aj xinch'ikib'a' kanoq e k'utub'al re ku'ana rocho ri DIOS, yey e che ronoje ri kaya la chwe Nuqaw, e kanya ri ulajuj (10^a) parte che'la» xcha'.

Génesis 29

Ri Jacob kopon chila' Harán

¹Tek'uchiri' ri Jacob xe'ek chik che rub'e yey xopon chila' pa e k'owi ri tikawex e jeqel pa releb'al q'ij. ²Chiri' k'u ri' chupa la luwar xril jun jul uk'olib'al ya', pa keb'uxlan wi oxib' (3) puq b'exex; ma ruma ri ya' e k'o ri b'exex chiri'. Yey k'o jun nimalaj ab'aj chiri' ch'uqub'al uwi ri jul. ³E uwari'che e raj chajal b'exex xew kakesaj rab'aj ch'uqub'al uwi' echiri' kimolom chi kib' ri b'exex chiri', tek'uchiri' kakikoj tanchi kanoq. ⁴Ek'u ri Jacob jewa' xutz'onoj chike: —Ix watz nuchaq', ¿pa ix aj wi ri'ix? —xcha'.

—Ri'oj oj aj Harán —xecha wa'.

⁵—¿Iweta'am uwach ri Labán rumam ri Nacor? —xcha tanchi ri Jacob.

—Qeta'am uwach —xecha'.

⁶Xutz'onob'ej tanchi ri Jacob: —¿Utz uwach rire? —xcha'.

—¡Utz uwaach! Chilape la ma le' ne rumi'al Raquel xk'un lo kuk' rub'exex —xecha che.

⁷Ek'u ri Jacob jewa' xub'i'ij: —K'amaja' ke'ek ri q'ij, k'ate keb'ik'ol rawaj. E chiya'a kiya' yey utz keb'e'wo'q chi k'enoq —xcha'.

⁸Ek'u rike jewa' xkik'ul uwach: —Na utz taj kaqa'an ri', chirajawaxik kemolotaj na konoje ri jutaq puq b'exex, tek'uchiri' ri'oj kaqesaj rab'aj chuchi' ri jul k'otom re uk'olib'al ya'. Ma jela' utz kaqaya kiya' rawaj —xecha'.

⁹K'a kach'a't ne ri Jacob kuk' rike, xopon pan ri Raquel e ruk'a'am ri jupuq ub'exex re ruqaw, ma rire e kachajin ke rawaj. ¹⁰Echiri' ri Jacob xril ri Raquel, rumi'al ri rikan Labán e ruk'a'am ri b'exex re ruqaw, xqib'ik yey xresaj rab'aj k'o chuchi' ri jul k'otom re uk'olib'al ya' yey xuya kiya' ri b'exex.

⁹28:9 Ri Esaú xrilo e ruqaw lik kuk'ul uk'u'x we ri Jacob kak'uli' ruk' juna ali k'o chux che, e uwari'che xk'uli' ruk' rumi'al ri rikan, ma xraj kakanaj kan utz chwach ruqaw.

^r28:17 Kil ri nota re Gn. 12.8

^s28:19 Kil ri kub'i'ij nota re Gn. 28.17

^t28:19 Luz e jun ch'a'teem pa hebreo ke'eloq *almendro*

¹¹ Tek'uchiri' xutz'ub' che ruware' ri Raquel yey lik ko xoq'ik.^u ¹² Ek'uchiri' ri Jacob xub'i'ij che e ruchu rire e ri Rebeca yey ri Labán e rikan, ek'u ri Raquel kajumumik xe'ek xu'tzizoj wa' che ruqaw. ¹³ Echiri' ri Labán xuta ronoje wa' chwi ri rikaq' Jacob, kajumumik re xu'k'ulu apanoq, xulaq'apuj yey xutz'ub' che ruware' yey xrokisaj b'i. Ek'u ri Jacob xutzizoj ronoje che sa' taq ri ik'owinaq wi. ¹⁴ Ek'u ri Labán xub'i'ij che: —Pa qatzij wi ri'at yey ri'in k'o chux chiqawach —xcha che.

Yey xu'an k'u jun iik' ri Jacob chiri'.

¹⁵ Tek'uchiri' ri Labán jewa' xub'i'ij che ri Jacob: —Na ruma ta at watz nuhaq' e la' xa jela' katchakun wuk', chab'i'ij chwe janipa ri kawaj kach'ako —xcha'.

¹⁶ E k'o k'u keb' umi'al ri labán. E rali atz Lea rub'i' yey rali chaq'ixel Raquel rub'i' ¹⁷ E rupuwach ri Lea e lik choom, no'j ek'u ri Raquel e jun chomilaj ali lik saqil ri katzu'nik. ¹⁸ Ek'u ri Jacob e lik k'ax xuna' ri Raquel, yey ruma wa' xub'i'ij che ri rikan Labán: —Ri'in kinchakun uk' la wuqub' junab' pacha' kaya la chwe ri mi'al la chaq'ixel Raquel —xcha'.

¹⁹ Ri Labán jewa' xuk'ul uwach: —Mas ne utz k'u kanya chawe ri'at, cha' na kanya ta che junoq chik, chatkanaj kan ri' wuk' —xcha'.

²⁰ Jek'ula' ri Jacob xchakun wuqub' junab' cha' e kak'uli' ruk' ri Raquel yey ruma lik k'ax kuna' ri Raquel na xuna' ta la junab' xik'owik.

²¹ Xopon k'u ri q'ij ri Jacob jewa' xub'i'ij che ri Labán: —Ya'a k'u la ri' ri Raquel chwe re kink'uli' ruk', ma ya xopon ruq'ijol ri xqajikib'a' uwach uk' la —xcha'.

²² Ri Labán xumol kichi' konoje ri tikawex e k'o che la luwar yey xu'an jun nimalaj nimaq'ij re k'ulanikil. ²³ No'j echiri' xok raq'ab', e xu'k'ama lo rumi'al Lea yey xuya'a che ri Jacob. Ek'u ri Jacob xuk'amo re rixoqil yey xkotch'i' ruk'. ²⁴ Yey ri Labán xuk'am jun chike ralito e rajchak, wa' Zilpa rub'i', yey xuya k'u che ri Lea re rajchak. ²⁵ Yey echiri' xsaqir chuka'm q'ij k'ut, jaa! K'ate' xril ri Jacob ruk' ri Lea xk'o'ji' wi. Xe'ek k'ut jewa' xu'ch'o'jij che ri Labán: —¿Su'chak wa' wa x'an la chwe? Ri'in xinchakun uk' la cha' jela' kink'uli' ruk' ri Raquel. ¿Su'b'e xinch'akach'a' la?^v —xcha'.

²⁶ Ri Labán xuk'ul uwach che: —Ri kaqa'an ri'oj wara chupa wa qaluwar e nab'e na kak'uli' rali atz, tek'uchiri' kak'uli' ri chaq'ixel. ²⁷ Chik'ow na wa jun semana re nimaq'ij re k'ulanikil re ri Lea, tek'uchiri' kanya ri Raquel chawe, xew tane we kajikib'a' uwach chwe katchakun tanchi wuk' wuqub' junab' —xcha'.

²⁸ Jek'ula' ri' xu'an ri Jacob. Ek'uchiri' xk'is ri semana re nimaq'ij re k'ulanikil re ri Lea, e ri Labán xuya che ri Jacob, rumi'al chaq'ixel Raquel, cha' ku'an rixoqil che. ²⁹ Ek'u ri Labán xuk'am jun chike ralito e rajchak, wa' Bilha rub'i' yey xuya che ri Raquel re rajchak. ³⁰ Ek'u ri Jacob xu'an rixoqil che ri Raquel, yey e más k'ax xuna' ri Raquel chwa ri Lea, tob' ruma rire xchakun tanchi wuqub' junab' ruk' ri Labán.

Ri ralk'o'al ri Jacob

³¹ Ek'uchiri' ri QAJAWAL JEHOVÁ xrilo e ri Jacob kuk'aq b'i uq'ij ri Lea, ri xu'an che e xek'o'ji' uch'uti'q. No'j ri Raquel e xu'an che na kalan taj.

³² Ri Lea xkanaj kan yewa' ixoq yey xalax jun ralab' yey Rubén^w rub'i' xukojo, ma jewa' xub'i'ij: «Ri QAJAWAL JEHOVÁ rilom ri nuk'axk'olil, ek'u ri wo'ora ri wachijil k'ax kinuna'o» xcha'.

³³ Xkanaj tanchi kan yewa' ixoq ri Lea yey xalax tanchi jun ralab' yey Simeón^x rub'i' xukojo ma jewa' xub'i'ij: «Xuta ri QAJAWAL JEHOVÁ na k'ax ta kin-na'ik yey ruma wa' xuya wa jun chik walab'» xcha'.

³⁴ Tek'uchiri' xkanaj tanchi kan yewa' ixoq yey xk'o'ji' rurox ralab' yey Leví^y rub'i' xukojo ma jewa' xub'i'ij: «Ek'u wo'ora k'ax kinuna' ri wachijil ma enuya'om chi che oxib' (3) uk'ajol» xcha'.

³⁵ Ri Lea xkanaj tanchi kan yewa' ixoq yey xalax ri ukaj ralab', yey Judá^z rub'i' xukojo ma jewa' xub'i'ij: «Ek'u wo'ora kamb'ixoj rub'i' ri QAJAWAL» xcha'. Chwi k'u ri' na junta chi ralk'o'al xeb'alaxik.

Génesis 30

¹ Echiri' ri Raquel xunab'ej na utz taj kalanik, yey jela' na utz ta kek'o'ji' ralk'o'al ri Jacob, xujeq k'u k'ax uk'u'x chirij ri ratz yey lik xelaj che, jewa' kub'i'ij che ri Jacob: —Cheya'a la walk'o'al ri'in, ma we na kaya ta la, ri' kinkamik —xcha'.

^u29:11 Ri tz'ub' chi'aj xuya ri Jacob che ri Raquel na e ta pacha' re jun ala yey jun ali kakaj kib', ma wa' e re yab'al rutzil kiwach kakiya ri tikawex e aj chila'. Yey ri xoq' wi ri Jacob e ruma xeb'uriq rupamilia re ruchu-uqaw.

^v29:25 Ri ke'elawi rubi' ri Jacob e *ch'akach'o'nel* (Gn. 25.26) No'j rire wo'ora e rire ri xch'akach'o'xik.

^w29:32 Ri b'i'aj Rubén pa hebreo ke'eloq *Rire rilom ri nuk'axk'olil*

^x29:33 Ri b'i'aj Simeón pa hebreo ke'eloq *Ri Jun xta'w we'in*.

^y29:34 Ri b'i'aj Leví pa hebreo e junam katataj ruk' ri ch'a'teem *k'ax kin-na'ik*.

^z29:35 E ri b'i'aj Judá pa hebreo ke'eloq *b'ixonik*.

²Ri Jacob xpe royowal ruk' ri Raquel yey jewa' xub'i'ij che: —¿In b'ane DIOS ri'in? ¡Ma e Rire ri 'anayom chawe cha' na kek'oji' ta awalk'o'al! —xcha'.

³Jek'uwa' xub'i'ij tanchi ri Raquel che ri Jacob: —Ri' rali wajchak Bilha rub'i' kanya paq'ab' la cha' kakotz'i' la ruk', yey ek'uchiri' kek'oji' ralk'o'al rire e junam ruk' in kink'amaw lo ke ri ch'uti'q che ruwachulew —xcha'.

⁴Ek'u ri Raquel xuya che ri Jacob cha' ku'an rixoxil che ri rajchak Bilha yey jela' ri Jacob xkotz'i' ruk'. ⁵Jek'ula' ri Bilha xkanaj kan yewa' ixoq yey xalax k'u jun uk'ajol ri' ri Jacob chirij rire. ⁶Ek'u ri Raquel jewa' xub'i'ij: «Ri QAJAWAL JEHOVÁ xu'an ri lik jusuk' chwe, ma xuta ri nu-oración yey xuya jun walab'» xcha'. Ruma la' ri Raquel xukoj che ri ralab' Dan^a rub'i'.

⁷Xkanaj tanchi k'u yewa' ixoq ri Bilha ri rajchak ri Raquel yey xalax k'u ruka'm uk'ajol ri Jacob chirij. ⁸Yey ri Raquel jewa' xub'i'ij: «E lik nutijom nuq'ijij cha' e kanch'ij uchuq'ab' ri watz, ek'u wo'ora e lik xinch'ij uchuq'ab'» xcha'. Ruma la' ri Raquel xukoj che ri ralab' Neftalí^b rub'i'.

⁹Ek'uchiri' ri Lea xunab'ej na junta chi ralk'o'al kak'oji'ik e xuk'am rali rajchak Zilpa rub'i' yey xuya puq'ab' ri Jacob re kakotz'i' ruk'. ¹⁰Yey xalax k'u jun uk'ajol ri Jacob chirij ri Zilpa, ri rajchak ri Lea. ¹¹Ek'uchiri' ri Lea jewa' xub'i'ij: «¡Lik utz uwa nuq'ijij!» xcha'. Ruma la' xukoj che ri ralab' Gad^c rub'i'.

¹²Ri Zilpa ri rajchak ri Lea e xalax tanchi jun uka'm uk'ajol ri Jacob chirij. ¹³Jetanchi k'u wa' xub'i'ij ri Lea: «¡Lik kinki'kotik!» Ma rixoxib' e lik keki'kot wuk' ri'in —xcha'. Ruma la' xukoj che ri ralab' Aser^d rub'i'.

¹⁴Xu'an julaj echiri' uq'ijol kamol ri trigo, ri Rubén xe'ek pa juyub'. Chila' k'ut xuriq jun tiko'n mandrágora rub'i'^e re pa juyub' yey xuk'am b'i che ruchu Lea. Ek'u ri Raquel xril wa' yey jewa' xub'i'ij che ri ratz Lea: —Ma'an ko ri', chaya'a keb' we'in la' la jiq'ob'al ruk'a'am lo la' walab' chawe —xcha'.

¹⁵Ek'u ri Lea jewa' xuk'ul uwach che: —¿lik kami na iil ta k'ana uwach chawach ri'at ri xamaj ri

wachijil, yey wo'ora kawaj kamaj tanchi ri jiq'ob'al ri xuk'am lo la walab' chwe? —xcha'.

Ri Raquel jewa' xub'i'ij: —E chaya'a ri jiq'ob'al chwe pacha' mansa'n yey puk'axel wa' e kakotz'i' ri Jacob awuk' waq'ab' —xcha'.

¹⁶Echiri' ya xe'ek ri q'ijij xtzelej lo ri Jacob pa juyub' yey ri Lea xu'k'ulu apanoq yey jewa' xub'i'ij che: —E waq'ab' kakotz'i' la wuk', ma qayijib'am chi ri'oj chiqawach ruk' ri Raquel cha' ka'an la wa' puk'axel ri jiq'ob'al pacha' mansa'n xuriq lo ri walab' —xcha'.

Yey ri Jacob xkotz'i' ruk' ri Lea la' la jun aq'ab'. ¹⁷Yey jela' ri QAJAWAL JEHOVÁ xuta ru-oración ri Lea yey xkanaj kan yewa' ixoq, xuya k'u che ri Jacob ru' (5°) ralab' chirij rire. ¹⁸Yey ri Lea jewa' xub'i'ij: «Ri DIOS xuya rajil uk'axel chwe, ma e xinya puq'ab' ri Jacob rali wajchak ri'in» xcha'. Ruma la' xukoj che ri ralab' Isacar^f rub'i'.

¹⁹Ek'u ri Lea xkanaj tanchi yewa' ixoq yey xuya che ri Jacob ruwaq' (6°) ralab' chirij rire. ²⁰Ri Lea jewa' xub'i'ij: «Ri QAJAWAL JEHOVÁ xuya jun chomilaj sipanik chwe. E wo'ora ri wachijil e kuyak nuq'ijij ri'in in rixoxil ma e nuya'om chi waqib' uk'ajol che» xcha'. Ruma la' xukoj che ri ralab' Zabulón^g rub'i'. ²¹K'isb'al chi k'u re, ri Lea xalax jun ralit yey xukoj che Dina rub'i'.

²²Ek'u ri QAJAWAL JEHOVÁ k'ax xuna' ri Raquel yey xuta ru-oración, xu'an k'u ri' che cha' kek'oji' uch'uti'q. ²³Rire xkanaj kan yewa' ixoq yey xalax jun ralab'. Ek'u ri Raquel jewa' xub'i'ij: «Ri QAJAWAL JEHOVÁ xresaj ri ch'amib'al we'in» ²⁴Ruma la' xukoj che ri ralab' José^h rub'i' yey jewa' xub'i'ij: «Kuya jun chik walab' ri QAJAWAL JEHOVÁ» xcha'.

Ri Jacob kab'eyomarik

²⁵Chwi k'u ri ralaxib'al ri José, ri Jacob jewa' xub'i'ij che ruqaw uji' Labán: —Ya'a la luwar chwe kintzelej chupa ri nutinamit ²⁶Cheya'a b'i la chwe kenuk'am b'i taq ri wixoxil, ri xinchakun kuma rike uk' la, cheya'a b'i la ri walk'o'al, yey ya'a b'i la luwar chwe kine'ek. Rilal eta'am la chi utz e lik saqil xinchakun uk' la —xcha'.

^a30:6 Ri b'i'aj Dan pa hebreo ke'eloq *Rire xu'an ri lik jusuk' chwe*.

^b30:8 Ri b'i'aj Neftalí pa hebreo ke'eloq *lik nutijom nuq'ijij kanch'ij uchuq'ab'*

^c30:11 Ri b'i'aj Gad pa hebreo ke'eloq: *lik utz uwa nuq'ijij*.

^d30:13 Ri b'i'aj Aser pa hebreo ke'eloq *kinki'kotik*.

^e30:14 Wa' wa jun jiq'ob'al kakib'i'ij che e ku'an chike rixoxib' cha' keb'alanik we na keb'alan taj. Wa' wa tiko'n e jela' pacha' ri iis k'o ratz'iyay. Jenela' kab'i'ixik re kuya rayinik.

^f30:18 Ri b'i'aj Isacar pa hebreo junam katataj ruk' ri ch'a'teem *rajil uk'axel*.

^g30:20 Ri b'i'aj Zabulón pa hebreo ke'eloq *chomilaj sipanik*.

^h30:24 Ri b'i'aj José pa hebreo keb' ke'eloq: 1. *Xresaj yey* 2. *Kuya jun chik*

²⁷ Ri Labán jewa' xuk'ul uwach: —Ma'an ko ri', na kate'ek taj. Ma pa qatzij wi, ri'in lik nuna'om e ri QAJAWAL JEHOVÁ uya'om uk'i'yal b'eyomalil chwe awuma ri'at —xcha'.

²⁸ Yey jetanchi wa' xub'i'ij ri Labán che ri Jacob: —Chab'i'ij chwe janipa ri kawaj kach'ako yey ri'in katintojo —xcha'.

²⁹ Ri Jacob xuk'ul uwach: —Rilal eta'am la e ri'in pa qatzij wi xinchakun chi utz uk' la. Yey ruma wa' e lik xpaxir kiwach taq rawaj e la. ³⁰ Ma echiri' k'amaja' ne kink'un ri'in, na e ta k'i rawaj e k'o uk' la, ek'u wo'ora e lik xk'i'yar taq uwach ri k'o uk' la. Ri QAJAWAL JEHOVÁ e lik uya'om ub'itaq e la ruma ri nuk'unib'al ri'in uk' la. ¿Yey jampa k'u ri' kinchakun che kilixik ne ri nupamilia ri'in? —xcha'.

³¹ Jetanchi wa' xub'i'ij ri Labán: —¿Janipa ri kawaj kach'ako? —xcha'.

Ri Jacob xuk'ul uwach: —Ja'i, na jinta k'o kaya la chwe. Ma we kuk'ul k'u'x la ri kamb'i'ij che'la, utz ne ri' e kanchajij tanchi ri b'exex la. ³² Ya'a k'u la chwe waq'ij kinik'ow kuk' rawaj la, yey ek'u ri ka'an la e kecha' la konoje ri b'exex xe'p yey b'arsin pakij yey ri raltaq ko b'exex q'eq kij yey ri kaprux xe'p yey b'arsin pakij. Ek'u awaj ri' wa' keya la chwe re wajil. ³³ Jek'ula', e ri chiqawach apanoq, echiri' ka'aj la kil la janipa ri nuch'akom, kil k'u la ri' e lik jusuk' ri nu'anom. Ma we keriqitaj che ri wawaj ri'in ri kaprux ati'tab' ri na xe'p ta pakij o na b'arsin ta pakij, yey chike ri b'exex ri na q'eqe'oj ta pakij, ri' e ke'eloq xa eweleq'am pan che taq la e la —xcha'.

³⁴ Jek'uwa' xub'i'ij ri Labán: —Utz ri', jela' chu'ana pacha' ri kab'i'ij ri'at —xcha'.

³⁵ No'j ek'u ri Labán la' la q'i'ij wi, xeb'eresaj parewi konoje ri kaprux e mama'ib' yey e ati'tab' b'arsin yey xe'p pakij, yey rati'tab' b'arsin yey xe'p pakij, yey ri raltaq ko b'exex q'eqe'oj pakij yey xeb'uya k'u pakiq'ab' ruk'ajol re kakichajij. ³⁶ Tek'uchiri' ri Labán xeb'utaq b'i rawaj cha' xek'amb'i k'a naj oxib' q'i'ij b'e unajtijil che ri pa k'owi ri Jacob. Yey ri Jacob e la' keb'uchajij ri jutij chik ub'exex ri Labán.

³⁷ Ek'u ri xu'an ri Jacob e xuq'at rax uq'ab' taq che' re álamo, re almendro yey uq'ab' taq castaño. Xuch'ol k'u rij yey xu'an chi jisa'j ruwarachaq taq wa' wa uq'ab' ri che' rax, e xu'an che pacha' kilitaj lo ri saq che la uq'ab' ri che'. ³⁸ Tek'uchiri' xuk'am taq ruq'ab' ri che' ch'olotal rij yey xuya pa kakitij wi kiya' ri b'exex. Jek'ula' echiri' rawaj ke'kitija kiya' e la' k'o ruq'ab' ri che' chikiwach. Ek'uchiri' rati'tab' b'exex e uq'ijol keb'etz'anik keb'opon pa ke'kitija

wi kiya'. ³⁹ Ek'u ri mama'ib' b'exex echiri' keb'ok kuk' rati'tab', e la' chwach ri che' ch'olotal rij yey ek'u ri kal kek'oji'ik keb'el e b'arsin pakij, xe'p pakij yey e q'eqe'oj pakij. ⁴⁰ Ek'u ri ku'an ri Jacob e keb'uk'am ri raltaq ko b'exex yey keb'uya parewi. Yey e ri jujun chik b'exex echiri' keb'etz'anik keb'uya chikiwa ri rawaj b'arsin yey saqasoq pakij re ri Labán. Yey ruma wa xu'an ri Jacob e xpaxir kiwach ri rawaj rire, yey ek'u ri b'exex re ri Labán xq'ob' kiwach. ⁴¹ Ek'u rati'tab' b'exex choom kiwach echiri' keb'etz'anik, e ri Jacob kuya taq ruq'ab' ri che' ch'olotal rij chupa ruk'olib'al ri tijib'al kiya' yey ek'u la' chwach ruq'ab' ri che' e k'owi. ⁴² No'j echiri' keb'opon rati'tab' b'exex yewa' kiwach, ri Jacob na kuya ta ruq'ab' ri che' chupa ri ya'. Jek'ula' e rawaj e yewa' kiwach e xu'an kan re ri Labán. ⁴³ Ruma wa xu'an ri Jacob, e rire ri lik xb'eyomarik; xek'oji' uk'i'yal ub'exex, xek'oji' taq rajchak, xek'oji' u-camello yey uk'i'yal u-axna.

Génesis 31

Ri Jacob kuch'ob' raqan kanimaj b'i

¹ E k'u ri Jacob xopon chuxikin e taq ruk'ajol ri Labán kakitzijoj: «Ri Jacob e uya'om rib' puwi ronoje ri b'itaq re ri qa'aw yey ruma la' lik b'eyomarinaq chik» kecha'. ² Yey ri Jacob xujeq nenare' karilo e ri Labán xujalk'atij ri ku'an ruk' ma na ku'an ta chi che pacha' ri petinaq loq. ³ E k'u ri QAJAWAL JEHOVÁ jewa' xub'i'ij che ri Jacob: «Chat-tzelej chila' chwach ri kulew rachu-aqaw pa e jeqel wi taq rawatz-achaq', yey ri'in na katinwoq'otaj taj» xcha'.

⁴ E k'u ri Jacob xutaq kisik'ixik ri Raquel yey ri Lea, cha' kepe ruk' chupa ri luwar pa k'owi rire kuk' konoje rawaj. ⁵ Yey jewa' xub'i'ij chike: —E ri'in kanwil che riqaw Labán e xjalk'atitaj ruk'u'x wuk', ma na ku'an ta chi chwe pacha' ri petinaq loq. No'j ri AJAWAL DIOS re ri nuqaw Isaac Rire lik k'o wuk'. ⁶ Ri'ix lik iweta'am, e ri'in lik xinya ronoje nuchuq'ab' cha' xinchakun ruk' riqaw. ⁷ Na ruk' ta k'u ri' rire e lik inuch'akach'o'm yey ujalk'atim ne ri wajil lajuj laj.¹ No'j e ri DIOS na uya'om ta luwar che ku'an ri na utz taj chwe. ⁸ Ma echiri' riqaw kub'i'ij chwe: —E rawaj e xe'p pakij e awajil ri' —kacha', konoje k'u ri kal rawaj keb'alaxik konoje e xe'p paqij. Yey echiri' rire kujalk'atij ri ub'i'im: —E rawaj b'arsin pakij e awajil ri' —kacha', konoje k'u ri' rawaj keb'alaxik e b'arsin pakij. ⁹ Jek'ula' e ri DIOS xesan re rawaj puq'ab' riqaw yey xeb'uya panuq'ab' ri'in.

¹31:7 Wa' ke'eloq: *Uk'i'yal laj x'an wa' che*

¹⁰ E ri julaj xin'an jun wachik' echiri' rawaj keb'etz'anik. Chupa la wachik' xinwilo e ri q'apoj b'exex mama'ib' keb'ok kuk' rati'tab' e b'arsin pakij yey xe'p pakij. ¹¹ Chupa k'u la' la wachik' ru-ángel ri DIOS^j xinusik'ij, jewa' xub'i'ij chwe: —¡Jacob! —xcha'. Yey ri'in xink'ul uwach: —Ri' in k'olik —xinha'. ¹² Jek'uwa' xub'i'ij chwe: «Chawila pe chi utz, ruma wilom chi ronoje ri u'anom ri Labán chawe, konoje ri b'exex e mama'ib' e xe'p pakij yey b'arsin pakij e wa' ri keb'ok kuk' rati'tab' chike rawawaj ri'at. ¹³ Ri'in In ri DIOS ri xuk'ut rib' chawach chila' Bet-el,^k pa xakoj wi aceite puwi rab'aj re yakab'al nuq'ij Ri'in yey chiri' k'ut xa'an jun b'iti'sinik chwe. Chatela ub'i wo'ora che wa luwar yey jat pa raluwar pa xatalax wi» xcha'.

¹⁴ Ri Raquel yey ri Lea jewa' xkik'ul uwach: —¡Chiqawach ri'oj utz ri ka'an la! Ma ri'oj na jinta chi k'o qoye'em re kuya kan ri qaqaw chiqe. ¹⁵ Yey e ri u'anom chiqe e pacha' chi oj aj naj chwach rire. Ma xojuk'ayij nenare' yey xutij ne ronoje ri xuch'ak chiqij ri'oj. ¹⁶ Pa qatzij wi e ronoje ri b'eyomalil xumaj ri DIOS che ri qaqaw wa' qe'oj chik yey ke ri qalk'o'al. Jek'ula' ri', e 'ana la wo'ora ronoje ri ub'i'im ri DIOS che'la —xecha'.

Ri Jacob kanimaj b'i chwach ri Labán

¹⁷ E k'u ri' ri Jacob xujeq kuyijib'a' rib' re katzelej pa k'owi ruqaw. Xeb'uya b'i ri ralk'o'al yey taq ri rixoqil puwi ri camellos. ¹⁸ Xeb'uk'am b'i konoje ri rawaj yey ronoje ri b'itaq re uch'akom chiri' Padan-aram yey xumaj b'i ub'e re ke'ek k'a Canaán pa jeqel wi ruqaw Isaac. ¹⁹ Echiri' k'amaja' keb'el b'i, xaloq' ri Labán b'enaq naj che usokaxik ri kismal rub'exex, ri xu'an ri Raquel e xerelaq'aj b'i taq rutyox^l ruqaw. ²⁰ Jek'ula' ri Jacob usokom kan ri Labán raj arameo, ma xanimaj b'i yey na xub'i'ij ta kan che. ²¹ Ek'u ri Jacob animajinaq chub'i yey ruk'am b'i ronoje ri ub'itaq re. Ek'uchiri' xuq'axuj ri nimaya' Éufrates, xumaj b'i ub'e che taq ruwi juyub' re Galaad.^m ²² Churox q'ij k'ut che relik b'i ri Jacob, xb'i'x che ri Labán e ri Jacob animajinaq b'i. ²³ E k'u ri Labán xumol kichi' ri ratz-uchaq' yey xuternab'ej b'i ri Jacob. Pa wuqub' (7) q'ij k'u ri' xu'maja ri Jacob che taq ruwi juyub' re Galaad ²⁴ No'j chupa la' laq'ab' ri DIOS xuk'ut rib' puwaram ri Labán

raj arameo yey jewa' xub'i'ij che: «¡Chatape', lik machap pa ch'a'oj ri Jacob!» xcha'.

²⁵ Ri Labán xu'maja k'u ri Jacob che ruwi juyub' re Galaad pa uyakom wi ri rocho xa kakirik. Chiri' k'u ri' ri Labán xuyak taq ri rocho xa kakirik chunaqaj pan che pa k'owi ri Jacob.

²⁶ Yey jewa' xub'i'ij che ri Jacob: ¿Sa' la xawaj ka'an chwe kinach'akach'a' kanoq? ¿Su'b'e xeb'ak'am lo ri numi'al yey xa'an chike pacha' chi e k'o chi presoyil re pa ch'a'oj? ²⁷ ¿Su'chak xatanimaj lo xe'laq'ay yey xinach'akach'a' kanoq? Ma ta xab'i'ij chwe xin'an ta lo juna nimaq'ij re jachb'al lo iwe'ix ruk' ki'kotemal chiwe, ruk' b'iix, ruk' tupe yey ruk' arpa. ²⁸ Yey na xaya tane luwar chwe kantz'ub' lo ruwa ke' ri numi'al yey taq ri numam re kenujachb'ej loq. ¡La' la xa'ano lik na ub'e ta k'enoq! ²⁹ E ri'in k'o panuq'ab' kan'an ri na utz taj chawe, no'j ri DIOS re raqaw Isaac xch'aw chwe xokq'ab' yey xuch'ab'ej nupa jewa' xub'i'ij chwe: «¡Chatape', lik machap pa ch'a'oj ri Jacob!» xcha' chwe. ³⁰ Yey we e lik karayij ri katopon chirocho raqaw yey ruma la' xatpetik, ¿su'chak k'u ri' xawelaq'aj taq lo ri nutyox? —xcha'.

³¹ Ri Jacob jewa' xuk'ul uwach: —Xinwilila' loq ximpetik ruma xinxi'ij wib', ma xinch'ob' raqan e kemaj kan ri mi'al la chwe ruk' titz'itakil la.

³² No'j puwi taq ri tyox la, china puq'ab' kariqitaj wi, ¡ri' asu ne Kamisaxoq! Yey we k'o jujun chik b'itaq sa'ch e la, q'alajisaj la ri' chikiwach taq wa qatz-qachaq' e k'o wara, yey jela' utz k'u ri' kak'amb'i la —xcha'.

E k'u ri' ri Jacob na reta'am taj we e ri Raquel ureleq'am taq lo rutyox ruqaw Labán.

³³ E k'u ri Labán xok chupa ri ja xa kakirik re ri Jacob, xok chupa ri ja xa kakirik re ri Lea yey xu'tzujukuj lo chupa taq ri ja xa kakirik ke ri ka'ib' e kajchak rixoqib', yey na xuriq ta ri kutzujukuj. Chuk'isb'al k'u re e xok pa k'owi ri Raquel. ³⁴ E k'u ri Raquel e eb'uk'amom chi ub'i taq ri tyox yey e rewam chuxe' ri tz'ulib'al re uwarachaq re ru-kamello yey tz'ul k'u puwi'. Ri Labán lik xutzujukuj taq rutyox che ronoje rupa ja xa kakirik yey na xeb'uriq ta k'u ri'. ³⁵ E k'u ri Raquel jewa' xub'i'ij che ruqaw: —Ma'an ko la ri' taat, mape oyowal la che, ma e ri'in na utz taj kinyakatajik ruma in k'o che ri nuyab'il re upa iik' —xcha'.

^j31:11 Echiri' kub'i'ij ru-ángel ri DIOS, k'o taq laj kaq'alajinik e ri DIOS ruma ri kub'i'ij.

^k31:13 Kil pa Génesis 28:18-22

^l31:19 Taq wa' wa tyox e pacha' uwujil taq ri k'o ruk' ri Labán re ri kib'eyomalil ri familia, ri Raquel xrelaq'aj b'i ma e karaj rire kak'oji' wa' wa uwujil wa b'eyomalil puq'ab' ri Jacob. Ruma k'u wa' ri Labán lik xok iil che utzukupik ma na karaj taj kujamo.

^m31:21 Wa' e jun luwar k'o pa releb'al q'ij che ri nimaya' Jordán. Kil: Dt. 2. 36-37. Ke'eloq' ri Jacob e umajom b'i ri b'e ke'ek Canaán.

E k'u ri' ri Labán lik na xroq'otaj ta utzukuxik rutyox ke ri pamiliaⁿ no'j na xeb'uriq taj. ³⁶Ruma k'u ri', ri Jacob lik xpe royowal yey jewa' xuch'o'jij che ri Labán: —¿Sa' ri na utz taj xin'an che'la yey ruma ri' kinternab'ej la ka'an la chwe kinchap la? Ma wa ka'an la chwe e pacha' chi in jun kamisanel. ³⁷Ya xtukuta' la upa ronoje ri b'itaq we, ¿K'o b'ane riqom la quk'a'am lo ri'oj e la? We k'o riqom la, ya'a la ri' chiqawach qonoje wa oj k'o wara e la' chikiwach wa atz-achaq' la yey ri watz nuchaq' we'in yey rike e keb'i'n re chinoq chiqe qakab'ichal e u'anom ri jusuk'. ³⁸E chwi lo wa' wa veinte (20) junab' xinchakun uk' la, e la' xeb'enuchajij ri b'exex la yey na jinta juna b'exex xqaj uyab'il chwi nuq'ab', na jinta ne juna kaprux k'o xuk'ulumaj yey tob' tane ne xa juna q'apo'j b'exex la xintijo. ³⁹Na jinta juna b'exex xink'am lo che'la kamisam ruma juna awaj b'iq'onel, ma ri xin'an ri'in e kank'am lo jun chik puk'axel. We k'o juna b'exex xelaq'ax chaq'ab' o paq'iij, rilal katz'onoj la rajil chwe. ⁴⁰Echiri' ri'in xinchakun uk' la e ri paq'iij lik kink'at ruma ri q'iij kaqa'wik yey e ri chaq'ab' kinchuychut ruma k'axtew yey lik xinkuy waram. ⁴¹Yey chwi lo wa veinte junab' xinchakun uk' la pacha' in loq'om chakunel, kajlajuj junab' (14) xinchakun uk' la re ch'akab'al ke ri keb' mi'al la, tek'uchiri' xinchakun chi waqib' (6) junab' che kichajixik taq rawaj la yey j'ajuj (10) laj k'u ri' xjal la ri wajil ri'in! ⁴²Pa qatzij wi, we tamaji inuto'om ri DIOS re ri numam Abraham, ri DIOS re ri nuqaw Isaac, ri Jun lik xk'ojij xi'in ib' pa ranima' ri nuqaw chwach, tamaji wa', ri laj kintaq lo la e ri' na jinta ub'itaq we. No'j e k'u ri DIOS xril ri nub'is yey xril ri nuchak nu'anom yey ruma wa' e ri xokq'ab' xuch'ab'ej pa la —xcha'.

⁴³Ri Labán jewa' xub'i'ij che ri Jacob: —E wa' wi'xoqib', wa' e numi'al, yey wa k'o'mab' wa' e numam. E we'in rawaj; ronoje ri kawilo e we'in. E k'u ri' wo'ora ¿sa' kan'an ri'in chike ri numi'al yey ri numam? ⁴⁴Ri karaj wo'ora e kaqajikib'a' uwach jun tzij chiqawach. E k'u ri' wa' e kaq'alajisan uwach sa' ri kaqa'an ri'oj chiqawach —xcha'.

⁴⁵E k'u ri Jacob xuk'am jun ab'aj, yey xuch'ikib'a' kanoq re k'utub'al re ri tzij xki'an chikiwach.

⁴⁶Xub'i'ij k'u ri Jacob chike konoje ri ratz-uchaq' e k'o chiri': —Chimolo uchi' ab'aj —xcha'.

E k'u rike xkimol uchi' ab'aj, xkinuk' chi utz yey xewa' k'u chiri' putzal ruma ri tzij xki'ano. ⁴⁷Yey la' la jun luwar ri Labán xukoj rub'i' che Jegar Sahaduta yey e k'u ri Jacob xukoj che Galaad.^o ⁴⁸E k'u ri Labán jewa' xub'i'ij: —E taq wa' wa jut'ub'aj ab'aj k'o chiqawach waq'ij, kakanajik e kak'utuw re wa' chiqawach ri'oj qakab'ichal, re kukuxtaj chiqe ri tzij xqajikib'a' chiqawach waq'ij —xcha'. Ruma wa' xkoj che wa luwar Galaad.^p

⁴⁹Yey xkoj jun chik ub'i' Mizpa,^q ma ri Labán xujikib'a' uwach wa': —E ri QAJAWAL JEHOVÁ chojutzutza' qakab'ichal ri'oj, echiri' na oj jinta chi junam. ⁵⁰We ka'an k'ax chike ri numi'al o k'axtaj keb'ak'am jujun chik ixoqib', tob' k'u na jinta junooq kilow re wa', ri DIOS karil ronoje —xcha'.

⁵¹Xub'i'ij tanchi ne ri Labán che ri Jacob: —Chawila pe wa jut'ub'aj ab'aj qanuk'um chiqawach ri'oj wo'ora. ⁵²Wa' e kukuxtaj chiqe, na utz taj we ri'at yey ri'in kaqik'owib'ej wa' re kaqa'an k'ax che qib', ma wa' e uchi' taq ri qaluwar pa oj k'owi. ⁵³E k'u ri DIOS ke ri qati'-qamam, ri DIOS re ramam Abraham yey ri DIOS re ri numam Nacor, e Rire ri chuq'ata tzij paqawi' ri'oj —xcha'.

Ruma k'u wa' ri Jacob xujikib'a' uwach chwach ri DIOS, ri Jun lik ruk' xi'in ib' xuyak uwa uq'iij ruqaw. ⁵⁴E k'u ri Jacob xuya uqasa'n re awaj kamisam chwa ri QAJAWAL JEHOVÁ, wa' xu'an lo che ruwi juyub', yey xeb'usik'ij konoje ri ratz-uchaq' che jun wa'im. Xewa' k'u ri' konoje yey junam xkik'owib'ej la jun aq'ab' che ruwi juyub'.

⁵⁵Echiri' xsaqir chuka'm q'iij, ri Labán lik anim tan xwa'lijik, yey xutz'ub' che ruwake' rumi'al yey rumam. Xuya k'u kan ri utzil chomalil pakiwi' yey xtzelej tanchi chirocho.

Génesis 32

Ri Jacob kakiriq kib' ruk' ri ratz Esaú

¹Ri Jacob xumaj tanchi k'u b'i rub'e yey chupa rub'e xeb'el lo ángeles re ri DIOS xo'lkik'ulu'. ²E wi ri Jacob echiri' xeb'eril ri ángeles jewa' xub'i'ij: «Wa' wa luwar e pa e k'owi ri e ajchakib' re chila' chikaj re ri DIOS» xcha'. Yey rub'i' wa luwar xukojo e Mahanaim.^f

³Tek'uchiri' ri Jacob xutaq ub'i'xikil che ri ratz Esaú cha' kab'i'x pan che ri roponib'al ruk', ri Esaú

ⁿ31:35 Kil ri nota k'o pa versículo 19

^o31:47 Wa' wa keb' b'i'aj Jegar Sahaduta yey Galaad pa ch'a'teem arameo yey hebreo junam ke'elawi: *Jut'ub'aj chi ab'aj re k'utub'al*.

^p31:48 Kil ri nota k'o pa ri versículo 47.

^q31:49 Pa hebreo wa' wa ch'a'teem ke'elawi: *K'ak'alanel*.

^f32:2 Wa jun ch'a'teem pa hebreo ke'elawi: *Keb' tinamit*

k'o che ri luwar re Seir, chwach taq rulew re Edom. ⁴Ri xeb'utaq b'i jewa' xub'i'ij b'i chike: «Chib'i'ij pan che ri watzixel Esaú: “E ri chaq' la Jacob e jun ajchak e la, rire kutaq lo ub'i'ixikil wa' che'la: E taq wa junab' ik'owinaq ri'in in jeqel ruk' ri qikan Labán. ⁵Ek'u ri'in wo'ora e k'o nuchikop, e k'o nu-axna, e k'o nub'exex, e k'o nukaprux yey lik e k'i ri wajchak e k'o achijab' yey e k'o ixoqib'. Ruma wa' kantaq pan ub'i'ixikil che'la lal wajawal, cha' jela' kakub'i' pan nuk'u'x che kink'ul ko la chi utz”» xcha pan che.

⁶Echiri' kiya'om chi kan wa' wa ch'a'teem che ri Esaú, e taq ri rajchak ri Jacob xetzelejik yey jewa' xe'kib'i'ij che: —Xe'qariqa ri Esaú ri atzixel la, yey rire e la' petinaq che k'ulik la yey e ruk'a'am lo 400 achijab'.

⁷Ri Jacob echiri' xuta wa' lik xpe xi'in ib' ruk' yey xok unimal b'iis chuk'u'x. Ri xu'ano e xu'an keb' mutza'j chike konoje ri e rachb'ilam loq, yey jela' xu'an chike ri chikop, ri b'exex yey ri camello, ⁸ma jewa' xuch'ob' raqan: «We ri Esaú xpe chirij juna mutza'j yey ku'an k'ax chike, ek'u ri jun chik mutza'j utz keb'animajik» xcha'.

⁹Ek'u ri Jacob xu'an orar chwach ri DIOS jewa' xub'i'ij: «Nuqaw, Lal ri DIOS re ri numam Abraham yey re ri nuqaw Isaac, Rilal xb'i'ij la chwe kintzelej tanchi pa nutinamit, kuk' ri watz nuchaq' yey xb'i'tisij la “ka'an la ri utz chwe”. ¹⁰Na taqal ta chwe ri'in ronoje ri utzil k'u'x la lik jikil uwach k'utum la chwe. Ma echiri' xine'ek pa wa ximpe wi yey xinq'axuj ri nimaya' Jordán, na jinta k'o wuk'a'am xew ri nuch'ami'y. ¡No'j ek'u wo'ora ewa' kintzelejik, konoje ri e wachb'ilam nu'anom ne keb' mutza'j chike! ¹¹¡Ma'an ko la ri' Lal WAJAWAL! Chinkolob'ej la puq'ab' ri watz Esaú, ma kanxi'ij wib' chwach, k'axtaj kape chwij ri'in pa ch'a'oj yey keb'ukamisaj riwixoxil yey junam kuk' ri walk'o'al. ¹²No'j e rilal lik xjikib'a' la uwach wa' chwe: “Pa qatzij wi kan'an ri utz chawe yey e taq rawalk'o'al ketajin loq lik kak'iyar kiwach, keb'u'ana jela' pacha' ruk'iyal sanyeb' k'o chuchi' ri mar na utz taj keb'ajilaxik”»^s xcha'.

¹³Ek'u la' laq'ab' ri Jacob xwar chiri'. Tek'uchiri' che taq ri k'o ruk' rire, xucha' taq sipanik re kutaq b'i che ri ratz Esaú, ¹⁴wa' e 200 kaprux ati'tab', 20 kaprux mama'ib', 200 b'exex, 20 b'exex e mama'ib', ¹⁵30 ati'tab' camellos e teran kal chikij, 40 b'aka'ib', lajuj (10) nawilo, 20 axna yey lajuj

(10) b'uru. ¹⁶Tek'uchiri' xeb'u'an b'i chi mutza'j rawaj, yey chujujunal mutza'j xuya b'i pakiq'ab' rajchak yey jek'u'awa' xub'i'ij b'i chike wa' wa ajchak: —Chixnab'ej k'u b'i chinuwach ri'in, no'j chiya'a k'u uxo'l chujujunal kimu'tzaj rawaj —xcha'.

¹⁷Che k'u ri uk'ayom b'i ri nab'e mutza'j jewa' rupixab'axik xu'an b'i: —We xak'ul ri watz Esaú yey kutz'onoj: “¿China rawajaw? ¿Pa kate'ek wi yey china re taq wa'waj kak'am kiwach?” —kacha'. ¹⁸Jek'u'awa' ri' kab'i'ij che: —“Lal wajaw Esaú, wa' e jun sipanik utaqom lo che'la ri ajchak la Jacob. Yey rire teran ne lo chiqij” —katcha che.

¹⁹Yey jenela' xub'i'ij che ri k'amayom kiwach ruka'm mutza'j, rurox mutza'j yey chike konoje ri jujun chik k'amal kiwach mutza'j awaj, jewa' xub'i'ij chike: —Junam ri kib'i'ij che ri watz Esaú echiri' kik'ulu. ²⁰Yey jenewa' chib'i'ij che: —E ri ajchak la Jacob teran lo chiqij ri'oj —kixcha' che.

Ma ri Jacob jewa' xuch'ob' raqan: «Ruk' wa sipanik nunab'isam b'i che ri Esaú, e kaq'ob' pan ri royowal, jek'ula' we xqak'ul qib' ruk' rire, laj kinuk'ul la' chi utz» xcha'. ²¹Ek'u xu'an ri', e xunab'esaj taq pan ri sipanik chwach yey rire xkanaj kan la' la jun aq'ab' pa la luwar e k'owi.

Ri Jacob xch'o'jin ruk' jun ángel

²²Ri Jacob xwa'lij la' la jun aq'ab' yey xeb'uk'am b'i ri keb' rixoqil, kuk' ri keb' e kajchak rixoqib' yey kuk' taq ri junlajuj (11) uk'ajol yey junam k'u ri' kuk' xuq'axuj ri ralko ya' Jaboc rub'i'.

²³Ek'uchiri' eb'uq'atisam chi ch'aqaya', tek'uchiri' e xuq'atisaj ronoje ri b'itaq re ruk'a'am. ²⁴Ek'u ri Jacob xtzelej utukel pa la k'owi, yey xujeq k'u kach'o'jin ruk' jun achi yey xch'o'jin ruk' k'a pa usaqarib'al. ²⁵Ek'uchiri' rachi xunab'ej na kuch'ij ta chi uchuq'ab' ri Jacob, e xuchap pan che rub'aqil pa uchapom wi rib' ri ra' yey jela' e xsilab' jub'iq' upa ri ra' ri Jacob echiri' kech'o'jinik. ²⁶Jek'u'awa' xub'i'ij rachi che ri Jacob: —¡Chinayolopij ma ya kasaqirik! —xcha'.

Ri Jacob jewa' xuk'ul uwach che: —Na kanyolopij tub'i la, we na kaya ta kan la ri utzil chomalil panuwi' —xcha'.

²⁷—¿Sa' k'u rab'i'? —xcha rachi che.

—In Jacob —xcha rire.

²⁸Ek'u rachi jewa' xub'i'ij che: —Rab'i' kab'i'ixik na Jacob ta chik, ma rab'i' wo'ora e Israel,^t e ruma xach'ij uchuq'ab' xatch'o'jin ruk' ri DIOS

^s32:12 Kil Gn. 22.17

^t32:28 Ri b'iaj Israel e jun chik ub'i ri Jacob. Ri b'iaj Israel ke'eloq *Ri DIOS kach'o'jinik*. Chupa wa libro re Génesis e ri DIOS xujalk'atij taq ri kib'i' jujun achijab'. Wara xkoj jun chik ub'i' ri Jacob ma ke'eloq rire wo'ora e rokib'al chupa ri luwar re Canaán ri ub'i'tisim ri DIOS kuya che.

yey at ch'o'jininaq chi kuk' rachijab' yey ach'ijom kichuq'ab' —xcha'.

²⁹—B'i'ij ko la chwe sa' ri b'i' la —xcha tanchi ri Jacob che.

—Su'chak katz'onoj ri nub'i' —xcha rachi che.

Ek'u ri' rachi xuya ri utzil chomalil puwi ri Jacob chiri'.

³⁰Rub'i' ri luwar xukoj ri Jacob e Peniel,^u ma jewa' xub'i'ij: «Xinwil ri DIOS chiwachil yey na xinkam taj» xcha'.

³¹Echiri' xel lo ri q'iij, ri Jacob elinaq chub'i' Peniel, e la' kajetz'ma'yik xe'ek ruma ri ra' xsilab' jub'iq' upa. ³²Ruma k'u ri', e chwi lo u'anom wa', e ri aj Israel na kakitij ta ri rib'och'il chapayom re rugonsiyil ri ra' juna awaj, ma ri Jacob chiri' xchapi' wi che yey ruma ri' e xsilab' jub'iq' upa ri raa'.

Génesis 33

Ri Jacob yey ri Esaú kakikuy kimak chikiwach

¹Echiri' ri Jacob xril ri ratz Esaú katajin roponik e rachb'i'il b'i 400 achijab', ri xu'ano e xujach kipa taq ri ralk'o'al, jumutzaj xeb'uya che ri Lea, ri jumutzaj chik xeb'uya che ri Raquel, yey jumutzaj chik xeb'uya chike ri keb' e kajchak rixoqib' e rixoqil ri Jacob. ²Xeb'uya k'u ri kajchak rixoqib' yey taq ri ralk'o'al chwach, tek'uchiri' xeb'uya ri Lea yey taq ri ralk'o'al, yey k'a chikij xeb'uya kan ri Raquel yey ri José. ³Ek'u ri Jacob xnab'ej pan chikiwach yey xuxukub'a' rib' wuqub' (7) laj ruk' rupalaj k'a pulew yey e la' kaxukuwik xopon k'a pa k'owi ri ratz Esaú. ⁴No'j ri xu'an ri Esaú e kajumumik xu'k'ulu pan ruchaq' Jacob, yey echiri' xopon ruk' xulaq'apuj, xutz'ub' chwa re' yey kikab'ichal lik xeb'oq'ik. ⁵Ek'uchiri' ri Esaú xeril rixoqib' yey rak'alab', jewa' xutz'onoj: —¿China taq wa tikawex eb'awachb'ílam loq? —xcha'.

—E walk'o'al wa' ruma rutzil uk'u'x ri DIOS eb'uya'om che wa jun ajchak la —xcha ri Jacob.

⁶Tek'uchiri' xeqib' lo ri kajchak rixoqib' junam kuk' ri kalk'o'al yey xkiyuxub'a' kib' chwach ri Esaú. ⁷Xk'un k'u lo ri Lea kuk' ri ralk'o'al yey jenela' xki'ano xkiyuxub'a' kib' chwach, yey k'isb'al k'u re e xek'un lo ri José yey ruchu Raquel yey jenela' xki'ano xkiyuxub'a' kib' chwach ri Esaú.

⁸Jek'uwa' xutz'onoj ri Esaú: —¿Sa' taq ke'elawi wa uk'iyal awaj xenuk'ul chupa wa b'e? —xcha'.

—Wa' e jun sipanik che'la watzixel, ma e kwaj ri'in kak'ut la chwe ri'in ri k'axnab'al k'u'x la —xcha'.

⁹Jek'uwa' xub'i'ij ri Esaú: —Ma'an la' nuchaq', ma ri'in lik e sa'ch ri wawaj, chatkanaj kan kuk' konoje ri awe ri'at —xcha'.

¹⁰Xuk'ul k'u uwach ri Jacob: —Ma'an ne ri' lal watzixel, ma we lik qatzij e rilal kak'ut chwe ri k'axnab'al k'u'x la, k'ama la ri' wa sipanik wuk'a'am lo che'la. Ma lik xinki'kot che echiri' xinwil wach la lik katze'tzot la, je pacha' chi e xinwil uwach ri DIOS!^v ¹¹Ma'an ko ri' la k'ama la wa sipanik wuk'a'am lo che'la, ma ri DIOS lik u'anom ri utz chwe yey ruma ri' lik k'o ronoje wuk' —xcha'.

Ek'u ri Jacob ruma lik xelaj che cha' kuk'am ri sipanik, jek'ula' ri Esaú xuk'amo. ¹²Yey jewa' xub'i'ij ri Esaú: —Jo' ri', chojela b'i wara, ri'in kin-nab'ej b'i chiwach ri'ix —xcha'.

¹³Ri Jacob jewa' xuk'ul uwach: —E laal watzixel, eta'am la, e ri walk'o'al na junta kichuq'ab', yey ek'o b'aka'ib' yey b'exex k'ak' xeb'alanik lik chirajawaxik kenuchajij. We e la' lik keqakosisaj pa b'inem, ri' laj xa pa jun q'iij kekamik. ¹⁴Ek'u rilal watzixel, más utz we kanab'ej b'i la, ma ri'in e kank'am re ri kib'inab'al rawaj yey taq rak'alab', kaqamaj la k'u ri' we xojopon Seir pa jeqel wi rilal —xcha'.

¹⁵Jek'uwa' xub'i'ij ri Esaú: —Utz ri', xew chaya'a luwar chwe cha' keb'enuya kan jujun awuk' chike rachijab' epetinaq wuk' ri'in —xcha'.

Ri Jacob jewa' xub'i'ij: —¡Na junta uchak keya' kan la, ma ri lik chirajawaxik e ri kak'ut la chwe ri k'axnab'al k'u'x la! —xcha'.

¹⁶Chupa k'u ri' la' la jun q'iij, ri Esaú xumaj lo ub'e yey xtzelej chupa ri luwar Seir rub'i'. ¹⁷No'j ek'u ri Jacob xutaqej b'i ri b'e ke'ek chupa ri luwar Sucot rub'i'. Chiri' k'u ri' xuyak jun rocho yey xuyak taq rancho ke ri rawaj. E uwari'che xukoj Sucot che la luwar ruma taq ri rancho xuyako.

¹⁸Chwi k'u rupetik ri Jacob chila' Padan-aram, xopon chupa ri luwar re Canaán e la' lik utz uwach yey na junta k'o xuk'ulumaj pab'e. Chiri' k'u ri', xjeqi' pan chwach ri tinamit Siquem rub'i'.

¹⁹Tek'uchiri' ruk' 100 chi meyo^w xuloq' juch'aqap ulew chike ri ralk'o'al ri Hamor, wa' e uqaw ri Siquem, chiri' k'u ri' xeb'utik wi taq ri rocho xa kakirik. ²⁰Yey chiri' xuyak jun altar yey jewa' rubi' xukojo: *El-Elohe-Israel*.^x

^u32:30 Ri ch'a'teem *Peniel* pa hebreo ke'elawi: *Rupalaj ri DIOS*

^v33:10 Kil Gn. 32.30

^w33:19 Pa hebreo wa' e jun meyo *kesita* quecha che yey más k'o rajil chwa jun siclo.

^x33:20 Pa hebreo wa' ke'eloq, *ri DIOS ke raj Israel*.

Génesis 34

Ri rajil uk'axel x'anik ruma ri xki'an che ri Dina

¹ Xopon jun q'iij, e ri Dina rumi'al ri Jacob chirij ri Lea, xeb'in kuk' ralito e k'o taq che ri tinamit pa ri xeb'o'ljeqela wi. ² Yey xilitaj k'u ri' ruma ri Siquem ruk'ajol ri Hamor, ri heveo, ri ajwach re la' la tinamit. Ek'u rire, lik ko xuchapij ri Dina yey jela' xok ruk'. ³ Rire lik xe'ek k'u uk'u'x ruk' ri Dina yey lik xutij uq'iij kach'aw che ruk' chomilaj ch'a'teem. ⁴ Jek'uwa' xub'i'ij ri Siquem che ruqaw: —E kwaj ri'in ke'tz'ono la wa jun ali chwe re wixoqil —xcha'.

⁵ Ek'u ri Jacob xunab'ej ri na utz ta uwach xu'an ri Siquem che rumi'al Dina. Yey taq ruk'ajol ek'o pa juyub' kakichajij ri kawaj. Ek'u ri xu'an ri Jacob e na junta k'o xub'i'ij, xroye'ej na xetzelej lo ruk'ajol.

⁶ Ek'u rachi Hamor ruqaw ri Siquem xk'unik yey xolch'a't ruk' ri Jacob chwi ri xub'i'ij ruk'ajol che.

⁷ Ek'uchiri' xetzelej lo taq ruk'ajol ri Jacob pa juyub', xketa'maj ri xuk'ulumaj ri kanab'. Lik k'u ri' xu'an k'ax chike yey lik xpe koyowal che echiri' xkito e ri Siquem ruk' utitz'itakil xok ruk'. Wa xu'an ri Siquem e xu'an e ri lik k'ixb'al uwach che ri tinamit Israel ruma ri xu'an che ri Dina rumi'al ri Jacob, wa' lik na ub'e ta k'ana ri xu'ano.

⁸ Yey ri Hamor jewa' xub'i'ij che ri Jacob yey kuk' taq ruk'ajol: —Ri nuk'ajol Siquem lik b'enaq uk'u'x ruk' ri mi'al la. Ma'an ko alaq ri' ya'a ko alaq luwar che kak'uli' ruk'. ⁹ Ruk' ne wa', choju'ana oj qatz-qachaq' ruk' ri nutinamit yey ri tinamit la. Ya'a alaq ri mi'al alaq chiqe ri'oj cha' kek'uli' kuk' ri qalk'o'al ri'oj yey jela' ri qami'al ri'oj utz kek'uli' kuk' ri alk'o'al ralaq. ¹⁰ Jek'ula', e ralaq utz kajeqi' alaq wara quk', ronoje rulew chiwach alaq k'owi, jeqel alaq wara, utz ka'an k'ay alaq yey we k'o junoq che alaq karaj kuloq' rulew utz ri' —xcha'.

¹¹ Yey e ne ri Siquem jewa' xub'i'ij che ruqaw ri Dina yey chike taq ruxib'al: —Ma'an ko alaq ri', we ralaq ka'an alaq ri utz chwe, ya'a ko alaq luwar cha' kink'uli' ruk' ri Dina yey ri'in kanya che alaq tob' sa' ri katz'onoj alaq chwe. ¹² Kojo alaq rajil ri chirajawaxik wi kaya'i' chwach juna ali, tob' ne lik k'i; ri'in kantojo, cha' jela' kaya' alaq rali chwe re kink'uli' ruk' —xcha'.

¹³ E taq k'u ruk'ajol ri Jacob xkik'ul uwach ruk' sokoso'nik che ri Siquem yey che ruqaw Hamor, ma ri Siquem ruma xok ruk' ri kanab' Dina. ¹⁴ Jek'uwa' xkik'ul uwach: —Ja'i, na utz ta kaqa'an ri'oj wa'. Ma k'ixb'al uwach chiqe ri'oj kaqaya ri qanab' che juna achi na ukojom ta ri retalil re circuncisión^y che

ri rulewal. ¹⁵ No'j utz kaqa'an wa' we onoje alaq rachijab' ka'an alaq ri kaqa'an ri'oj, e kakoj ri retalil re circuncisión che ri ulewal ralaq. ¹⁶ Jek'urila' utz keqaya ri qami'al che alaq re kek'uli' kuk' ri alk'o'al ralaq, yey utz ne ri' kek'uli' ri mi'al ralaq kuk' ri qalk'o'al ri'oj, yey junam k'u ri' koj-jeqi' uk' alaq yey koju'an xa jun tinamit. ¹⁷ No'j we na ka'aj ta alaq kakoj alaq ri retalil re circuncisión che ri ulewal alaq, ri' kaqak'am b'i ri qanab' yey koje'ek —xecha'.

¹⁸ Ek'u ri' wa xkib'i'ij xe'ela utz chikiwach ri Hamor yey ruk'ajol Siquem. ¹⁹ Ek'u ri Siquem na jampatana xu'anala' ri retalil re circuncisión che ri rulewal, ma e lik kacha chi uk'u'x che ri Dina rumi'al ri Jacob. Yey e wa' wa Siquem e rire ri lik kaloq'ox uq'iij chikiwach konoje ri ratz uchaq'.

²⁰ Ek'u ri Hamor yey ruk'ajol Siquem, xeb'ek che ri okib'al re ri tinamit yey xeb'e'ch'a't kuk' rachijab' re ri tinamit, jewa' xe'kib'i'ij chike: ²¹ —E wa' wa tikawex ek'uninaq wara lik e utz chiqe: qaya'a luwar chike kejeqi' wara, kaki'an kik'ay, ma lik nim uwach ri luwar chike, yey ri kimi'al utz kek'uli' kuk' ri qalk'o'al ri'oj yey ri qami'al ri'oj utz kek'uli' kuk' ri kalk'o'al rike. ²² No'j k'u rike kakinimaj kekanaj kan quk' yey koju'an k'u xa jun tinamit kuk' rike xew we konoje rachijab' kakikoj ri retalil re circuncisión che ri kulewal jela' pacha' ri kaki'an rike. ²³ Yey we e xqa'an k'u ri wa', e taq ri' ri kakaj rike, ri ub'itaq ke yey ronoje ri k'o kuk', e kopon na ruq'ijol ku'ana qe'oj, qab'i'ij k'u utz ri' chike chwi ri kakitz'onoj chiqe ri'oj —xecha'.

²⁴ Konoje k'u ri' rachijab' re ri tinamit utz chik kebek pa ch'a'oj, utz xe'ela chikiwach ri xkib'i'ij ri Hamor yey ruk'ajol Siquem. Yey konoje k'u rike xkikoj ri retalil re circuncisión chike.

²⁵ No'j ek'u churox q'iij echiri' rachijab' lik okinaq chikik'u'x ruk'axk'olil ri kulewal, keb' chike ruk'ajol ri Jacob, wa' e ri Simeón yey ri Leví uxib'al ri Dina, xkik'am b'i ri ki-espada, xeb'ok chupa ri tinamit ma na junta chajinel re yey xeb'ekikamisaj konoje rachijab'. ²⁶ Chikixo'l ri xekikamisaj k'o ri Hamor yey ruk'ajol Siquem. Ruk' espada xekikamisaj kanoq. Tek'uchiri' xe'kesaj b'i ri Dina k'o chirocho ri Siquem yey xetzelej pa ri e jeqel wi. ²⁷ E taq k'u ri jujun chik uk'ajol ri Jacob xeb'opon chupa ri tinamit yey echiri' xeb'e'kiriqa rachijab' ekaminaq chik, xkik'am b'i ronoje rub'itaq ke xkiriq b'i chupa ri tinamit, wa' e ruma ri na utz taj x'an che ri kanab' Dina. ²⁸ Xekik'am b'i ri kib'aka'ib', ri kib'exex, xekik'am b'i ri kib'uru yey ronoje taq ri k'o chupa ri tinamit yey ri ek'o pa juyub'. ²⁹ Xkik'am b'i ronoje ri b'eyomalil ke ri tikawex yey xkesaj b'i ronoje ri

^y34:14 Kil ri nota k'o pa Gn. 17.10

ub'itaq ke k'o pa kocho, yey xeb'ekik'am b'i konoje rak'alab' yey rixoqib' e la' e yutum b'i. ³⁰ Jek'uwa' xub'i'ij ri Jacob che ri Simeón yey ri Leví: —E wo'ora ri'ix e xik'am lo ri na utz taj panuwi' ri'in, ma ruma ri xi'ano e rike tzel kojkil ri'oj konoje ri tinamit e k'o wara, wa' e raj cananeo yey raj ferezeo. Yey rachijab' e k'o wuk' ri'in na e ta k'i, ma we rike kakimol kib', chwij junam k'u ri' kuk' ri walk'o'al kakisach qawach —xcha'.

³¹ No'j rike ruk' oyowal jewa' xkik'ul uwach: —¿Utz b'ane ri xu'an ri Siquem che ri qanab', ma e xu'an che pacha' chi ub'inik juna ixoq karetz'ab'ej uwa uq'iij kuk' achijab'? —xecha'.

Génesis 35

Ri DIOS kuya ri utzil chomalil puwi ri Jacob chiri' Bet-el

¹ Xub'i'ij ri DIOS che ri Jacob: «¡Chayijib'a' awib'! Jat k'a Bet-el yey chatkanaj kan chila'. Chayaka k'u juna altar chinuwach Ri'in chila', wa' e pa xink'ut wi wib' chawach echiri' at animajinaq b'i chwach rawatz Esaú» xcha'. ² Jek'uwa' xub'i'ij ri Jacob chike rupamilia yey chike konoje ri e k'o ruk': —Chiwesaj wo'ora taq ri dios ke ri jujun chik tinamit k'o chixo'lib'al ri'ix. Chijosq'ij iwib' yey chijala taq ri q'uu' ikojom.^z ³ Jo', chojyakatajoq yey chojpaqala chila' Bet-el, ma chiri' kanyak wi jun altar chwach ri DIOS ri xinuto'o echiri' lik k'ax nu'anom yey Rire k'oji'naq wuk' ri'in che ronoje wa' wa b'e nu'anom loq —xcha'.

⁴ Xkimol k'u uchi' ri' yey xkiya che ri Jacob ronoje taq ri dios ke ri jujun chik tinamit k'o pakiq'ab' yey taq ri sansilo kikojom che ri kixikin. Yey ri Jacob xumuq ronoje wa' chuxe' jun che' q'apatan^a chunaqaj ri Siquem.^b ⁵ Echiri' rike xeb'el b'i chiri', e ri DIOS xukoj jun xi'in ib' pakiwi konoje ri tinamit chupa taq la' la luwar; ruma k'u ri' na jinta xternab'en ke ruk' k'ax.

⁶ Xopon k'u ri' ri Jacob, junam kuk' konoje ri erachb'ilam b'i, chila' Luz wa' e chupa ri luwar re Bet-el k'o chupa ri luwar re Canaán.^c ⁷ Chiri' xuyak wi jun altar yey xukoj che ri luwar «El-bet-el» rub'i',

ma chiri' xuk'ut wi rib' ri DIOS chwach echiri' animajinaq b'i chwach ri ratzixel Esaú. ⁸ Chupa k'u taq la' la q'iij e xkam ri Débora, rixoq xchajin re ri Rebeca chwi uch'uti'nal. Xmuq k'u che ri luwar Bet-el rub'i', chuxe' jun che' q'apatan. Ruma wa' xb'i'x che wa luwar «Alon-bacut» wa' ke'eloq *Pa k'owi ri che' re Oq'ej*.

⁹ Ri DIOS xuk'ut tanchi rib' chwach ri Jacob chiri' Bet-el, echiri' tzelejinaq lo Padan-aram yey chiri' k'u ri' ri DIOS xuya ri utzil chomalil puwi', ¹⁰ echiri' jewa' xub'i'ij che:

«E rab'i' ri'at e Jacob;

no'j chwi wo'ora na Jacob ta chi rab'i',
ma rab'i' kab'i'xik e Israel» xcha'.

Yey ri DIOS xukoj ri b'i'aj che *Israel*.^d ¹¹ Yey jewa' xub'i'ij tanchi ri DIOS che:

«In Ri'in DIOS k'o Ronoje Unimal Chuq'ab' Panuq'ab'.

Ek'u lik chepaxir kiwach yey chek'iyar kiwach rawalk'o'al;

chawe ri'at kel wi lo jun nimalaj tinamit yey jek'ula' keb'el ne lo chawe uk'iyal taq tinamit, yey uk'iyal rey keb'el lo chikixo'lib'al rawalk'o'al.

¹² E taq rulew xinya chike ri Abraham yey ri Isaac, wa' kanya chawe ri'at, yey chike rawalk'o'al e teran lo chawij» xcha'.

¹³ Xel k'u b'i ri DIOS chiri' pa xch'a't wi ruk' ri Jacob. ¹⁴ Ek'u ri Jacob xuch'ikib'a' kan jun ab'aj re k'utub'al re la' la luwar pa xch'a't wi ri DIOS ruk'; yey xuq'ej k'u vino yey aceite puwi wa' wab'aj.

¹⁵ Ek'u rub'i' wa' wa luwar xukoj ri Jacob e Bet-el, ma ri DIOS xch'a't ruk' chiri'.^e

Rukamik ri Raquel

¹⁶ Xeb'el k'u b'i chiri' Bet-el. Echiri' xa naqaj chi e k'o che rulew re Efrata, ri Raquel xutzir uwach, tob' k'u lik xu'ana k'ayew ri ralaxib'al ri ch'uti'n.

¹⁷ Ek'uchiri' xujeq ri k'ax lik k'ayew che ri ralaxib'al ri ch'uti'n, rixoq kilow ri Raquel jewa' xub'i'ij: «Maxi'ij awib', ma e la' kalax tanchi jun awalab'» xcha'. ¹⁸ Na ruk' ta k'u ri', ri Raquel e la' kajek'ow chik xukoj kan ub'i' ri ch'uti'n, Benoni;^f no'j ri Jacob rub'i' xukojo e *Benjamín*.^g

^z35:2 Wa' wa jun 'ano'n xki'an ri aj hebreos e jeqeb'al re ri yakb'al uq'iij ri DIOS. Wa' xujeq lo ub'i'ixikil che ri vr. 3. (Kil Ex. 19.10-11). Echiri' xch'a't puwi taq ri tyox laj e ke'eloq e ri Raquel k'a e k'o taq ri tyox ke rupamilia ruk'. (Kil Gn. 31.19).

^a35:4 Xu'an wa' cha' na kakiloq'nimaj ta chi uq'ij.

^b35:4 Kil Gn. 12:6

^c35:6 Kil Gn. 28.29.

^d35:10 Kil Gn. 32:28

^e35:15 Kil Gn. 28.18,19

^f35:18 Wa jun b'i'aj pa hebreo ke'elawi: *Walk'o'al re ri nub'is*.

^g35:18 Wa' wa jun b'i'aj pa hebreo ke'elawi: *Walk'o'al re ri nuq'ab' puwikip'ab' ri nuchuq'ab' we'in*.

¹⁹ Jek'ula' xkam ri Raquel yey xmuq che taq ri b'e ke'ek Efrata, wa' e ri kab'i'x Belén che. ²⁰ Ek'u ri Jacob xuch'ikib'a' kan jun ab'aj re k'utub'al puwi ri muqub'al, yey wa' k'a k'o waq'ij ora puwi rumuqub'al ri Raquel.

²¹ Ri Jacob, ri kab'i'x Israel che, xel b'i chiri' yey xu'tika ri rocho xa kakirik chwach pan ri luwar re Migdal-edar. ²² Yey xu'an k'ut, echiri' ri Israel jeqel chi che wa' wa luwar, e ruk'ajol Rubén xkotch'i' ruk' ri Bilha, ri jun chik ixoq ya'tal puq'ab' ruqaw. Echiri' ri Israel xreta'maj ri xu'an ruk'ajol, lik xpe royowal che.

Taq ri ralk'o'al ri Jacob

(1 Cr. 2:1-2)

E taq ruk'ajol ri Jacob e kab'lajuj. ²³ Ri e ralab' ri Lea e taq wa': Rubén e ri atzixel chike ruk'ajol ri Jacob, ri Simeón, ri Leví, ri Judá, ri Isacar yey ri Zabulón. ²⁴ Ri e ralab' ri Raquel e: ri José yey ri Benjamín. ²⁵ Ri e ralab' ri Bilha, ri rajchak ri Raquel e: ri Dan yey ri Neftalí. ²⁶ Ri e ralab' ri Zilpa, ri rajchak ri Lea e: ri Gad yey ri Aser. E taq uk'ajol wa' ri Jacob xeb'alax chila' Padan-aram.

Rukamik ri Isaac

²⁷ Ri Jacob xe'ek pa jeqel wi ruqaw chila' Mamre, ri tinamit kab'i'x Arba che, wa' e Hebrón pa xek'oji' wi ri Abraham yey ri Isaac. ²⁸ 180 junab' xk'asi' ri Isaac. ²⁹ Xkam k'u ri Isaac lik nimalaj winaq chik, yey xmuq k'u kuma ruk'ajol Esaú yey Jacob pa emuqutal wi ruchu-uqaw.

Génesis 36

Ri ralk'o'al ri Esaú

(1 Cr. 1:34-54)

¹ E tzijob'al wa' pa kariqitaj wi ri kib'i' ri ralk'o'al ri Esaú, ri kab'i'x Edom che. ² Ri Esaú xk'uli' kuk' alito e kuk'il raj Canaán: xuk'am ri Ada, rumi'al ri Elón ri kab'i'x heteo che; xuk'am ri Aholibama, rumi'al rachi Aná ruk'ajol ri Zibeón ri heveo; ³ yey xuk'am rali Basemat ri rikaq', rumi'al ri Ismael yey ranab' ri Nebaiot. ⁴ Ek'u ri Esaú xek'oji' taq wa' wu'k'ajol: Ruk' ri Ada e xalax ri Elifaz, ruk' ri Basemat e xalax ri Reuel; ⁵ ruk' ri Aholibama e xeb'alax ri Jeús, Jaalam yey Coré. E ralk'o'al wa' ri Esaú xeb'alaxik echiri' k'a k'o che ri luwar re Canaán.

⁶ Tek'uchiri' ri Esaú xeb'uk'am b'i taq ri rixoqil, taq ruk'ajol, taq rumi'al yey konoje ri rajchak e jeqel ruk', yey xeb'uk'am b'i konoje rawaj e k'o ruk' yey ronoje rub'itaq re uriqom chila' Canaán. Yey xel b'i,

xe'ek pa ri luwar re Seir, lik naj che ruchaq' Jacob. ⁷ Ma e ri kib'eyomalil kiriqom chikijujunal lik k'iyarinaq chik yey ruma la' na utz ta kejeqi' junam, ma rulew pa e k'o wi na keb'ok ta chi chwach re kiwa'b'al ri kichikop we e la' junam e k'olik. ⁸ Ruma k'u la' ri Esaú xe'jeqela che taq ruwi juyub' re Seir. Ri Esaú e ri kab'i'x Edom che.

⁹ E tzijob'al wa' pa kariqitaj wi ri kib'i' ri ralk'o'al ri Esaú, ri kiqaw ri edomitas, ri xejeqi' che taq ruwi juyub' re Seir. ¹⁰ E taq kib'i' wa' ruk'ajol kan ri Esaú: Ri Elifaz e ralab' ri Ada, rixoqil ri Esaú, yey ri Reuel e ralab' ri Basemat, rixoqil ri Esaú. ¹¹ E taq k'u ri ralk'o'al ri Elifaz e wa': Ri Temán, ri Omar, ri Zefo, ri Gatam yey ri Cenaz. ¹² Ri Elifaz xk'oji' ruk' jun ixoq Timna rub'i' yey xalax jun uk'ajol chirij wa' wi'xoq, ek'u rub'i' xukojo e Amalec. Konoje wa' e umam kan ri Ada, jun chike taq ri rixoqil ri Esaú. ¹³ E taq ralk'o'al wa' ri Reuel: ri Nahat, ri Zera, ri Sama yey ri Miza. Wa' e eralk'o'al kan ri Basemat rixoqil ri Esaú. ¹⁴ Ri Aholibama e jun rixoqil ri Esaú. Wa' wi'xoq e rumi'al ri Aná yey, yey ri Aná, e jun chike ralk'o'al kan ri Zibeón. Ek'u ri ralk'o'al ri Aholibama e taq wa': ri Jeús, ri Jaalam yey ri Coré.

¹⁵ E taq aj k'amal kiwach wa' chike ri e ralk'o'al kan ri Esaú: Chike ri ralk'o'al ri Elifaz, ri atzixel chike ruk'ajol ri Esaú e taq k'amal kiwach wa': Ri Temán, ri Omar, ri Zefo, ri Cenaz, ¹⁶ ri Coré, ri Gatam, yey ri Amalec. Konoje wa' e aj k'amal wach chike ri e ralk'o'al kan ri Elifaz che ri luwar re Edom yey konoje wa' e ralk'o'al kan rixoq Ada. ¹⁷ Chike ri e ralk'o'al kan ri Reuel ruk'ajol ri Esaú, e taq k'amal kiwach wa': Ri Nahat, ri Zera, ri Sama yey ri Miza. Konoje wa' e aj k'amal wach chike ri ralk'o'al kan ri Reuel che ri luwar re Edom, yey konoje rike e ralk'o'al kan ri Basemat, rixoqil ri Esaú. ¹⁸ Chike k'u ri ralk'o'al kan ri Aholibama, rumi'al ri Aná rixoqil ri Esaú, ri e aj k'amal wach e taq wa': ri Jeús, ri Jaalam yey ri Coré. ¹⁹ Konoje k'u ri' wa' e uk'ajol kan ri Esaú, ri kab'i'x Edom che yey chikijujunal e aj k'amal wach ke taq ri kikomon.

Ri e jeqelet che ri luwar re Edom

²⁰ E taq kib'i' wa' ri familia kipeteb'em chike ri ralk'o'al ri Seir ri aj horeo; wa' e ri ejeqel chupa taq la' la luwar: ri Lotán, ri Sebal, ri Zibeón, ri Aná, ²¹ ri Disón, ri Ezer, yey ri Disán. E taq wa' ri ralk'o'al kan ri Seir, ri e k'amal wach ke ri horeos che taq rulew re Edom.

²² Ri e ralk'o'al kan ri Lotán e: ri Hori yey ri Hemam. Ri ranab' ri Lotán Timna rub'i'.

²³ Ri e ralk'o'al kan ri Sobal e: ri Alván, ri Manahat, ri Ebal, ri Sefo yey ri Onam.

²⁴Yey ri e ralk'o'al kan ri Zibeón e: ri Aja yey ri Aná. Wa' wa Aná e jun achi xuriq uk'iyal ak'al chupa taq ri luwar katz'intz'otik pa kel wi lo ya' k'atan. Wa' xuriqo echiri' keb'uchajij rub'uru ruqaw Zibeón.

²⁵Ri e ralk'o'al kan ri Aná e: ri Disón yey rumi'al Aholibama.

²⁶Ri e ralk'o'al kan ri Disón e: ri Hemdán, ri Esbán, ri Itrán yey ri Querán.

²⁷Ri e ralk'o'al kan ri Ezer e: ri Bilhán, ri Zaaván, yey ri Acán.

²⁸E ri e ralk'o'al kan ri Disán e: ri Uz yey ri Arán.

²⁹E taq raj k'amal wach ke raj horeos e: ri Lotán, ri Sobal, ri Zibeón, ri Aná, ³⁰ri Disón, ri Ezer, yey ri Disán. Wa' e xeb'u'an aj k'amal wach ke ri horeos re chujujunal familia che taq ri luwar re Seir.

Ri reyes xetaqan chupa ri luwar Edom

³¹E taq reyes wa' xetaqan che ri luwar re Edom echiri' k'amaja' kak'o'ji' kirey raj Israel: ³²Ri Bela uk'ajol ri Beor, xu'an rey re Edom yey rub'i' rutinamit e Dinaba.

³³Echiri' xkam ri Bela, ri xtaqan puk'axel e ri Jobab, uk'ajol ri Zera, rire aj che ri luwar re Bosra.

³⁴Echiri' xkam ri Jobab ri xtaqan puk'axel e ri Husam, rire aj che ri luwar re Temán.

³⁵Echiri' xkam ri Husam, ri xtaqan puk'axel e ri Hadad uk'ajol ri Bedad. Rire e xtaqan chupa rutinamit rub'i' Avit. Rire e xuch'ij kichuq'ab' rachijab' aj cha'o'j re Madián che ruwaraqan taq'aj re Moab.

³⁶Echiri' xkam ri Hadad, ri xtaqan puk'axel e ri Samla, rire aj che ri luwar re Masreca.

³⁷Echiri' xkam ri Samla, ri xtaqan puk'axel e ri Saúl, rire aj che ri luwar re Rehobot, wa' kakanaj kan putzal runimal ya' re Éufrates.

³⁸Echiri' xkam ri Saúl, ri xtaqan puk'axel e ri Baal-hanán uk'ajol ri Acbor.

³⁹Echiri' xkam ri Baal-hanán uk'ajol ri Acbor, e xkanaj kan ri Hadar^h puk'axel, yey rub'i' rutinamit e Pau yey rub'i' ri rixoqil e Mehetabel, wa' umi'al ri Matred yey ri Matred e umi'al ri Mezaab.

⁴⁰E taq kib'i' wa' raj k'amal wach chike taq ri ralk'o'al kan ri Esaú che taq chujujunal familia, che taq ri kiluwar wi yey e chirij taq ri kib'i': ri Timna, ri Alva, ri Jetet, ⁴¹ri Aholibama, ri Ela yey ri Pinón; ⁴²ri Cenaz, ri Temán yey ri Mibzar, ⁴³ri Magdiel yey ri Iram. E taq wa' raj k'amal wach ke taq ri familia re Edom, wa' tz'ib'ital kan ri kib'i' e chirij

taq ri kiluwar ri xkanaj kan pakiq'ab'. Konoje raj edomitas e ralk'o'al kan ri Esaú.

Génesis 37

Ri José xk'ayix b'i kuma ri ratzixelab'

¹Ri Jacob xkanaj kan re jeqelet chwach rulew re Canaán pa xjeqi' wi ruqaw Isaac. ²E tzijob'al wa' pakiwi ri Jacob yey ri ralk'o'al. Ri José k'o wuqlajuj (17) junab' che, echiri' xeb'uchajij rub'exex ruqaw Jacob junam kuk' jujun chike ri ratzixelab'. Wa' wi'ke e taq ri ralab' ri Bilha yey ri Zilpa, rixoqib' e ya'tal puq'ab' ruqaw Jacob. Ek'u ri José e kuraq'uj che ruqaw ri na jusuk' ta uwach ketajin che u'anik ri ratzixelab'.

³Ek'u ri Jacob e más k'ax kuna' ruk'ajol José chikiwa ri ratzixelab', ma e lik nimalaj winaq chi rire echiri' xalax ri José. Ruma k'u ri', k'o jun q'iij xutaq u'anik jun chomilaj ukotoon naj raqan, junwi taq katzu'n ri retz'eb'a'lil upa. ⁴Echiri' xkil ri atzixelab' e más k'ax kana' rire chikiwach rike, xkijeq k'u ri' lik tzel kakilo yey na kech'aw tane k'ana che.

⁵K'o jun q'iij ri José xu'an jun wachik' yey xutzijoj chike ri ratzixelab'. Ruma ri xutzijoj chike puwi' ri wachik', xkijeqo más tzel kakilo. ⁶Ri José jewa' xub'i'ij chike: —Chita pe wa jun wachik' xin'ano: ⁷Ri'in xinwachik'aj oj k'o pa tiko'n re trigo e la' kaqaxim upa chiyata'j ri trigo. Xaqik'ate't xinwilo e ri yata'j re trigo we ri'in xyakatajik yey xutikib'a' rib' jusuk', ek'u ri yata'j re trigo iwe ri'ix xkisut rij ri yata'j we'in yey xkijeq kakiyuxub'a' kib' chwach —xcha'.

⁸Jek'uwa' xkik'ul uwach ri ratzixelab' che: —¿E kami chawach ri'at kajeq kat-taqan paqawi' ri'oj o e kami kawaj ri'at kaqaya qib' paq'ab'? —xecha'.

Ruma wa wachik' xu'ano yey ruma ri xutzijoj chike más tzel xil kuma ri ratzixelab'.

⁹Tek'uchiri' xu'an jun chik wachik' yey xutzijoj tanchi chike ri ratzixelab', jewa' xub'i'ij chike: —Xin'an jun chik wachik'. Xinwachik'aj e ri q'iij, ri iik' yey junlajuj (11) ch'umil kakiyuxub'a' kib' chinuwach —xcha'.

¹⁰Xutzijoj k'u che ruqaw yey chike ri ratzixelab'. Ek'u ruqaw xuyajo yey jewa' xub'i'ij che: —¿Sa' ke'elawi wa wachik' xa'ano? ¿E kami ri' rachu, kuk' rawatzixelab' yey ri'in kaqayuxub'a' na qib' chawach ri'at juna q'iij? —xcha'.

^h36:39 Wa' wa jun b'i'aj *Hadar* kab'i'x *Hadad* che pa 1 Crónicas 1.50

¹¹ Ek'u ri ratzixelab' ri José lik k'ax kik'u'xⁱ chirij rire, no'j ruqaw e lik kuch'ob' raqan puwi' taq ri ke'elawi ruwachik'.

¹² Jun q'iiij k'ut ri ratzixelab' ri José xeb'ekik'am b'i ri b'exex re riqaw k'a chila' Siquem, cha' kakitzukuj k'im pa kewa' wi rawaj. ¹³ Ek'u ri Jacob jewa' xub'i'ij che ri José: —E rawatzixelab' e k'o kuk' ri b'exex k'a chila' Siquem. Kate'ek k'ut ma e kwaj ri'in keb'awila' rike —xcha'.

—Utz, kine'ek ri' —xcha ri José.

¹⁴ —Kate'ek k'u wo'ora, ma ri'in kwaj kanweta'maj sa' ri ki'anom rike yey sa' ri ki'anom ri b'exex, tek'uchiri' kat-tzelej tan chuloq yey kolab'i'ij chwe sa' ri ki'anom —xcha ri Jacob.

Xutaq k'u b'i ri' ri José. Rire xel b'i che ri luwar re Hebrón yey xopon che ri luwar re Siquem. ¹⁵ K'o k'u jun achi xuriq ri José e la' kasutin pa la juyub' yey xutz'onoj che: —¿Sa' ri katzukuj? —xcha che.

¹⁶ —E keb'enutzukuj ri watzixelab'. Ma'an ko la, ¿na eta'am ta nawi rilal pachawi e k'owi kuk' ri kib'exex? —xcha'.

¹⁷ —Ya xeb'el b'i wara; ri'in xinto kakib'i'ij kakimaj b'i kib'e keb'ek Dotán —xcha rachi.

Ek'u ri José xe'ek che kitzukuxik yey xeb'u'riqa chila' Dotán.

Ri José kak'ayix b'i kuma ri ratzixelab'

¹⁸ Ek'u ri ratzixelab' ri José echiri' xkil pan rire chinimanaj yey k'amaja' kopon kuk', xkich'ob' chikiwach kakikamisaj ri José. ¹⁹ Jewa' xkib'i'ij chikiwach: —¿Chiwila pe', le' la ajwachik' xk'un loq! ²⁰ Ek'u wa' xopon ruq'ijol re kaqakamisaj. We ya xqakamisaj, tek'uchiri' kaqak'aaq pa juna jul. Tek'uchiri' kaqab'i'ij che ri qaqaw: “E jun awaj b'iq'onel xtijow re” kojcha'. ¿Chiri' kaqil wi pachawi ku'k'isa wi ruk' taq ruwachik' u'anom! —xecha'.

²¹ Echiri' ri Rubén xuta ri kakaj kaki'an che ri José, xraj karesaj pakiq'ab' yey jewa' xub'i'ij chike: —Maqakamisaj taj —xcha'.

²² Yey jetanchi wa' xub'i'ij: —Na utz taj we ki'an juna kamik. Chik'aqa b'i ri José chupa wa jun jul chaqi'j upa k'o che wa luwar katz'intz'otik. Ma na utz taj we e la' xikamisaj —xcha'.

Jek'ula' ri Rubén xraj xukolob'ej ruhaq' pakiq'ab', cha' ku'ya'a puq'ab' ruqaw. ²³ Ek'uchiri' xopon ri José pa e k'owi ri ratzixelab', e xkimaj ri chomilaj

ukotoon naj raqan ukojom, ²⁴ xkichap k'ut yey xkik'aaq b'i pa ri jul. Wa' wa jun jul chaqi'j upa, ma na jinta ya' chupa. ²⁵ Ek'uchiri' ki'anom chi wa', xetz'uyi' che utijik kiwa. K'atek'u xkilo kechelel uk'iyal achijab' aj ismaelita' xek'un loq epetinaq Galaad. Ri ki-camello keqam uk'iyal kunab'al ki' ruxlab', kuk'a'am mirra yey jujun chik kunab'al re kakik'am b'i Egipto re kakik'ayij.

²⁶ Ek'u ri Judá jewa' xub'i'ij chike ri ratz yey ruhaq': —¿Sa' kutiqoj chiqe ri'oj kaqakamisaj ri qachaq' yey kaqatij uq'iiij kaqewaj rukamik?^k ²⁷ Ri qa'ana' e qak'ayij b'i chike wa aj ismaelita, ma ri José e qachaq', ¿rire yey ri'oj qachaq' qib' ruma ri qaqaw! —xcha'.

Ek'u ri jujun chik ratz yey ruhaq' ri Judá, xuk'ul kik'u'x ri xub'i'ij.

²⁸ Ek'uchiri' xeb'ik'ow raj k'aay e aj ismaelita chiri', e ri ratzixelab' ri José xkesaj lo chupa ri jul yey xkik'ayij k'u b'i chike raj ismaelita, ri rajil xkik'ayij wub'i e mey libra saqapwaq'. Jek'uri'la' raj k'aay xkik'am b'i ri José k'a chila' Egipto.

²⁹ Tek'uchiri' ri Rubén xe'rila ruhaq' cha' karesaj lo chupa ri jul yey k'ate xrilo na jinta ta chi ri José chiri', ek'u ri xu'ano e xurich'ij ruq'uu' k'utub'al re rub'iis. ³⁰ Tek'uchiri' xopon pa taq e k'owi ruhaq' yey katunanik jewa' xub'i'ij chike: —¿E ri k'o'm na jinta chi chiri'! ¿Sa' k'u ri kan'an ri'in wo'ora? —xcha'.

³¹ Ek'u ri' xki'ano e xkik'am ri chomilaj ukotoon ri José, yey xkikamisaj jun ralko kaprux yey ruk' rukik'el xkib'al ruq'uu' ri José chupa. ³² Xkitaq k'u b'i rukotoon ri José che ri kiqaw ruk' wa' wa ch'a'teem: «Chila pe la, xqariq wa' ri ri', ¿na e ta nawi ukotoon ri k'ajol la?» xecha'.

³³ Ek'uchiri' ri Jacob xreta'maj uwach ri k'ul, ruk' uk'axk'olil uk'u'x xsik'in che ub'i'ixkil: «¿Aree', e ukotoon ri nuk'ajol! Wa' juna awaj b'iq'onel xuraqij upa yey xutij b'i» xcha'. ³⁴ Ek'u ri' ri Jacob ruma rub'iis xurich'ij ruq'uu' yey xukoj k'ul tzak'an rij yey lik xroq'ej ruk'ajol uk'iyal q'iiij. ³⁵ Xkimol k'u kib' konoje ruk'ajol yey rumi'al re kakib'ochi'ij uk'u'x, no'j rire na xraj taj yey jewa' kub'i'ij: «Ri'in k'a e kanya kan wa nub'is ruma ri nuk'ajol k'a echiri' kinkamik yey kine'ek k'u pa k'owi rire» xcha'. Ek'u ri Jacob lik xroq'ej rukamik ri José.

¹37:11 Wa' wa keb' wachik' re ri José e kub'i'ij pan ri ku'ana rire chila' Egipto echiri' xkojik taqanel puwi ri tinamit. Kil Gn. 41.40-44.

²37:25 Wa' kab'i'ix chike ma e ralk'o'al kan ri Ismael.

³37:26 Wa' ke'elawi: E ri kamik ka'anik na utz taj kewaxik, ma k'o tojob'al re. Kil Ezequiel. 24.7-8

⁴37:28 Pa hebreo wa' e 20 siclos re saqa pwaq. E ri jun siclo k'o mey onza che, che k'u ri pajb'al waq'ij ora ku'ana mey libra ra'lal. Ojertan wa' wa tojonik na xata jub'iq' ke'eloq, ma rachijab' xuk'ul kik'u'x kakiya kan wa' rajil ri José.

³⁶Chila' k'u ri' Egipto, e raj k'aay e madianita^m, xkik'ayij ri José che jun achi Potifar rub'i', wa' lik k'o uwach pa rocho ri faraón yey ajwach ke taq rajchajinel pa ri palacio.

Génesis 38

Ri Judá yey ri Tamar

¹Chupa taq la' la q'iij ri Judá xresaj rib' chikij ri ratz-uchaq' yey xe'jeqel la chirocho jun achi Hira rub'i', aj chupa ri tinamit Adulam. ²Chiri' k'u ri' xreta'maj uwach jun ali, umi'al jun aj cananeo Súa rub'i'. Ek'u ri Judá xk'uli' ruk' wa' wa'li. Ek'uchiri' ek'ulan chik, ³rali xkanaj kan yewa' ixoq yey xalax jun ralab' Er rub'i'. ⁴Tek'uchiri' xkanaj tanchi kan yewa' ixoq yey xalax jun chik ralab' yey rub'i' xukojo e Onán. ⁵Yey xkanaj kan yewa' ixoq yey xalax rurox ralab' yey rub'i' xukojo e Sela. Echiri' xalax ri Sela, rike e jeqel Quezib.

⁶Echiri' xk'iy ri Er, ri nab'e uk'ajol ri Judá; e ri Judá xuk'ulub'a' ruk' jun ali Tamar rub'i'. ⁷No'j ek'u ri Er, wa nab'e uk'ajol ri Judá, lik na utz ta uwach rub'inik chwa ri QAJAWAL JEHOVÁ yey ruma la' ri QAJAWAL JEHOVÁ xuq'at uwa uq'iij ruk'aslem. ⁸Ek'u ri Judá xub'i'ij che ruk'ajol Onán: —Chatkotz'ola ruk' ri rixoqil rawatz,ⁿ cha' jela' e ka'ano janipa ri taqal chawe, ma at ri chaq'ixel kanoq chwa rawatz, yey jek'ula' kek'oji' ralk'o'al rawatz awuma ri'at —xcha'.

⁹Ek'u ri Onán reta'am e ri ralk'o'al keb'alaxik na keb'u'ana ta re rire. Ruma k'u ri' ri jutaq laj echiri' kok ruk' ri rixoqil ri ratz, e ruya'ul ruxu'manik kuq'ej pulew cha' rixoq na kakanaj ta kan yewa' ixoq yey jela' na keb'alax ta ri e ralk'o'al ri ratz. ¹⁰Ri QAJAWAL JEHOVÁ na xuk'ul ta uk'u'x wa' wa' lik na utz ta uwach ku'an ri Onán, yey jeneri'la', xuq'at uwa uq'iij ruk'aslem. ¹¹Ek'u ri Judá jewa' xub'i'ij che ri ralib' Tamar: —Chatk'ola kanoq e la' atukel chirocho rachu-aqaw, k'iya na ri nuk'ajol Sela, cha' kanya chawe re awachijil —xcha'.

No'j ri Judá na kuch'ob' ta chik kuk'ulub'a' ruk' rixoq ma e kuxi'ij rib' che we jetanchi la' kuk'ulumaj ri Sela pacha' ri xkik'ulumaj ri ratzixelab' xekamik.

Ek'u ri' ri Tamar xe'ek yey xe'jeqela chikocho ruchu-uqaw.

¹²Ik'owinaq chi k'u uk'iyal q'iij, e xkam ri rixoqil ri Judá, rumi'al ri Súa. Ek'uchiri' ik'owinaq chi rub'iis ruma rukamik ri rixoqil, xe'ek pa ri tinamit Timnat rub'i', junam ruk' ri ramigo Hira raj adulamita, cha' keb'e'kila rajchak ketajin che usokaxik ri kismal ri b'exex. ¹³Ek'uchiri' ri Tamar xreta'maj e ruqaw ralib' e la' kopon chupa ri tinamit Timnat re ku'sokaj ri kismal rub'exex, ¹⁴ri xu'ano e xresaj ruq'uu' ukojom re malka'n, yey xukoj k'u jun k'ul che rupalaj. Yey ek'u la' ruk' ri k'ul che rupalaj xe'tz'ula che ri okib'al re ri ch'ut tinamit Enaim, wa' k'o chi b'e che ri b'e ke'ek Timnat. Ri Tamar xu'an wa' ma xunab'ej e ri Sela k'o chi rujunab' re kak'uli'ik yey k'amaja' kak'ulub'ax rire ruk'.

¹⁵Echiri' ri Judá xril rixoq, e chwa rire e jun ixoq kuk'il ri kaketz'ab'ej uwa kiq'iij kuk' achijab', ma uch'uqum rupalaj. ¹⁶Xqib' k'u ruk' yey na xunab'ej ta k'u ri' we e ralib', jewa' xub'i'ij che: —Chaya'a luwar chwe kinkotz'i' awuk' —xcha'.

—¿Sa' kaya la chwe we kakotz'i' la wuk'? —xcha ri Tamar.

¹⁷—Kantaq lo chawe jun ralko kaprux chike ri wawaj —xcha ri Judá.

—Utz ri', no'j na xew ta wa', kajawaxik k'o kaya kan la puk'axel xaloq' kataq lo la ri kaprux —xcha rixoq.

¹⁸—¿Sa' ri kawaj kanya kan chawe? —xcha ri Judá.

Rixoq xub'i'ij: —Ya'a kan la chwe ri nak'ab'al re ri k'utub'al wach la,^o junam ruk' ri jurab'aj kordoon re jekeb'al re, yey ri b'ara uk'a'am paq'ab' la —xcha'.

Ri Judá xuya taq kan wa' che, tek'uchiri' xkotz'i' ruk' yey jela' xkanaj kan yewa' ixoq ri Tamar.

¹⁹Xe'ek k'u ri' rixoq chirocho, xresaj ri k'ul ukojom che rupalaj yey xu'kojo tanchi lo ruq'uu' re malka'n.

²⁰Ek'u ri Judá xutaq lo ri ralko kaprux ruk' ri Hira, ri ramigo aj adulamita, cha' jela' rixoq kutzelej taq lo ri uya'om kan puk'axel wa', no'j wa'chi na xuriq ta chi rixoq chiri'. ²¹Ek'u ri xu'ano e xutz'onob'ej chike ri tikawex e k'o chiri': —¿Pa k'owi rixoq ri karetz'ab'ej uwa uq'iij kuk' achijab' k'o che wa luwar re Enaim chuchi' wa b'e? —xcha'.

—Na jinta juna ixoq karetz'ab'ej uwa uq'iij kuk' achijab' wara —xecha'.

^m37:36 Wa' e jun chik kib'i' raj ismaelita ma chiri' e jeqel wi Madián, no'j e ralk'o'al kan ri Ismael.

ⁿ38:8 Wa' e jun 'ano'n kaki'an raj Israel: We k'o juna achi k'ulanik yey kakamik e ri' na jinta kan juna ralk'o'al, ek'u ri' ruchaq' o junoq k'o chux che lik chirajawaxik wi kak'uli' ruk' rixoq malka'n kanoq. Yey ek'u ri' ri nab'e kal rike, ri' ku'ana uk'ajol ri jun xkamik. Ek'u ri' ri b'itaq re wa' kak'oji' puq'ab' wa' wa' k'o'm xalaxik. Wa' wa' 'ano'n chwach apanoq xu'ana' jun taqanik, kil Dt. (25:5-10)

^o38:18 E taq ri nak'ab'al ka'an ruk' ch'ich' o ruk' ab'aj yey wa' kajawaxik re kujikib'a' uwach uwujil juna tzij ka'an chwi ulew o juna chik sa'ch lik k'o uchak. E ri rajaw ri wuuj ruk'a'am runak'ab'al che ruq'ab' pacha' umapaq'ab' (Jeremías 22:24) o ujekeb'am puqul (Cant 8:6), yey wa' na karesaj ta k'enoq, e la' xaqi ruk'a'am (Hag 2:23)

²² Ek'u ri' ri Hira, ri ramigo ri Judá xtzelejik yey jewa' xu'b'i'ij che ri Judá: —“Na xinriq ta rixoq, yey ri tikawex che ri luwar kakib'i'ij na jinta juna ixoq karetz'ab'ej uwa uq'i'ij kuk' achijab' wara” —xecha chwe.

²³ Ri Judá xuk'ul uwach: —“Kanaj na kan ri' ruk' ronoje taq ri nuya'om kan che, cha' na jinta k'o katze'n qe'oj. Ma ri'in xin'an janipa ri ximb'i'ij, xintaq b'i ri ralko kaprux yey we ri'at na xariq taj na jinta chi k'u we ri' ri'in che” —xcha'.

²⁴ Laj oxib' iik' k'u rik'owik ri', xopon ub'i'ixikil che ri Judá: —E ri Tamar, ri alib' la, xretz'ab'ej uwa uq'i'ij kuk' achijab' ma yewa' ixoq chik —xecha che.

Ek'u ri Judá jewa' xub'i'ij: —¡Chesaj lo alaq yey poroj alaq pa q'aaq'! —xcha'.

²⁵ No'j ek'u ri Tamar, echiri' ketajin lo che resaxik, jewa' ri xutaq ub'i'ixikil che ruqaw ralib': «E ri rajaw taq wa'riri' k'o wuk'; e ruma rire in yewa' ixoq. Chilape k'u la ri' china re wa jun nak'ab'al re ri k'utub'al wach, ruk' wa jurab'aj kordoon yey china re wa b'ara» xcha'. ²⁶ Ek'uchiri' ri Judá xreta'maj uwach rub'itaq re, jewa' xub'i'ij: «Rub'inik wi'xoq e ne más jusuk' chwa ri we'in^p, ma e ri'in na xinya ta che ku'an rixoqil ri nuk'ajol Sela» xcha'. Chwi k'u ri', rire na xkotz'i' ta chi ruk' rixoq Tamar.

²⁷ Ek'uchiri' xopon ruq'ijol kutzir uwach ri Tamar, e yo'x ruch'uti'q xeb'alaxik. ²⁸ Echiri' xeb'alaxik, jun chike wa' xresaj lo ruq'ab' nab'e,^q ek'u rixoq aj ilonel xuxim jun chiij kaq che ruq'ab' yey jewa' xub'i'ij: «Wa' e nab'e xalaxik» xcha'. ²⁹ No'j ri ch'uti'n xukoj tanchub'i ruq'ab' yey ek'u xalax nab'e ri jun chik. Ek'u rixoq aj ilonel jewa' xub'i'ij che ri ch'uti'n: «¡Cha'taj xajaq lo rab'e!» —xcha'. Ruma k'u ri', rub'i' xukojo e Fares.^r ³⁰ Tek'uchiri' xalax ruchaq', ri k'o chiij kaq che ruq'ab' yey rub'i' xukojo e Zara.

Génesis 39

Ri José yey ri rixoqil ri Potifar

¹ Echiri' ri José xk'am b'i Egipto, jun achi aj Egipto Potifar rub'i' xloq'ow re chike raj ismaelita,^s ri xek'amaw b'i re chila'. Ri Potifar lik k'o uwach

pa rocho ri rey faraón^t yey ajwach ke rachijab' e ajch'a'oj. ² No'j ri QAJAWAL JEHOVÁ lik k'o ruk' ri José yey ruma la' ronoje kel pan chi utz chwach xaloq' kachakun pa rocho ri rajaw aj Egipto. ³ Ri Potifar xunab'ej e ri QAJAWAL JEHOVÁ k'o ruk' ri José, e ruma la' ri José lik utz kel pan ruk' ronoje. ⁴ E uwari'che, ri Potifar lik xu'an nim uk'u'x ruk' ri José. Xukoj k'u ri' re uto'b'el re rire yey xuya che kataqan puwi ronoje ri b'itaq re pa rocho yey xuya puq'ab' ronoje ri k'o ruk'. ⁵ E chwi lo echiri' ri Potifar xukoj ri José re kataqan puwi ronoje ri b'itaq re pa rocho yey xuya puq'ab' ronoje ri k'o ruk', e ri QAJAWAL JEHOVÁ xujeq kuya lo ri utzil chomalil puwi ri Potifar yey wa' e ruma ri José. Ek'u ri' wa' e puwi taq ri k'o pa rocho, puwi taq rutiko'najik yey pakiwi konoje ri rawaj. ⁶ Ruma k'u ri', ri Potifar xuya ronoje ri k'o ruk' puq'ab' ri José cha' kuchajij; ek'u ri' ri Potifar na jinta chi kub'isoj uk'u'x, ma xew chi kuch'ob' ruwa kutijo.

Ek'u ri José e jun ala lik saqil, e taq ri keb'ilow re lik kakam kanima' che ma lik choom uwach. ⁷ Ruma k'u ri', echiri' ik'owinaq chi uk'iyal q'i'ij k'o chiri', e ri rixoqil ri Potifar xujeq kurayij uwach ri José. K'o jun q'i'ij xub'i'ij che: —Chatkotz'ola wuk' —xcha'.

⁸ Ek'u ri José na xraj taj yey xuk'ul uwach che: —Tape la, ri wajaw uya'om kan panuq'ab' ronoje ri k'o ruk', yey xaloq' k'u ri', in k'o ri'in wara, rire na jinta k'o kub'isoj uk'u'x che. ⁹ Chupa wa ja na jinta jun chik más k'o uwach chinuwa ri'in; ri wajaw ronoje uya'om panuq'ab', xew rilal na uya'om ta la panuq'ab', ma rilal lal rixoqil rire; ruma k'u ri', ¿Su'anik kan'an ri'in ri na utz taj yey kinmakun k'u ri' chwach ri DIOS? —xcha'.

¹⁰ Yey tob' ronoje q'i'ij rixoq lik kutij ri' che ri José cha' kakotz'i' ruk' jela' kajeqi' ruk', no'j ri José na xuta ta k'ana re. ¹¹ K'o k'u jun q'i'ij, ri José xok b'i pa ja re ku'ana ruchak yey na jinta junoq chike rachijab' chiri' chupa ri ja. ¹² Ek'u ri' rixoq xuchapij che ruq'uu' ri José yey xub'i'ij che: —Chatkotz'ola wuk' —xcha che. Ek'u ri José kak'alalik xresaj b'i rib' puq'ab', xanimajik, no'j e xkanaj kan ruka'm uq'uu' ukojom puq'ab' rixoq.^u

^p38:26 Kil ri kub'i'ij ri versículo 11

^q38:28 Kil Gn. 25.31 Wa' e ke'eloq ma ri chaq'ixel e kuch'o'ijj ri atzixelal.

^r38:29 Ri b'i'aj *Fares* ke'elawi: *Xujaq lo ub'e* Wara kaqata wi puwi runa'oj ri Tamar ma ruma wa xu'ano e xujikib'a' b'i uwach ri kipetik ri ralk'o'al ri David chwach apanoq (Rut 4:18-22).

^s39:1 Kil Gn. 25:12-18

^t39:1 Ri ch'a'teem wara e *faraón*. Wa' e junam ruk' echiri' kab'i'x wara presidente che ri k'amal qawach re Guatemala. Ri ch'a'teem faraón na e ta ub'i' ri rey, ma k'owi taq ri kib'i' chikijujunal ri reyes re Egipto. Junwi ri mero ub'i' ri faraón echiri' xk'o'ji' ri José yey junwi rub'i' ri jun chik faraón ri xk'o'ji' chwa ri Moisés.

^u39:12 Ri k'ul re ojertan o juch'ob' k'ul kejurur chupa, yey k'o lo jun chik k'ul kikojom lo chupa. Ri k'ul xuya kan ri José puq'ab' rixoq e ri nab'e k'ul ukojom chirij.

¹³ Echiri' rixox xrilo xanimaj ri José yey xkanaj kan ruq'uu' puq'ab', ¹⁴ ri xu'an rixox e xeb'usik'ij rachijab' e ajchakunel chiri' yey xub'i'ij chike: —Chiwila pe', ri wachijil xuk'am lo jun aj hebreo^v xa re kojuch'amij kanoq. Ma rire xok lo pa ja e ri' ruk' utitz'itikal karaj kakotz'i' wuk', ek'u ri'in lik ko xinsik'inik. ¹⁵ Yey echiri' xuto xintzaqsik'aj wib', kak'alalik xanimajik yey xukanaj ne kan ruq'uu' wuk'.

¹⁶ Tek'uchiri' rixox xuk'ol ruq'uu' ri José yey xroye'ej na xopon ri rachijil. ¹⁷ Echiri' jetanchi la' xub'i'ij che ri rachijil: —E rala aj hebreo xloq' la yey xk'am lo la chiqe, xok lo pa ja pa wa in k'owi, yey xraj kinuk'ixb'esaj. ¹⁸ No'j echiri' xintzaqsik'aj wib', kak'alalik xel b'i xanimajik yey xukanaj ne kan ruq'uu' wuk' —xcha'.

¹⁹ Echiri' ri Potifar, ri rajaw ri José xuta chuchi' ri rixoxil janipa ri xutz'aq chirij ri rajchak, lik xpe royowal che. ²⁰ Ek'u ri xu'an ri Potifar e xuchap ri José yey xuya pa cárcel pa e ya'tal wi taq ri e k'o chi presoyil re ri faraón, ri José chiri' xk'o'ji' wi. ²¹ No'j ri QAJAWAL JEHOVÁ k'o ruk' ri José yey xuk'ut ri rutzil uk'u'x jikil uwach che; ruma wa' e ri ajwach re ri cárcel lik xu'an nim uk'u'x ruk' ri José. ²² Ri xu'ano e xuya puq'ab' ri José ri kichajixik konoje ri e k'o chi presoyil; ek'u ri' ri José ri kataqan puwi' ronoje ri ka'an chupa ri cárcel. ²³ Yey rajwach re ri cárcel na kajawax ta chik kok iil che karilo janipa ri ya'tal puq'ab' ri José, ma ri QAJAWAL JEHOVÁ k'o ruk' rire yey ronoje ri ku'ano lik utz kel pan ruk'.

Génesis 40

Ri José kuq'alajisaj ka'ib' wachik'

¹ Echiri' ya lik naj chi ik'owinaq q'ijij che wa', e rachi kaq'atitan ri vino puq'ab' ri faraón, yey rachi 'anal pam,^w xkipetisaj royowal ri kajaw, wa' e ri faraón re Egipto. ² Ek'u ri faraón lik xpe royowal chikij ri ka'ib' (2) e rajchak, rajwach ke ri keq'atitan ri vino puq'ab' ri faraón yey rajwach ke raj 'anal pam. ³ Yey xtaqan che keb'eyo'q pa cárcel chirocho rajwach ke rajchajinel, wa' e pa ri cárcel pa tz'apil wi ri José. ⁴ Rajwach ke rachijab' e ajchajinel xeb'u'ya wa' wa keb' (2) achijab' k'o kiwach puq'ab' ri José cha' rire keb'unimaj. Ek'u wa' wa keb' (2) achijab' uk'iyal q'ijij xki'an chiri' chupa ri cárcel.

⁵ K'o k'u jun aq'ab', e ri keb' (2) achijab' e k'o pa cárcel, wa' e ri kaq'atitan ri vino puq'ab' ri faraón yey ri aj 'anal pam, chikijujunal xki'an jun wachik', yey chujujunal wachik' k'o ke'elawi.^x ⁶ Ek'uchiri' xsaqirik, ri José xopon kuk' yey xeb'u'riqa' lik keb'isonik. ⁷ Yey xutz'onoj k'u ri' chike: —¿Su'chak lik kab'ison alaq waq'ij? —xcha'.

⁸ Rike jewa' xkib'i'ij che: —E waq'ab' xqa'an jun wachik' yey na jinta junoq kaq'alajisan chiqe sa' ke'elawi —xecha'.

Ri José xub'i'ij chike: —¿Na e ta b'ane ri DIOS kaq'alajisan re sa' taq ke'elawi ri wachik'? Tzijoq pe alaq chwe sa' ri wachik' x'an taq alaq —xcha chike.

⁹ Tek'uchiri' raj k'amal kiwach ri keq'atitan ri vino puq'ab' ri faraón, e rire ri nab'e xutzijoj ruwachik' che ri José, xub'i'ij k'u ri': —Chupa ri wachik' xin'ano e xinwil jun raqan che' uva k'o chinuwach. ¹⁰ E wa' wa raqan uva k'o oxib' (3) uq'ab'. Yey wa' xel utux yey xuya ukotz'i'jal yey na lik ta k'unaj ri' xu'ya'a jutaq chuya'j uva q'an chik. ¹¹ Ek'u ri'in wuk'a'am ri k'olib'al re ri vino panuq'ab', yey kank'am k'u ri uva yey kanyitz' chupa ri k'olib'al. Tek'uchiri' ri'in kanq'atisaj puq'ab' ri faraón —xcha'.

¹² Ek'u ri José xub'i'ij che: —Ri wachik' x'an rilal e ke'elawi wa': roxib' uq'ab' ri raqan uva e ke'elawi oxib' q'ijij. ¹³ Yey churox q'ijij k'ut ri faraón karil ri tz'aqom chi'ij la, kukuy mak la yey kuya tanchi ri chak che'la. Ek'u ri' rilal kaq'atisaj tanchi la ruk'olib'al vino puq'ab' ri faraón, jela' pacha' ri xex ka'an wi la. ¹⁴ Echiri' ku'ana wa', chink'una chik'u'x la, yey ma'an ko la ri', ch'awa la panuwi' ri'in chwach ri faraón cha' kinresaj b'i chupa wa luwar, je k'utu la ri utzil k'u'x la jikil uwach chwe ri'in! ¹⁵ Ma ri'in tob' na kwaj taj xink'am lo chupa ri tinamit ke raj hebreo yey na taqal ta chwe in k'o pa cárcel ma na jinta k'o nu'anom —xcha'.

¹⁶ Echiri' rajwach ke raj 'anal pam, xuto e ri José xuq'alajisaj ri wachik' yey utz uwach che raj 'anal pam, jewa' xub'i'ij rire: —Jenela' ri'in, xinwachik'aj oxib' chakach wikiram chwi nujolom, wa' nojinaq che pam. ¹⁷ Ek'u ri chakach k'o chwi ri ka'ib' chik, chupa wa' k'o uk'iyal uwach choom taq pam re ri faraón. Ek'u rawaj kexik'ik' xek'un che utijik ri pam chupa ri chakach wikiram chwi ri nujolom —xcha'.

^v39:14 Echiri' xub'i'ij wa' rixox e k'aqib'al b'i kiq'ijij raj hebreos xu'ano.

^w40:1 Wa' wachijab' keq'atitan ri vino yey ri pam che ri faraón ke'eloq jun chak lik nim uwach uq'ij. Wa' wa faraón e lik kub'ul uk'u'x kuk' wa' wachijab', ma e rike e ketijow re nab'e sa' ri kutij rire. Ma we e la' kojom veneno chupa ri vino o ri pam, ri' nab'e kekam rike.

^x40:5 E raj Egipto lik keb'ok iil che taq ri wachik' yey lik kakitzukuj su'anik kikiq'alajisaj cha' kakimaj usuk'.

¹⁸ Ek'u ri José xuk'ul uwach che: —Ri wachik' x'an la e ke'elawi wa': roxib' raltaq ko chakach e ke'elawi oxib' q'ij.

¹⁹ Churox q'ij k'ut ri faraón e kuq'at ri jolom la, kutzayab'a' k'u la ri' che ruq'ab' jun che', yey e ri k'uch ketijow ri ti'jil la —xcha'.

²⁰ Churox q'ij k'ut ri faraón kuk'is ujunab', yey xu'an jun unimal nimaq'ij ruk' nimab'al chike ri kechakun ruk'. Ri faraón xutaq kik'amik ri keb' rajchak ek'o pa cárcel; wa' e ri ajwach ke ri keq'atitan ri vino puq'ab' yey rajwach ke ri aj 'anal pam. Tek'uchiri' xeb'uya chikiwach ri ek'o chiri' chupa la nimaq'ij. ²¹ Ek'u rajwach ke ri keq'atitan re ri vino puq'ab' ri faraón xutzelej tanchi chupa ruchak. Ek'u ri' rire xuq'atisaj tanchi ruk'olib'al vino puq'ab' ri faraón, pacha' ri xex wi ku'ano. ²² No'j k'u rajwach ke raj 'anal pam xutaq utzayab'axik che ruq'ab' jun che', jela' pacha' ri xuq'alajisaj ri José chwi ri wachik'. ²³ Na ruk' ta k'u ri', e rajwach ri keq'atitan ri vino puq'ab' ri faraón, na xk'un ta chi ri José chuk'u'x, ma xumesk'utaj nenare'.

Génesis 41

Ri José kuq'alajisaj ri wachik' re ri faraón

¹ Ik'owinaq chi k'u ka'ib' (2) junab', echiri' ri faraón xrachik'aj e ri' tak'al chuchi' ri nimaya' Nilo rub'i'; ² yey chupa ri nimaya' xeb'el lo wuqub' (7) b'aka'ib' lik choom kiwach yey lik e ti'oj. Yey xkijeq kakitij ri k'im chupa taq ri raltaq ko suu' rab'araq kel lo chuchi' ri ya'. ³ Chikij wa' wa' b'aka'ib' e ti'oj, xeb'el chi lo chupa ri nimaya', wuqub' (7) b'aka'ib' lik qi'tzel ri ketzu'nik yey lik e b'aq yey xetak'i' chuchi' ri nimaya', chikinaqaj ri wuqub' (7) chik e ti'oj. ⁴ Ek'uchiri' wa' b'aka'ib' lik qi'tzel ri ketzu'nik yey lik e b'aq xekitij b'i ri wuqub' b'aka'ib' lik e choom kiwach yey lik e ti'oj. Tek'uchiri' ri faraón xk'un saq chwach.

⁵ No'j xok tanchi lo uwaram yey xu'an tanchi jun wachik': xrilo xujeq ketux lo wuqub' chomilaj uwach trigo yey lik chuyuchik uwach, yey wa' xa che raqan jun trigo k'owi. ⁶ Chikij wa' xetux chi lo wuqub' uwach trigo lik chaqi'j, e k'atinaq ruma ri tew kape pa releb'al q'ij.^y ⁷ Yey wa' trigo e chaqi'j chik xekitij b'i ri wuqub' chomilaj uwach trigo yey lik chuyuchik uwach. Ek'u ri faraón xk'astajik yey xunab'ej xa wachik' ri xu'ano.

⁸ Ek'u pusaqrib'al che la' q'ij wi anim tan, lik okinaq b'iis chuk'u'x yey xutaq kisik'ixik konoje ri e aj q'ij yey ri lik k'o uk'u'xib'al na'oj kuk' e aj Egipto. Ri faraón xutzijoj chike ri wachik' xu'ano, no'j na

jinta junoq chike xuriq uq'alajisaxik sa' ri ke'elawi.

⁹ Tek'uchiri' raj k'amal kiwach ri keq'atitan ri vino puq'ab' ri faraón jewa' xub'i'ij che ri faraón: —Ek'u wo'ora kak'un chinuk'u'x ri lik na utz taj nu'anom.

¹⁰ Ma echiri' rilal xpe oyowal la chirij rajwach ke ri kaki'an pam yey wuk' ri'in, xtaqan la che koje'yo'qa pa cárcel pa k'owi rajwach ke rajchajinel. ¹¹ K'o k'u jun aq'ab', e rajwach ke ri kaki'an pam, xu'an jun wachik' yey ri'in xin'an jun chik wachik' yey chujujunal wachik' k'o taq ke'elawi. ¹² Chiri' k'u ri' quk' pa cárcel k'o jun ala aj hebreo, rire rajchak rajwach ke rajchajinel. Xqatzijoj ri qawachik' che, yey rire xuq'alajisaj yey xub'i'ij chiqe sa' ri ke'elawi. ¹³ Yey ronoje k'ut e xu'ana jela' pacha' ri xuq'alajisaj rire puwi ri wachik'. Ma ri'in xintzelej tanchi chupa ri nuchak yey ri jun chik xtzayib'axik.

¹⁴ Ek'u ri' ri faraón xutaq usik'ixik ri José, yey na jampa ta k'u ri' xkesaj lo chupa ri cárcel. Ri José xujos b'i ri rismachi', xujal ruq'uu' ukojom yey xe'ek chwach ri faraón. ¹⁵ Ek'u ri faraón jewa' xub'i'ij che ri José: —E ri'in xin'an jun wachik' yey na jinta junoq kariqow uq'alajisaxik, yey xtzijox chwe echiri' ri'at kata juna wachik', kariq uq'alajisaxik —xcha'.

¹⁶ Jek'uwa' xuk'ul uwach ri José che ri faraón: —La' na chwe ta ri'in kape wi, ma e ri DIOS kaya'w ri k'ulub'al uwach che'la cha' jela' kakub'i' la —xcha'.

¹⁷ Ek'u ri faraón jewa' xub'i'ij che ri José: «Chupa ri nuwachik', ri'in in tak'al chuchi' ri nimaya' Nilo. ¹⁸ Yey chupa ri nimaya' xinwilo xeb'el lo wuqub' (7) b'aka'ib' lik choom kiwach yey lik e ti'oj, ketajin che k'im chupa ri raltaq ko suu' rab'araq k'o chuchi' ri ya'. ¹⁹ Yey chikij ri wuqub' b'aka'ib' choom kiwach, xeb'el lo chupa ri nimaya' wuqub' (7) b'aka'ib' lik qi'tzel ri ketzu'nik yey lik e b'aq. jNa jinta e wilom wi b'aka'ib' lik e qi'tzel ketzu'nik che ronoje Egipto! ²⁰ Ek'u wa' b'aka'ib' e b'aq yey lik qi'tzel ri ketzu'nik, xekitij b'i ri wuqub' (7) b'aka'ib' lik choom kiwach yey lik e ti'oj. ²¹ Tob' ek'u kitijom chik, na kaq'alajin ta chike, ma e ri' lik e b'aq jela' pacha' xex ki'anom wuloq. Tek'uchiri' xk'un saq chinuwach.

²² Yey xok tanchi lo nuwaram yey xin'an jun chik wachik', xinwilo xetux lo wuqub' (7) chomilaj uwach trigo yey lik k'o upa yey wa' xa che jun raqan trigo katajin wi lo relik. ²³ Chikij wa' xetux chi lo wuqub' (7) uwach trigo, lik chaqi'j, na jinta upa yey lik e k'atinaq ruma ri tew kape pa releb'al q'ij. ²⁴ Yey wa' trigo e chaqi'j chik xekitij b'i ri wuqub' (7) chomilaj uwach trigo lik k'o upa. Ri'in

^y41:6 Ri tew kab'i'x che: *Ri tew kape pa releb'al q'ij* e ri tew lik k'atan kape pa ri luwar katz'intz'otik.

xintzijoq wa' chike ri e aj q'iij, no'j na jinta junoq chike xuq'alajisaj chwe sa' ke'elawi» xcha ri faraón.

²⁵ Tek'uchiri' ri José xuk'ul uwach che ri faraón: «Ri keb' (2) wachik' x'an la, xa jun ke'elawi. Ruk' wa' ri DIOS xuq'alajisaj pan che'la sa' ri ku'an Rire.

²⁶ Ri wuqub' (7) b'aka'ib' choom kiwach e ke'elawi wuqub' (7) junab', yey ri wuqub' (7) chomilaj uwach trigo junam ke'elawi wuqub' (7) junab'. Ek'u ri' wa keb' (2) wachik' junam ke'elawi. ²⁷ Ri wuqub' (7) b'aka'ib' e b'aq yey lik qi'tzel ketzu'nik, ri xeb'el lo chikij ri wuqub' (7) chik, wa' e ke'elawi wuqub' (7) junab', junam ruk' ri wuqub' (7) trigo chaqi'j yey e k'atinaq ruma ri tew kape pa releb'al q'iij. Wa' e ke'elawi kak'un lo wuqub' (7) junab' re numik.

²⁸ Ek'u k'ulub'al uwach wa' kan'an che'la lal faraón: Ri DIOS uq'alajisam chi che'la ri ku'an Rire.

²⁹ Kak'un k'u lo wuqub' (7) junab' ri' re unimal molonik che ronoje ruwa taq ulew re Egipto; ³⁰ tek'uchiri' kak'un lo wuqub' (7) junab' re unimal numik. Na jinta chi junoq ri' kak'un chuk'u'x runimal molonik x'anik. Ma ri numik kuyoj uwach taq rulew. ³¹ Lik k'ax ri numik kak'unik, ma na jinta chi k'o kakanaj kan che ri uk'iyal molonik xik'owik. ³² Ek'u rilal lal faraón, kalaj x'an la wa wachik', ma ri DIOS ujikib'am uwach ku'ana wa' yey na naj ta kuya che ru'anik.

³³ E uwari'che lik utz we rilal, lal faraón, katzukuj la juna achi lik reta'am sa' ri ku'ano yey lik k'o uk'u'xib'al una'oj cha' rire kataqan puwi' ronoje ri tinamit Egipto. ³⁴ Laj utz we jewa' ka'an la lal faraón: Kekoj la achijab' e kiwach re ketaqan chwi taq ri chak chupa ronoje ri tinamit, cha' keb'ek yey kakimol tojonik che taq ri molonik ka'ani' che ronoje Egipto, wa' e ri uro' (5^a) jachb'al upa che taq ri molonik kaki'ano, ka'an wa' xaloq' k'o unimal molonik che wa wuqub' (7) junab'. ³⁵ Yey utz we kataqan la, lal faraón cha' pab'i' la, rike kakimolo yey kakik'ol wa uro' (5^a) jachb'al wa' pa taq k'olib'al re molonik chupa taq ri tinamit cha' jela' ri tikawex na kekam ta che numik. ³⁶ Jela' k'u ri', ri trigo kak'olik re kajawax chike ri tinamit, cha' na kekam ta che numik echiri' kak'un lo ri wuqub' (7) junab' re numik chwi Egipto» xcha ri José.

Ri José ku'an taqanel puwi' ri tinamit Egipto

³⁷ Wa' wa na'oj xuya ri José lik utz xe'ela chwach ri faraón junam kuk' ri rachijab' k'o kiwach e k'o ruk'. ³⁸ Ek'u ri' ri faraón jewa' xub'i'ij chike

rachijab' k'o kiwach: —¿Kaqariq b'ane juna chik achi jela' pacha' wa jun achi, k'o ri Ruxlab'ixel ri DIOS ruk'!? —xcha'.

³⁹ Yey xub'i'ij ri faraón che ri José: —Na jinta jun chik achi lik reta'am sa' ri ku'ano yey lik k'o uk'u'xib'al una'oj jela' pacha' ri'at, ma ruma ri DIOS aweta'am ronoje wa'. ⁴⁰ Ek'u wo'ora kanya' paq'ab' ri'at cha' utz kat-taqan junam wuk' yey ronoje ri nutinamit kakikoj atzij chwi ronoje ri keb'ataq che. Xew k'u ri'in más k'o nuwach chwach ri'at, ma e ri'in in ri faraón —xcha'.

⁴¹ Ri faraón xub'i'ij tanchi che ri José: —Chata pe', ri'in katinkojo cha' ri'at katu'an taqanel chwi ronoje ri tinamit Egipto —xcha'.

⁴² Tek'uchiri' ri faraón xresaj rumapaq'ab',^a wa' e ri retalil k'o ri nak'ab'al re kuk'utub'ej uwach rire e faraón, yey wa' xukoj che ruwi' uq'ab' ri José. Yey xtaqan k'u che kawiq ri José ruk' chomilaj k'ul 'anatal ruk' saqil lino yey xukoj jun uwaaj re oro chuqul. ⁴³ Tek'uchiri' xtaqan che kaq'an b'i ri José chupa ri kareta jek'etal kuma kawayu', wa' e ri ya'tal che rachi e ri uka'm chirij ri faraón. Ek'u ri faraón xtaqan che cha' k'o kenab'ejik yey k'o kesik'in chwach ri José: «¡Chiya'a b'e!» kecha'. Jek'ula', ri José xkanajik kataqan puwi' ronoje ri tinamit Egipto.

⁴⁴ Ek'u ri faraón jewa' xub'i'ij che ri José: —Tob' ri'in in ri faraón, na jinta junoq k'o ku'an chupa ri tinamit Egipto, we ri'at na kaya ta luwar che —xcha'.

⁴⁵ Ri faraón xujal rub'i' ri José yey xukoj che Zafnat-panea,^b yey xuk'ulub'a' ruk' jun ali Asenat rub'i', umi'al ri Potifera. Yey ri Potifera rire e ri kaq'atisan ri qasa'n chwach tyox re ri tinamit On. Jek'ula', ri José xujeq kataqan puwi' ronoje ri tinamit Egipto.

⁴⁶ Ri José k'o 30 junab' che echiri' xk'am b'i chwach ri faraón re Egipto. Xel k'u b'i ri José chwach ri faraón yey xe'ek lo che rilik ronoje taq ri luwar re Egipto. ⁴⁷ Ek'u ri' ruwa taq ulew lik uk'iyal molonik ri xuya chupa ri wuqub' (7) junab' echiri' lik xu'an ri unimal molonik. ⁴⁸ Yey ri José xumol uchi' ronoje ri trigo, ri xmolotaj chiri' Egipto chupa ronoje la wuqub' (7) junab' re ri unimal molonik. Wa' xuk'ol chupa taq ri tinamit. Xuya kan chujujunal tinamit ri trigo xmolotaj che taq rupa juyub' chikinaqaj loq. ⁴⁹ Ri José xumol uk'iyal trigo, e pacha' chi ri sanyeb' k'o chuchi' ri mar. Ruma ri

^a41:38 Ri faraón na jampatana xuq'alajisaj e ri José ri taqal che cha' ku'ano janipa ri kajawaxik ka'anik pacha' ri xub'i'ij rire.

^b41:42 E rumapaq'ab' ri faraón k'o rub'i' che. Wa' ke'eloq xkanaj kan puq'ab' ri José rutaqanik ri faraón. Ronoje taqanik karaj ku'an ri José e junam ruk' e ri faraón ka'anaw re.

^c41:45 Wa' wa jun b'i'aj re Egipto laj e ke'elawi wa': *Ri DIOS kach'a'tik yey Rire k'aslik*

lik uk'iyal trigo, na xupaj ta chi nenare', ma na utz ta chik kajilaxik.

⁵⁰ Echiri' k'amaja' kajeqer ri nab'e junab' re numik, ri José xeb'alax keb' uk'ajol chirij ri rixoqil Asenat, wa' e umi'al ri Potifera, ri kaq'atitan qasa'n chwach tyox re ri tinamit On. ⁵¹ Rub'i' xukoj che ri nab'e uk'ajol e Manasés,^c ma xub'i'ij: «Ronoje ri k'axk'ob'ik inik'owinaq wi yey ronoje ri xink'ulumaj pa rocho ri nuqaw kuma ri watz-nuchaq' ronoje wa' e ri DIOS xresaj chwe cha' na kak'un ta chi panujoloom» xcha'. ⁵² Ek'u ruka'm uk'ajol, rub'i' xukojo e Efraín,^d ma xub'i'ij: «Ri DIOS xuya chwe kek'oji' walk'o'al chupa ri tinamit pa xintij wi k'ax» xcha'.

⁵³ Xik'ow k'u ri' ri wuqub' (7) junab' re unimal molonik chupa ronoje ri tinamit Egipto. ⁵⁴ Yey xujeq k'u ri' ri wuqub' (7) junab' re numik, jela' pacha' ri uq'alajisam ri José. Chupa taq ronoje ri jujun chik tinamit e k'o lo xa naqaj lik k'o numik, no'j chupa ronoje ri tinamit Egipto na jinta numik, ma chiri' lik k'o ri katijik. ⁵⁵ Echiri' ri tikawex e aj Egipto xkijeq ne kakitij numik, xeb'ek xe'kitz'onoj trigo che ri faraón. Tek'uchiri' ri faraón xub'i'ij chike konoje raj Egipto: «Jix ruk' ri José; e chi'ana ri kub'i'ij rire chiwe» xcha'.

⁵⁶ Ek'uchiri' ri numik xeb'umaj konoje ri tikawex re ri tinamit, ri José e xujaq ronoje taq ri luwar pa k'olotal wi ri trigo re kuk'ayij chike raj Egipto, ma ri numik katajin unimarik. ⁵⁷ Yey uk'iyal tinamit kek'un chiri' Egipto, ko'lkiloq'o trigo ruk' ri José, ma che ronoje ruwachulew lik na jinta ta chi k'o katijik.

Génesis 42

Ri ratzixelab' ri José keb'opon Egipto

¹ Echiri' ri Jacob xunab'ej k'o trigo chila' Egipto, xub'i'ij chike ruk'ajol: «¿Sa' la ki'an chiri', xa kitzutza' iwach? ² Ri'in nutom e chupa ri tinamit Egipto k'o trigo. Jix chila', ji'loq'o trigo qe ri'oj, cha' na kojkam ta che numik» xcha' chike.

³ Tek'uchiri' ri e lajaj ratzixelab' ri José xeb'ek Egipto xe'kiloq'o trigo. ⁴ No'j ri Jacob na xuya tub'i ri Benjamín kuk' ri ratzixelab' ri José^e ma xuch'ob'o: «k'axtaj k'o kuk'ulumaj pa b'e» xcha'. ⁵ E taq k'u ri' ruk'ajol ri Jacob b'arejun rike chikixo'l jujun chik

tikawex e ri' keb'ek pa loq'oj trigo, ma ronoje luwar che ri Canaán k'o numik.

⁶ Ek'u ri José e rire ri aj taqanel chwi ri tinamit Egipto, yey e rire ri kak'ayin re ri trigo chike konoje ri tikawex keb'oponik. E uwari'che ri ratzixelab' xeb'opon chwach rire, xkixukub'a' kib' chwach ruk' ri kupalaj k'a chwa ulew.^f ⁷ Ri José echiri' xril kiwach, na jampatana xreta'maj e china rike; no'j xu'an pacha' na reta'am ta kiwach, yey xutz'onoj chike ruk' oyowal: —¿Pa ixpetinaq wi ri'ix? —xcha' chike.

—Ri'oj oj petinaq che taq ri luwar re Canaán re ko'lqaloq'o qa-trigo —xecha'. ⁸ Tob' ri José xreta'maj kiwach ri ratzixelab', no'j rike na xketa'maj ta uwach rire. ⁹ Ek'u chiri' ri José xk'un chuk'u'x ri wachik' xu'an rire pakiwi rike yey xub'i'ij chike: —Ri'ix ix taqom loq re ix k'ak'alenel re wa qaluwar. E koli'wila' pa ri na chajital ta wi chi utz che ri qatinamit —xcha' chike.

¹⁰ —¡Na e ta ri', lal taqanel! Xkik'ul uwach rike. Ma oj ajchak e la, oj petinaq re ko'lqaloq'o qa-trigo. ¹¹ Qonoje ri'oj xa jun qawach qachaq' qib'. ¡Oj tikawex jusuk' ri qab'inik, lal taqanel! ¡Na oj ta k'ak'alenel re juna tinamit! —xecha' che.

¹² —¡Na kankoj ta ri'in! Ri'ix ix taqom loq re ix k'ak'alenel re wa qaluwar. E koli'wila' pa ri na chajital ta wi chi utz che ri qatinamit —xcha' ri José chike.

¹³ No'j rike jewa' xkik'ulub'ej uwach: —Ri'oj oj kab'lajuj ewa' qachaq' qib', xa jun qaqaw yey oj jeqel chila' pa taq ri luwar re Canaán. Ri qachaq' ch'i'p k'o kan ruk' ri qaqaw yey k'o jun chik qachaq' no'j wa' na jinta chik —xecha'.

¹⁴ Yey ri José jewa' xub'i'ij tanchi chike: —¡E la' la ximb'i'ij chiwe: e ri'ix ix taqom loq re ix k'ak'alenel wara! ¹⁵ Ek'u ruk' wa' kanwil wi we e u'anom ri kib'i'ij: ¡Kanjikib'a' uwach chwa ri faraón, na kixel tub'i wara we na kik'am ta lo richaq' ch'i'p! ¹⁶ Chitaqa b'i junoq chiwe cha' ke'ek che uk'amik richaq'. Yey ek'u ri' ri'ix kixkanaj kan pa cárcel. Jek'ula' ri', kilitajik we qatzij ri kitzijoj, no'j we na qatzij taj, ix k'u k'ak'alenel ri' ix taqom loq. ¡Kanjikib'a' uwach wa' pub'i' ri faraón! xcha'.

¹⁷ Ek'u ri José xeb'uya junam pa cárcel oxib' q'ij. ¹⁸ Churox q'ij k'ut ri José xub'i'ij chike: —Ri'in in jun achi k'o xi'in ib' wuk' chwach ri DIOS.^g Chi'ana

^c41:51 Wa jun b'i'aj pa hebreo ke'elawi: *Ku'an chwe cha' kanmesk'utaj*

^d41:52 Wa jun b'i'aj pa hebreo ke'elawi: *Kawachinik*.

^e42:4 Ri Benjamín, wa' uchaq' ri José ma kikab'ichal rike eb'uk'ajol ri Jacob yey ri kichu e ri Raquel.

^f42:6 Echiri' xkixukub'a' kib' ri ratzixelab' ri José, tob' na kakinab'ej taj, e wa' xu'ana ri ke'elawi ruwachik' ri José echiri' xutzijoj chike. (Kil Gn. 37.5-11)

^g42:18 Kil Dt. 6:13

k'u wa kamb'i'ij chiwe cha' kikolob'ej iwib' ri'ix.

¹⁹ We pa qatzij wi jusuk' ri ib'inik, kakanaj kan pa cárceľ junuq chiwe, yey ek'u ri nik'aj chik utz keb'ek yey kakik'am b'i trigo cha' jela' kewa' ri iwalk'o'al ri'ix, ma kekam che numik. ²⁰ No'j e chirajawaxik kik'am lo richaq' ri ch'i'p yey jela' kaq'alajinik we qatzij ri kib'i'ij. Ma we na e ta u'anom, ri' kixkamik.

Ek'u rike xuk'ul kik'u'x wa'. ²¹ No'j jewa' kakib'ij chikiwach: —Pa qatzij wi e tojob'al wa' ri na utz ta k'enoq xqa'an che ri qachaq', ma na xjok ta iil che echiri' lik kelaj chiqe cha' kajuch' kan pa qanima', tob' xqil k'u ri' lik paxinaq uk'u'x. Ruma k'u la' wo'ora petinaq paqawi' ri'oj wa paxib'al k'u'xaj oj k'owi —xecha'.

²² Yey ri Rubén xuk'ul uwach chike: —Ri'in ximb'i'ij chiwe mak'o mi'an che^h rala, no'j na xikoj ta nutzij yey wo'ora ruk' wa' e kaqatojb'ej rukamik rire —xcha'.

²³ Ek'u ri' rike na keta'am taj we ri José kumaj usuk' ri kakib'i'ij, ma kach'a't kuk' ruma jun achi kuq'atisaj ruch'a'teem pa ri kich'a'teem rike.

²⁴ Ek'u ri José xeb'uya kanoq yey xujeqo lik koq'ik. Ek'uchiri' xtzelej tanchi pa e k'owi rike yey utz chik xch'a't kuk', xucha' kan ri Simeón yey xtaqan che kayutik e la' chikiwach.

²⁵ Tek'uchiri' ri José xeb'utaj ri rajchak che cha' kanojisax ri kikostaal che trigo, yey katzelex b'i chikijujunal ri kimeyo chupa taq ri kikostaal, yey kaya' b'i kiwa re kakitij pab'e. Jela' k'u ri' x'an chike. ²⁶ Ek'uchiri' ri ratzixelab' ri José xkiya b'i ri trigo chwi ri ki-axna, yey xkimaj b'i kib'e re ketzelej chikocho.

²⁷ Echiri' xeb'opon chupa ri luwar pa kakik'owib'ej wi raq'ab', jun chike xujaq uchi' rukostaal re kutzuq ru-axna yey xril rumeyo k'o chiri' chuchi' rukostaal.

²⁸ Xub'i'ij k'u ri' chike ri ratzixelab': —¿Chiwila pe', xtzelej lo ri numeyo! ¿Ri' k'o wara chupa ri nukostaal! —xcha'.

Echiri' xkil wa', konoje rike lik xkixi'ij kib' yey xkijeqo keb'irb'otik yey xkib'i'ij chikiwach: —¿Su'chak wa' ku'an ri DIOS chiqe? —xecha'.

²⁹ Echiri' xeb'opon Canaán, xkitzijoq che ri kiqaw Jacob ronoje ri xeb'ik'ow chupa yey xkib'i'ij che: ³⁰ —E rachi aj taqanel chupa la tinamit, lik ruk' oyowal xch'aw chiqe, yey xutz'aq chiqij oj k'ak'alanel oj taqom b'i re ri tinamit. ³¹ No'j ri'oj xqab'i'ij che: “Ri'oj oj tikawex jusuk' qab'inik qasilab'ik, yey na oj ta k'ak'alanel re juna tinamit. ³² Ri'oj oj kab'lajuj qachaq' qib', yey xajun qaqaw. Jun k'u chiqe na jinta chik. Ek'u ri ch'i'p k'o kan wo'ora chila' Canaán”.

³³ Ek'u ri' wa'chi, ri taqanel re ri tinamit, jetanchi wa' xub'i'ij chiqe: “Ruk' wa' kanwilo we qatzij ix tikawex jusuk' ri ib'inik: Chiya'a kan wara wuk' junuq chiwe ri'ix yey jix chik'ama b'i ri trigo kajawax chike riwalk'o'al ri'ix, ma kekam che numik. ³⁴ No'j e chik'ama lo chwe richaq' ri ch'i'p. Jela' k'u ri' e kakub'i' nuk'u'x che ix tikawex jusuk' rib'inik yey na ix ta k'ak'alanel re wa tinamit ix taqom loq. K'a ek'uchiri' ri' kantzooqij b'i riwatzixel yey utz k'u ri' kixok loq yey utz kixel b'i chupa wa tinamit” —xecha che ri kiqaw.

³⁵ Ek'uchiri' xkesaj lo ri trigo chupa ri kikostaal, k'ate xkilo chujujunal ri kikostaal k'o jun ralko b'olxa k'o ri kimeyo chupa. Ruma wa' rike yey ri kiqaw lik xkixi'ij kib' che.

³⁶ Tek'uchiri' ri kiqaw Jacob xub'i'ij chike: —Ri'ix keb'imaj ri walk'o'al chwe. Ri José na jinta chi quk', ri Simeón jenela' na jinta chik, ¿yey wo'ora e kiwaj kimaj ri Benjamín chwe! ¿Ronoje taq wa' panuwi' ri'in kape wi! —xcha'.

³⁷ Ek'u ri Rubén xub'i'ij che ruqaw: —Ya'a la ri Benjamín chinuqul ri'in, yey we na xintzelej ta chi lo che'la, ri' e chekamisaj la ri keb' nuk'ajol ri'in —xcha'.

³⁸ Ek'u ri Jacob xuk'ul uwach: —Ri nuk'ajol Benjamín na ke'ek ta iwuk'. Ri ratzixel José xkamik yey xew chi ri Benjamín k'o kanoq. We rire k'o kuk'ulumaj chupa ri b'e pa kixe'ek wi, imak k'u ri' ri'ix we xinkam ri'in che b'iis —xcha'.

Génesis 43

Ri Benjamín kak'am b'i Egipto

¹ Ek'u ri numik na jinta k'ana kaq'aten re ma e katajin wa' chupa ri luwar re Canaán. ² E uwari'che echiri' ri Jacob yey ruk'ajol xkik'is utijik ri trigo kik'amom lo Egipto, ri Jacob xub'i'ij chike ruk'ajol: —Jix tanchi Egipto yey ji'loq'o chi k'ana qa-trigo cha' k'o kaqatijo —xcha'.

³ No'j ri Judá xuk'ul uwach che ruqaw: —E rachi taqanel re Egipto, lik jewa' ub'i'ixikil xu'an chiqe: “We na kik'am ta lo richaq' ich'i'pal wara, mixk'un chi chinuwach ri'in” xcha chiqe. ⁴ Jela' k'u ri', we kaya b'i la ri Benjamín quk', koje'ek ri' keqaloq'o ri trigo. ⁵ No'j we na kaya tub'i la, na koje'ek taj. Ma rachi xub'i'ij chiqe: “We na kik'am ta lo richaq' ich'i'pal wara, mixk'un chi chinuwach ri'in” —xcha'.

⁶ Tek'uchiri' xub'i'ij ri kiqaw: —¿Su'b'e i'anom wa na utz taj chwe? ¿Su'b'e xib'i'ij che la'chi k'o jun chik ichaq' ich'i'pal? —xcha'.

⁷ Yey rike xkik'ul uwach: —E ub'e ri' ma rire lik kuk'ot qapa paqawi' ri'oj yey pakiwi' ri qapamilia. Xub'i'ij k'u ri' chiqe: “¿K'a k'as riqaw? ¿K'o juna chik ichaq'?” E uwari'che ri'oj e xqak'ul uwach ri tz'onob'al xu'an chiqe. Ri'oj na qeta'am taj we e kub'i'ij wa' chiqe: “Chik'ama lo richaq' ich'i'pal” —xecha'.

⁸ Ri Judá xub'i'ij che ruqaw Jacob: —Ya'a b'i la ri Benjamín chinuqul ri'in yey asu koje'ek wo'ora. Ma we na kaqa'an ta wa', ri' kojkam qonoje che numik yey na xew ta ri'oj ma kakam rilal yey kekam ri qalk'o'al. ⁹ Ek'u ri'in kanya wib' chuxe' we k'o xuk'ulumaj rala, in kineqelen re. We na kantzelej ta lo che'la chupa wa' wa luwar oj k'owi, in ri' ri k'o numak chiwach la ronoje q'iiij che ri nuk'aslem. ¹⁰ We tamaji oj b'ayitajinaq wara ruma wa', ioj b'enaq ta chi ne kalajoq ri'! —xcha'.

¹¹ Tek'uchiri' ri kiqaw Israel xub'i'ij chike: —Na jinta ka'an ri' che, we e ri' e chi'ana wa': chik'ama b'i jun sipanik re la'chi chupa ri ikostaal. E chik'ama b'i che, taq ri kuya uwach rulew wara. Chik'ama b'i k'ana bálsamo, jub'iq' uwa'al kab', k'ana kunab'al ki' ruxlab', k'ana mirra, jutiq jiq'ob'al re nudes yey almendras. ¹² Chik'ama b'i meyo re loq'oj, yey chik'ama' b'i ri meyo xtzelex lo chiwe re kiya kanoq, ma laj xa xesach ruk'. ¹³ ¡Jix k'ut! Chik'ama b'i richaq' yey jela' kixopon tanchi chwach la'chi. ¹⁴ Ek'u ri DIOS, ri K'o Ronoje Unimal Chuq'ab' Puq'ab',ⁱ e Rire ri kak'utuw ri k'axna'b'al uk'u'x piwi' chwach rachi, cha' kutzoqopij lo ri jun chik iwatzixel Simeón yey ri Benjamín kuya' luwar che katzelej loq. Ek'u ko ri'in we e la' kinkanaj kanoq na jinta chi walk'o'al, na jinta ka'an ri' che. ¡Jela' k'u ri' kinkanaj kanoq! —xcha'.

¹⁵ Ek'u taq ruk'ajol ri Jacob xkik'am taq b'i ri sipanik xya' b'i chike, ri nik'aj chik meyo, yey xkimaj b'i kib'e kuk'a'am b'i ri Benjamín kuk'. Tek'uchiri' xeb'opon Egipto yey xeb'e'ela chwach ri José. ¹⁶ Echiri' xeb'oponik, ri José xrilo k'o ri Benjamín kuk' rike, yey xub'i'ij k'u che ri raj taqanel kachakun pa rocho: —Chek'ama b'i la wa'chijab' chiwocho yey kamisaj la juna b'aka yey yijib'a' la, ma rike kewa' wuk' ri'in wo'ora pa meyo q'iiij —xcha'.

¹⁷ Rachi e xu'ano pacha' ri xub'i'ij ri José che, yey xeb'uk'am b'i rachijab' chirocho ri José. ¹⁸ Ek'u rike lik xkixi'ij kib' ma xek'am b'i chirocho ri José, yey xkib'i'ij chikiwach: —¡Wa' xa u'anik ka'an chiqe! Ma xojk'am lo wara ruma ri meyo xtzelex lo chupa ri qakostaal echiri' xojk'un ri julaj. Ri kuch'ob' rire chiqij e ku'an che pacha' xqelaq'aj b'i, yey kojuyut

k'ut, yey kojuk'am b'i junam kuk' ri qab'uru cha' kojuya pa k'axlaj chak —xecha'.

¹⁹ Echiri' xeb'opon chuchi' ri pwerta re ri ja, xeqib' ruk' rachi kataqan pa rocho ri José cha' kech'a't ruk'.

²⁰ Yey jewa' xkib'i'ij che: —¡Achi, kuyu ko la qamak! E ri julaj qatzij xojk'unik xo'lqaloq'o qa-trigo, ²¹ ek'uchiri' xojtzelej, yey xojopon pa ri luwar pa kaqik'owib'ej wi raq'ab', xqajaq ri qakostaal yey k'ate xqilo chujujunal wa' k'o ri meyo chuchi', lik tz'aqat e chirij ri tojonik xqa'an kan chiqajujunal ri'oj. Ek'u ri' wo'ora qak'amom loq cha' kaqatzelej kanoq. ²² Yey xqak'am ne lo más qarajil re loq'ob'al qa-trigo. Ek'u na qeta'am taj, china xya'w b'i ri meyo chupa ri qakostaal re ri nab'e loq'owik xqa'ano —xecha'.

²³ Ek'u raj taqanel pa rocho ri José jewa' xub'i'ij: —Mixok iil che, mixi'ij ne iwib'. Ri DIOS iwe ri'ix yey re riqaw la' e xya'w ri meyo chupa ri kostaal, ma chwe ri'in xya' wi ri meyo ri xixtojon ri'ix ruk' —xcha'.

Tek'uchiri', raj taqanel xe'resaj lo ri Simeón yey xuk'am b'i pa e k'owi ri ratzixelab'.

²⁴ Yey xeb'uk'am k'u b'i ri' konoje chirocho ri José, xuya kiya' re ch'ajab'al ri kaqan yey xuya kecha' ri ki'axna. ²⁵ Ek'u rike xkiyijib'a' pan ri sipanik yey xkoye'ej na kopon ri José pa meyo q'iiij, ma xb'i'x chike chiri' kewa' wi ruk'.

²⁶ Echiri' xk'un ri José chirocho, rike xkiya ri sipanik che kik'amom b'i; yey xkixukub'a' kib' chwach ruk' rukurusil ri kupalaj k'a chwa ulew. ²⁷ Ri José xutz'onoj chike we utz kiwach, yey xutz'onoj chike: —¿Sa' u'anom riqaw, ri nimalaj winaq xitzizoj chwe? ¿K'a k'as rire? —xcha'.

²⁸ Rike xkik'ul uwach yey xkib'i'ij che: —Ri qaqaq, ri ajchak la utz uwach. Rire k'a k'aslik —xecha'.

Yey xkixukub'a' tanchi kib' chwach ri José ruk' ri kupalaj k'a pulew.

²⁹ Ek'u ri José xtzu'n pa taq utzal, ek'u xril pan uwach ruhaq' Benjamín, e uchaq' junam kiqaw yey junam kichu ruk' yey xub'i'ij: —¿E ichaq' wa' ich'i'pal ri xib'i'ij chwe? —xcha'.

Yey jewa' xub'i'ij tanchik: —E ri DIOS chuya'a lo ri utzil chomalil pawil' ri'at walk'o'al —xcha'.

³⁰ Ri José, echiri' xril uwach ruhaq', lik xmoq'oq' upa ri ranima' yey na jampatana xok b'i pa ja yey chiri' lik na xukuy ta chik, xumaj roq'ej.

³¹ Echiri' xuk'iso koq'ik, xuch'aj rupalaj yey xel loq, tek'uchiri' jewa' xtaqan che: «Chik'ama lo ri wa'im» xcha'.

ⁱ43:14 Kil ri nota k'o pa Gn. 17.1

³²Ri wa'im re ri José xya' chwa rumexa rire, ri wa'im ke ri ratzixelab' xya chwa ri mexa yijib'am panoq ke rike, yey ri wa'im ke raj Egipto xex kewa' wi ruk' ri José, xya' ri kiwa chwi ri kimexa rike, ma raj Egipto lik kumulij kik'u'x yey na kakaj tane kewa' junam kuk' raj hebreo. ³³Ek'u ri ratzixelab' ri José xetz'uyi'ik yey ek'u rire xeb'unuk' chuchola'j, xjeqer lo ruk' ri atzixel yey xk'is k'a ruk' ri chaq'ixel. Ek'u rike lik xkam kanima' che wa' yey kakitzula' kiwach chikiwach. ³⁴Ri José e xuya ri b'iq'ib'al wa chike jela' pacha' ri k'o chwa rumexa rire, no'j che ri Benjamín wo'ob' (5) laj chik xuya che chwa ri k'o chikiwa ri nik'aj chik. Jek'ula', ri José kuk' ri ratzixelab' xewa'ik, xkitij vino yey lik xeki'kot junam.

Génesis 44

Ri x'an ruk' ru-copa ri José

¹Tek'uchiri' ri José xutaq rachi kataqan pa rocho yey jewa' xub'i'ij che: —Chanojisaj che trigo ri kikostaal wa'chijab', yey ya'a b'i chike ronoje ri utz kakik'am b'i yey ya'a b'i ri kimeyo chike chikijujunal chupa ri kikostaal.

²Yey ya'a ne b'i ri nu-copa re plata chupa rukostaal ri kich'i'pal, ya'a b'i junam ruk' ri meyo xtoj wi rutrigo —xcha'. Ri ajchak e xu'ano janipa ri xub'i'ij ri José che.

³Echiri' xsaqirik, e taq ri ratzixelab' ri José xeyakataj b'i yey xkimaj b'i kib'e, junam kuk' ri ki-axna. ⁴K'amaja' ne naj eb'elinaq b'i che ri tinamit, echiri' ri José xub'i'ij che ri rajchak pa rocho: —Jat, cheb'aternab'ej b'i rachijab' yey chab'i'ij chike echiri' keb'amajo: “¿Su'chak na utz ta uk'ulik uwach ki'an ri utz 'anom chiwe? ⁵Ma xiwelaq'aj lo ri copa re plata. Yey wa' e ri kuchapab'ej ri wajaw re tijib'al uya' yey ruk' ne wa' kareta'maj sa' taq ri katajin loq. ⁶Ri xi'ano e lik na utz taj.” —katcha chike.

⁶Ek'uchiri' ri rajchak ri José xeb'umaj pa ri b'e, e xub'i'ij chike janipa ri xb'i'x b'i che rire, ⁷yey rike xkib'i'ij che: —¿Su'b'e jela' kab'i'ij la chiqe? Ma ri'oj na kaqa'an tane k'ana ri' wa'. ⁸Ma ruma ne ri' xojtzelej lo Canaán re xo'lqatzelej ri meyo xqariq chupa ri qakostaal. ¿Su'chak k'u ri' wo'ora kaqueleq'aj lo ri oro o ri plata pa rocho ri ajaw la? ⁹No'j china ruk' kariqitaj wi ri copa, ¡kamisax na ri' yey kaqaya ne qib' ri' ri'oj kojkanaj kanoq pacha' oj ajchak e loq'otalik e la! —xecha'.

¹⁰Tek'uchiri' ri rajchak ri José xuk'ul uwach: —Jela' chu'ana pacha' ri xib'i'ij, no'j xew ka'an wa'

che ri jun kariqitaj wi ri copa ruk': Rire kakanaj kanoq re ku'an wajchak; yey ri nik'aj chik na jinta k'o kakeqelej che wa' —xcha'.

¹¹Chikijujunal k'u ri' rike maji chik xkiqasala' ri kikostaal chwa kachaq taq ri ki-axna yey xkijaq uchi'. ¹²Ek'u ri rajchak ri José xutzukuj chujujunal ri kostaal, xujeqeb'ej ruk' ri kostaal re ri atzixel yey xuk'isib'ej ruk' rukostaal ri chaq'ixel ch'i'p; ¡yey chupa k'u ri kostaal re ri Benjamín xuriq wi ri copa! ¹³Echiri' rike xkil wa', xkirich'ij ri kiq'uu' ruma ri b'iis xok lo kuk'. Tek'uchiri' chikijujunal xkaq'anisaj ri eqa'n chwi ri ki-axna yey xetzelej tanchi pa ri tinamit.

¹⁴Echiri' ri Judá kuk' ri ratzixelab' xeb'opon chirocho ri José, rire k'a k'o ne chiri'. Ek'u ri xki'ano e xkixukub'a' kib' chwach ri José ruk' rukurusil ri kipalaj k'a chwa ulew.

¹⁵Yey xutz'onoj k'u ri José chike: —¿Sa' wa xi'ano? ¿Na iweta'am ta kami e juna achi jela' pacha' ri'in ronoje kareta'maj sa' taq ri katajin loq? —xcha'.

¹⁶Ek'u ri Judá jewa' xub'i'ij: —Lal wajaw, ¿sa' rub'i'ixkil kaqa'an che'la? ¿Sa' ta nawi u'anik kaq'alajisaj chiwach na jinta eleq' xqa'an che'la? Ri DIOS e ri xq'alajisan re sa' ri mak qa'anom lo ojertan. E janipa wa oj k'o wara chiwach la; oj k'u ajchak la ri' wo'ora, junam ruk' ri jun xriqitaj ri copa ruk' —xcha'.

¹⁷Ek'u ri José jewa' xub'i'ij: —¡Ja'i, na kan'an tane k'ana ri! Ma xew ri jun xriqitaj ri copa ruk' e ku'an wajchak ri'. Ek'u ri'ix, utz kixtzelej chi utzil k'oleem chi rocho riqaw —xcha'.

Ri Judá kach'aw puwi ri Benjamín

¹⁸Tek'uchiri' ri Judá xqib' ruk' ri José yey jewa' xub'i'ij che: —Ri'in kantz'onoj che'la, lal taqanel, ma'an ko la ri', ya'a la chwe kinch'a't uk' la e la' xa chiqawach. Mape oyowal la wuk', ma rilal e lal jela' pacha' ri faraón. ¹⁹E ri petinaq loq, rilal xtz'onoj la chiqe we k'a k'as ri qaqaw yey we k'o juna chik qachaq'. ²⁰Yey ri'oj xqak'ul uwach che'la: “K'a k'o ri qaqaw lik nimalaj winaq chik. Yey xqab'i'ij che'la k'o jun qachaq', e ri ch'i'p. Wa' xalaxik echiri' ri qaqaw lik nimalaj winaq chik, ruma k'u ri' e ri qaqaw lik k'ax kuna'o, ma xew chi ne uk'ajol la' k'olik junam kichu ruk' ri jun chik ratz xkamik” xojcha che'la.

²¹Ek'u rilal xtz'onoj la chiqe kaqak'am loq, ma ka'aj la keta'maj la uwach. ²²Ek'u ri'oj xqab'i'ij che'la: “E rala na utz taj kuya kan ruqaw, ma we xuya kanoq asu kakam ri' ri nimalaj winaq” xojcha'.

¡44:5 Más chiqawach apanoq ri DIOS xtaqan che na ka'an ta wa'. Kil Lev. 19.26, Num. 23.23, Dt. 18.10.

²³ No'j rilal xb'i'ij la chiqe: “We rire na kape ta iwuk', mixpe chi ri' chinuwach” xcha la.

²⁴ Ek'uchiri' xojopon ruk' ri qaqaw, ri ajchak la, xqatzijoj che ronoje ri xb'i'ij la chiqe. ²⁵ Echiri' ik'owinaq chi uk'iyal q'ij, ri qaqaw xub'i'ij chiqe: “Jix, ji'loq'o tanchi k'ana qa-trigo”. ²⁶ No'j ek'u ri'oj xqab'i'ij che: “Na utz taj koje'ek we na ke'ek ta ri qachaq' quk'; ma we rire na kojrachib'ilaj tub'i, na utz ta ri' kojok chwach rachi” xojcha che.

²⁷ Ek'u ri qaqaw jewa' xub'i'ij chiqe: “Ri'ix iweta'am xeb'alax ka'ib' (2) nuk'ajol chirij ri wixoqil. ²⁸ Jun chike wa' xsachik yey k'a waq'ij ora na wilom ta chi uwach. Kamb'i'ij ri'in pa qatzij wi juna awaj aj upa taq che' xtijow re. ²⁹ Yey we kimaj tan chub'i wa jun nuk'ajol chwe, yey we k'o k'u xuk'ulumaj, kiweqelej k'u ri' ri'ix we ri'in in nimalaj winaq kinkam ruma b'iis” xcha chiqe.

³⁰ Jela' k'u ri', ri nuqaw lik uk'amom uwach chirij rala ma k'ax kuna'o. We rala na e ta jun quk' echiri' kojoponik, ³¹ ri' kakam ri qaqaw che b'iis echiri' na karil ta chi uwach. Kageqelej k'u ri' ri'oj we ri nimalaj winaq qaqaw kakam ruma b'iis. ³² Lal wajaw, ri'in ximb'i'ij che ri nuqaw chinuqul ri'in kanya wi rala, ximb'i'ij k'u ri' che “we na xink'am ta chi lo che, in ri' kineqelen chwach rire ronoje q'ij re ri nuk'aslem” xincha che.

³³ E uwari'che, ma'an ko la ri' lal wajaw, ya'a la chwe ri'in e in ri kinkanaj kanoq in ajchak la puk'axel rala. Ya'a k'u la luwar che rire katzelej kuk' ri ratzixelab'. ³⁴ Ma, ¿sa' ru'anik ri' kinopon ruk' ri nuqaw, we na wachb'ilam tub'i rala? ¡Na kwaj taj kanwil ri paxib'al k'u'x kopon wi ri nuqaw! —xcha'.

Génesis 45

Ri José kuq'alajisaj chike ri ratzixelab' china rire

¹ Ri José na xuch'ij ta chi ri k'o pa ranima' e la' chikiwach konoje ri e rajchak ek'o chiri', yey jewa' xujeq kasik'in che ub'i'xikil chike: «¡Chixelub'i iwonoje wara!» xcha'. E la' xew rire kuk' ri ratzixelab' xekanaj kanoq echiri' xuq'alajisaj china rire.

² Tek'uchiri' xujeqo koq'ik lik kasik'inik. Konoje k'u raj Egipto xkito, yey wa' na jampatana xopon ub'i'xikil k'a chuxikin ri faraón chupa ri palacio.

³ Ek'u ri José jewa' xub'i'ij chike ri ratzixelab': —Ri'in in José. ¿K'a k'as ri nuqaw? —xcha'. No'j rike lik xkixi'ij kib' yey na xkiriq ta k'u sa' ri kakik'ulub'ej uwach, na q'alaj ta chik sa' ri kaki'ano

ma xkilo je ri José k'o chikiwach! ⁴ Ek'u ri José jewa' xub'i'ij chike: —¡Chixqib' loq! —xcha'. Echiri' rike xeqib' pan ruk' rire, jewa' xub'i'ij tanchi chike: —¡Ri'in in ichaq' José! Ri xinik'ayij lo wara Egipto. ⁵ Ek'u wo'ora, mapax ik'u'x yey mape ne iwoyowal chiwach ri'ix ruma xinik'ayij loq, ma e ri DIOS ri xinunab'esaj lo ri'in wara Egipto chiwach ri'ix cha' kakolob'ex ri kik'aslem uk'iyal tikawex. ⁶ E ka'ib' (2) junab' wa' katajin ri numik chupa wa tinamit, yey k'a k'o wo'ob' (5) junab' e la' na junta k'ana tiko'najik Yey na junta k'ana molonik ka'anik. ⁷ No'j ri DIOS xinutaq lo chiwach ri'ix cha' jela' na kasach ta iwach ri'ix che ruwachulew, yey kixresaj k'u chupa ri k'ax cha' jela' kak'iyar iwach yey kak'o'ji' ik'aslemal. ⁸ Jek'uri'la', e ri DIOS xintaqaw lo chupa wa luwar, na e ta ri'ix; e Rire in kojyom cha' inya'l una'oj ri faraón yey uya'om panuq'ab' ronoje ri b'itaq re, yey in taqanel puwi ronoje ri tinamit Egipto.

⁹ Jix pa k'owi ri nuqaw, chiwilij b'i yey chib'i'ij che: “Jewa' kub'i'ij ri José, ri k'ajol la: ri DIOS inukojom in ajwach re ronoje ri tinamit Egipto. Peta la, chino'lila la, chilij lo la. ¹⁰ Kajeqi' la chupa ri luwar re Gosén,^k junam kuk' ri k'ajol la yey taq ri mam la yey kuk' konoje ri chikop yey ri b'exex la yey ronoje ri b'itaq e la. Ma jela' xa naqaj kak'o'ji' wi la chwe. ¹¹ Chiri' ri'in kantzuq wi alaq, rilal junam kuk' ri alk'o'al la, yey konoje ri ek'o uk' la cha' jela' k'o ronoje ri kajawax che alaq, ma k'a k'o numik wa wo'ob' (5) junab' katajin loq” kixcha che. ¹² Ri nuchaq' Benjamín yey ri'ix lik kiniwilo, ma pa qatzij wi in ri'in José ri ximb'i'n re wa'. ¹³ Chitzijoj k'u pan che ri nuqaw puwi ri nimalaj taqanik ya'om pa nuq'ab' wara Egipto yey puwi ronoje ri iwilom b'i wara. ¡Chiwilij b'i, ji'k'amala' ri nuqaw! —xcha'.

¹⁴ Xew xub'i'ij wa' ri José, xulaq'apuj ruhaq' Benjamín yey xujeq koq'ik. Yey jenela' ri Benjamín, xoq'ik e la' ulaq'apum ri José. ¹⁵ Tek'uchiri' ri José xutz'ub' chwa ke' ri ratzixelab', yey xoq'ik echiri' xeb'ulaq'apuj chikijujunal. K'a ek'uchiri', ri ratzixelab' xkijeq kech'aw che.

¹⁶ Xtataj k'u chupa ri palacio re ri faraón puwi ri kik'unik ri ratzixelab' ri José. Ek'u ri faraón junam kuk' ri rajchak k'o kiwach lik xeki'kot che wa'. ¹⁷ Yey ri faraón jewa' xub'i'ij che ri José: «Jewa' chab'i'ij chike rawatzixelab': “E chi'ana wa': chiya'a b'i ri eqa'n chikij ri-axna iwe'ix yey chixtzelej Canaán. ¹⁸ Chik'ama k'u lo riqaw kuk' taq riwalk'o'al ri'ix. Chixpetoq, ma ri'in kanya

^k45:10 Gosén: Wa' wa luwar k'o pa releb'al q'ij che ri nimaya' Nilo. E jun chomilaj ulew re Egipto pa lik ku'an wi ri tiko'najik. Yey na xewa ta wa', ma e jun chomilaj ulew re pa kek'iyisax wi awaj. Rupamilia ri Jacob e aj k'iyisan b'exex, ruma k'u wa' e lik utz chike ri chomilaj ulew re Egipto.

chiwe ri chomilaj ulew re Egipto yey ek'u kitij ri' ri chomilaj ujq'ob'alil taq ruwu'lew» katcha'. ¹⁹ Ek'u ri'at José, chab'i'ij chike rawatzixelab': «E chi'ana wa': "Chik'ama b'i wara Egipto janipa chi kareta jek'etal kuma kawayu' kajawaxik re keb'ik'am lo ri wixoqilal yey ri walk'o'al, yey kik'am lo riqaw. ²⁰ Yey mub'isoj ik'u'x ri b'itaq iwe k'o iwuk' wo'ora, ma che ronoje ri utz k'o Egipto ku'ana iwe'ix» katcha chike.

²¹ Jela' xki'an k'u ri ralk'o'al ri Israel.¹ Ri José xuya taq b'i ri kareta jek'etal kuma kawayu' chike, jela pacha' ri xtaqan ri faraón che yey xuya b'i kiwa re kakitij pa b'e, ²² yey chikijujunal xuya b'i kiq'uu' k'asaq cha' kakijal ri kikojom, no'j che ri Benjamín xuya b'i wuqub' (7) libra^m ruk' nik'aj ra'lal meyo re saqapwaq yey wo'ob' (5) mo'laj uq'uu' re kukojo. ²³ Yey che ruqaw, xutaq b'i lajuj (10) b'uru keqam b'i sa' taq ri lik choom kuya ruwu'lew re Egipto. Yey xutaq b'i lajuj axna (10) xkeqaj b'i trigo, pam yey wa'im, cha' ri kiqaw na kutij ta numik pa b'e. ²⁴ Echiri' ri José xeb'uch'ab'ej b'i ri ratzixelab', xub'i'ij chike: —Mixch'o'jin chiwach pa b'e —xcha'. Ek'u ri' rike xeb'ek.

²⁵ Xeb'el k'u b'i Egipto yey xeb'opon Canaán, pa jeqel wi ri kiqaw Jacob. ²⁶ Echiri' xeb'oponik, jewa' xe'kib'i'ij che ri Jacob: «¡Ri José k'aslik, yey e rire ri taqanel puwi ronoje ri tinamit Egipto!» xecha'. Ek'u ri Jacob lik xkam ranima' che, na kukoj ta ri katajin ub'i'xikil che. ²⁷ No'j echiri' xkitzijoj che ronoje ri xub'i'ij b'i ri José chike yey echiri' xril taq ri kareta jek'etal kuma kawayu' utaqom b'i ri José re k'amb'al b'i re, lik xmiq' uk'u'x yey xki'kot che. ²⁸ Jek'uwa' xub'i'ij ri Israel: —¡Xa ne ruk' wa kanto k'a k'as ri nuk'ajol José, lik kakub'i' nuk'u'x che! Kine'ek k'ut, ki'nwila uwach xaloq' k'amaja' kinkamik —xcha'.

Génesis 46

Ri Jacob ruk' ri ralk'o'al keb'ek Egipto

¹ Ri Jacobⁿ xumaj b'i ub'e ruk' ronoje ri k'o ruk'. Echiri' xopon Beerseba,^o xeb'ukamisaj awaj re uqasa'n chwi jun altar chwach ri DIOS re ruqaw Isaac. ² Chupa la' la jun aq'ab' ri DIOS xch'a't ruk' ri Jacob, yey xuq'alajisaj jun k'utub'al che. Xuch'ab'ej

k'u ruk' rub'i', jewa' xub'i'ij che: —Jacob, Jacob —xcha che.

Rire xuk'ul uwach: —Ri' in k'o wara —xcha'.

³ Tek'uchiri' ri DIOS xub'i'ij: —Ri'in In AJAWAL DIOS, ri DIOS re raqaw. Maxi'ij awib' kate'ek Egipto, ma chiri' kan'an wi jun nimalaj tinamit chawe ri'at kuk' rawalk'o'al keb'alaxik^p. ⁴ Ri'in kine'ek awuk' chila' Egipto, yey In ri kinesan lo ke rawalk'o'al chila'. Yey echiri' kopon rakamik, ri José e kak'o'ji' chiri' awuk' —xcha'.

⁵ Tek'uchiri' ri Jacob xel b'i chiri' Beerseba. E taq k'u ruk'ajol xkiya b'i ri kiqaw yey taq ri kalk'o'al yey ri kixoqilal chupa ri kareta jek'etal kuma kawayu' utaqom lo ri faraón re k'amb'al b'i ke. ⁶ Ri Jacob kuk' konoje ri ralk'o'al xeb'ek Egipto, yey xeb'ekik'am b'i ri kib'aka'ib' yey ri kib'exex yey ronoje rub'itaq ke xkich'ak chila' Canaán. ⁷ Yey xeb'uk'am b'i konoje ruk'ajol, taq rumi'al, taq rumam chi alab'o chi alito, ma rire xeb'uk'am b'i ruk', konoje ri ralk'o'al.

⁸ E b'i'aj wa' ke raj Israel xeb'ek Egipto; wa' e ke'elawi, ri Jacob kuk' konoje ri ralk'o'al: ri Rubén, ruk'ajol atzixel ri Jacob.

⁹ E taq ruk'ajol ri Rubén e wa': ri Hanoc, ri Falú, ri Hezrón, yey ri Carmi.

¹⁰ E taq ruk'ajol ri Simeón e wa': ri Jemuel, ri Jamín, ri Ohad, ri Jaquín, ri Zohar yey ri Saúl, e ri Saúl e ralab' jun ixoq aj cananea.

¹¹ E taq ruk'ajol ri Leví e wa': ri Gersón, ri Coat yey ri Merari.

¹² E taq ruk'ajol ri Judá e wa': ri Er, ri Onán, ri Sela, ri Fares yey ri Zara. No'j ri Er yey ri Onán xekam kan chwach taq rulew re Canaán. E taq ruk'ajol ri Fares e wa': ri Hezrón yey ri Hamul.

¹³ E taq ruk'ajol ri Isacar e wa': ri Tola, ri Fúa, ri Job yey ri Simrón.

¹⁴ E taq ruk'ajol ri Zabulón e wa': ri Sered, ri Elón yey ri Jahleel.

¹⁵ Ek'u rike xeb'u'ana' ralk'o'al ri Jacob xek'o'ji' chirij ri Lea, echiri' ek'o chila' Padan-aram. Yey k'o chi jun umi'al Dina. Konoje k'u ri ralk'o'al e 33 chi konoje chi achijab' chi ixoqib'.

¹⁶ E taq ruk'ajol ri Gad e wa': ri Zifión, ri Hagui, ri Ezbón, ri Suni, ri Eri, ri Arodi yey ri Areli.

¹⁷ E taq ruk'ajol ri Aser e wa': ri Imna, ri Isúa, ri Isúi, ri Bería. Yey ri Sera wa' kanab' wa' wa

¹45:21 Wa' e ri Jacob. Kil ri nota k'o pa Gn. 32.28

^m45:22 Pa hebreo wa' e 300 siclos re plata. E ri jun siclo che ri qapajb'al ri'oj wo'ora e ku'ana mey onza. Ruma la' e xu'ana 7.5 re libra.

ⁿ46:1 Wa' e rachi xkoj Israel che. Kil ri nota k'o Gn. 32.22

^o46:1 Ri tinamit Beerseba pa 350 kilómetros k'owi lo che ri Gosén.

^p46:3 Ri DIOS kujikib'a' uwach che ri Jacob ri b'i'tisinik pacha' ri xuya che ri Abraham yey ri Isaac. Kil Gn 12:2

achijab'. E taq ruk'ajol ri Bería e wa': ri Heber yey ri Malquiel.

¹⁸ Ek'u rike xeb'u'ana' ralk'o'al ri Jacob xek'oji' chirij ri Zilpa. Rire e jun ixoq xuya' ri Labán che rumi'al Lea re rajchak. Konoje k'u ri ralk'o'al e waqlajuj (16) chi konoje.

¹⁹ Taq ri ralab' ri Raquel, ri rixoqil ri Jacob, e wa': ri José yey ri Benjamín.

²⁰ E ruk'ajol ri José xek'oji' ruk' ri rixoqil Asenat e wa': ri Manasés yey ri Efraín, wa' xeb'alax chila' Egipto. Ri Asenat e umi'al ri Potifera, ri kuq'atisaj qasa'n chwach ri tyox re ri tinamit On.

²¹ E taq ruk'ajol ri Benjamín, e wa': ri Bela, ri Bequer, ri Asbel, ri Gera, ri Naamán, ri Ehi, ri Ros, ri Mupin, ri Hupim, yey ri Ard.

²² Ek'u rike xeb'u'ana' ralk'o'al ri Jacob xek'oji' chirij ri Raquel, e kajlajuj (14) chi konoje.

²³ Ruk'ajol ri Dan e ri Husim.

²⁴ Taq ruk'ajol ri Neftalí e wa': ri Jahzeel, ri Guni, ri Jezer yey ri Silem.

²⁵ Ek'u rike xeb'u'ana' ralk'o'al ri Jacob xek'oji' chirij ri Bilha. Ri Bilha e jun ixoq xuya' ri Labán che rumi'al Raquel re rajchak. Konoje k'u ri ralk'o'al e wuqub' (7) chi konoje.

²⁶ Konoje taq ri xeb'ek ruk' ri Jacob chila' Egipto, wa' e ralk'o'al ruma rire, chi konoje e 66, yey na e junta pa kajlib'al ri kixoqilal taq ruk'ajol. ²⁷ E ka'ib' ruk'ajol ri José xeb'alax Egipto. Jela' k'u ri rupamilia pamilia ri Jacob xeb'opon Egipto e 70⁹ chi konoje.

²⁸ Ri Jacob xunab'esaj b'i ruk'ajol Judá pa k'owi ri José, cha' kolu'k'ulu ruqaw chupa ri luwar re Gosén. ²⁹ Echiri' k'o chi ri Jacob chiri' Gosén, ri José xtaqan che kayijb'ax rukareta jek'etal kuma kawayu' re ku'k'ulu ruqaw. Echiri' xopon chwach ruqaw, xulaq'apuj yey lik naj xoq'ik e la' k'o chwi ruteleb' ruqaw. ³⁰ Tek'uchiri' ri Jacob jewa' xub'i'ij che ri José: —E wo'ora chinkama k'ut, ma xinwil awach yey xinweta'maj k'a at k'aslik —xcha'.

³¹ Ek'u ri José jewa' xub'i'ij chike ri ratzixelab' yey chike konoje ri ralk'o'al ruqaw: —Kine'ek ruk' ri faraón, ki'mb'i'ij wa' che: “Ri watzixelab' yey taq ri ralk'o'al ri nuqaw, ri e jeqel chila' Canaán, epetinaq keb'o'ljeqela wara pa wa in k'owi ri'in.

³² Rike kik'amom lo ri kib'exex yey ri kib'aka'ib' yey ronoje ri k'o kuk', ma ri kichak rike e ajchajinel b'exex yey e ajchajinel chikop kincha che rire” xcha'. ³³ E uwari'che, echiri' ri faraón kixusik'ij yey kutz'onoj chiwe sa' richak ri'ix, ³⁴ ek'u ri'ix jewa' kib'i'ij che: “Ri'oj oj ajchajinel b'exex chwi lo

qach'uti'nal jela' pacha' ri xki'an ri qati'-qamam yey k'a e kaqa'an wo'ora” kixcha'. Chib'i'ij k'u wa' cha' utz kixjeqi' chupa ri luwar re Gosén, ma raj Egipto kumulij kik'u'x keqib' kuk' raj chajal b'exex.

Génesis 47

Ri Jacob kak'am b'i chwach ri faraón

¹ Ri José xe'ek ruk' ri faraón yey jewa' xub'i'ij che: —E ri nuqaw yey ri watzixelab' xek'unik epetinaq Canaán yey e k'o chi chupa ri luwar re Gosén ruk' ri kib'exex, ri kib'aka'ib' yey ruk' ronoje ri k'o kuk' —xcha'.

² Ri José xeb'ucha' b'i wo'ob' (5) chike ri ratzixelab' yey xeb'uk'am b'i chwach ri faraón, cha' rire kareta'maj kiwach.

³ Ek'u ri faraón xutz'onoj chike ri ratzixelab' ri José: —¿Sa' ri kixchakun wi ri'ix? —xcha'.

Rike xkik'ul uwach: —Ri qachak ri'oj ajchak e la, e oj ajchajinel b'exex, jela' pacha' ri kichak ri qati'-qamam —xecha'.

⁴ Jetanchi wa' xkib'i'ij che ri faraón: —Ri'oj oj petinaq re kojo'ljeqela wara Egipto, ma lik k'o numik chila' Canaán yey na junta kecha' ri qab'exex. Ma'an ko la ri', ya'a la luwar chiqe koj-jeqi' chupa ri luwar re Gosén —xcha'.

⁵ Tek'uchiri' ri faraón jewa' xub'i'ij che ri José: —Raqaw yey rawatzixelab' epetinaq re keb'o'ljeqela chanaqaj ri'at. ⁶ E taq rulew re Egipto paq'ab' k'owi. E chaya'a ri luwar re Gosén chike cha' utz kejeqi' chiri', ma e lik chomilaj ulew wa' k'o che ronoje ri tinamit. Yey we aweta'am chikixo'l rike ek'o achijab' lik e ajchak, cheb'aya'a taq ri nuchikop pakiq'ab' —xcha'.

⁷ Ek'u ri José xuk'amb'i ruqaw Jacob chwach ri faraón, cha' ri faraón kareta'maj uwach. Ri Jacob xutz'onoj rutzil chomalil puwi ri faraón jela' pacha' taqal che juna taqanel. ⁸ Yey ri faraón xutz'onoj che: —¿Janipa chi ri junab' la? —xcha che.

⁹ Yey ri Jacob xuk'ul uwach: —Ri'in k'o chi 130 junab' chwe. Yey e wa' na xa ta pa jun luwar in jeqel wi. Ri nuk'aslem xa ajilam junab' yey lik k'ayew taq ri inik'owinaq wi, ma k'amaja' ne kinopon che ri kijunab' xek'asi' wi ri nuchu-nuqaw —xcha'.

¹⁰ Tek'uchiri' ri Jacob xutz'onoj tanchi rutzil chomalil puwi ri faraón yey xel b'i chiri'. ¹¹ Jek'ula' ri José xuya pakiq'ab' ri chomilaj ulew re Egipto, cha' kejeqi' chiri', jela' pacha' ri xtaqan ri faraón che. Jela' k'u ri' ruqaw yey ri ratzixelab' xk'oji' kulew chupa ri luwar re Ramesés.^r ¹² Chwi k'u ri',

⁹46:27 E ke'elawi, e ku'an wa' ma k'o kakib'i'ij e ajilam chi ri Jacob ruk' José yey ri keb' uk'ajol.

^r47:11 E ri b'i'aj re Ramesés wa' e ri luwar re Gosén. Kil ri kub'i'ij ri Ex. 1.11

ri José xuya rib' che kitzuqik ruqaw, ri ratzixelab' yey konoje ri kalk'o'al rike yey xuya chike sa' taq ri kajawax chikijujunal familia.

Ruchak ri José che ruq'ijol ri numik

¹³ Ek'uchiri' che ronoje taq ri luwar na kariqitaj ta trigo, yey ri numik e la' katajin unimarik. Ruma ri' e chupa ri luwar re Egipto yey chupa ri luwar re Canaán ri winaq e k'o pa k'ax ruma ri numik.

¹⁴ Ri José xumol uchi' ronoje ri meyo ke raj Egipto yey ke raj Canaán, wa' e tojob'al re ri trigo xkiloq'o yey xuk'ol pa k'olotal wi ri pwaq re ri palacio re ri faraón. ¹⁵ Echiri' xk'is ri kimeyo raj Egipto yey raj Canaán, konoje raj Egipto xe'kib'i'ij che ri José: —¡Wo'ora chojtzuqu la! Ma na ub'e ta ri' we kaya la luwar chiqe kojkamik, xa ruma na jinta chi qameyo —xecha'.

¹⁶ Yey ri José jewa' xuk'ul uwach chike: —We na jinta chi imeyo, chik'ama lo ri' ri chikop chwe yey ri'in kanya trigo chiwe puk'axel wa' —xcha'.

¹⁷ Ek'u raj Egipto xkik'am b'i ri kikawayu', ri kib'exex, ri kib'aka'ib' yey ri ki'axna che ri José, yey puk'axel wa' ri José xuya trigo chike ronoje la' la junab'. ¹⁸ Xik'ow la' la junab', yey chuka'm junab' k'ut xe'kib'i'ij tanchi che ri José: —Na utz ta kaqewaj che'la na jinta chi qameyo, yey ne ri qachikop pa q'ab' chi la k'owi. Na jinta chi k'o quk' cha' kaqaya che'la, xew chi k'u ri' ri'oj yey ri qulew k'o quk'. ¹⁹ Wo'ora chojloq'o la ri'oj yey loq'o la ri qulew puk'axel ri trigo kaya' la chiqe. Koju'an ajchakunel puq'ab' ri faraón, yey kaqachakuj uwach ri qulew cha' ku'an re rire, yey jela' kaya la ija' chiqe re kaqatiko, yey koj'asi' k'ut yey rulew na kuxlan taj. ¿Su'chak kaya la luwar chiqe kasach qawach junam ruk' taq ri qulew? —xecha'.

²⁰ Tek'uchiri' ri José xuloq' ronoje rulew re Egipto yey wa' xu'ana re ri faraón, ma raj Egipto xkik'ayij ri kulew ruma ri numik. Jela' k'u ri' rulew xq'ax puq'ab' ri faraón. ²¹ Yey ri tikawex e aj Egipto xeb'u'ana e ajchakunel re ri faraón che ronoje ri nimalaj tinamit Egipto. ²² No'j e taq rulew na xuloq' ta ri José, e ri kulew ri keq'atitan qasa'n chwach taq tyox re Egipto, ma ri faraón xex keb'uto' wi ruk' ri kakitijo; e uwari'che rike na xkik'ayij ta ri kulew, ma kewa' ruk' ri kuya ri faraón chike.

²³ Tek'uchiri' ri José xub'i'ij chike raj Egipto: —Wo'ora ri'ix junam ruk' riwulew, ix chi re ri faraón, ma ri'in xixinloq'o re kixu'ana re ri faraón.

K'o ija' wara, chik'ama b'i re ki'ana awanik chwa taq rulew. ²⁴ No'j kiya che ri faraón ruro' (5^a) parte re ri molonik ki'ano, yey e ri kakanaj kanoq che ri molonik, wa' re ija' re kitik ri'ix rulew yey re kixwa' ruk', kewa' riwalk'o'al yey konoje ri e jeqel iwuk' —xcha'.

²⁵ Yey rike xkik'ul uwach: —Rilal lik utz k'u'x la quk' ri'oj, ma xojkolob'ej la. ¡Wo'ora kojkanaj kanoq oj chakunel puq'ab' ri faraón! —xecha'.

²⁶ Jek'ula' ri José xukoj jun taqanik puwi ronoje ri tinamit Egipto cha' kaya' che ri faraón ruro' (5^a) parte re ri molonik kaki'an ri tikawex. Wa' k'a ka'an ne waq'ij ora.^s No'j ri keq'atitan qasa'n chwach taq tyox na jinta k'o kakiya'o, ma xew ri kulew rike na xu'ana ta re ri faraón.

²⁷ Ri tinamit aj Israel xejeqi' Egipto. Chiri' xkanaj rulew pakiq'ab' chupa ri luwar re Gosén, yey chiri' lik xk'iyar wi kiwach rike. ²⁸ Wuqlajuj (17) junab' xjeqi' ri Jacob chiri' Egipto yey chi ronoje ri junab' xk'asi'ik e 147 junab'. E ujunab' ri' xopon wi.

²⁹ Ek'uchiri' ri Jacob xuna'o ya kakamik, xutaq usik'ixik ruk'ajol José yey xub'i'ij che: —We pa qatzij wi ka'an wa kantz'ononj chawe, chaya'a raq'ab' chuxe' lo ri waa't' yey chak'utu ri utzil ak'u'x lik jikil uwach chwe. ¡Ma'an ko ri', na kinamuq ta wara Egipto! ³⁰ Echiri' kinkamik, kinek'ola junam kuk' ri wati'-numam, chinawesaj b'i wara Egipto yey chinamuq pa emuqum wi rike —xcha'.

—Utz ri' jela' kan'ano —xcha ri José.

³¹ —Chajikib'a' uwach ri' chwe —xcha ruqaw Israel che.

Ek'u ri José xujikib'a' uwach che, tek'uchiri' ri Jacob xuyuxub'a' rib' chujolom ruch'aat yey jela' xuloq'nimaj uq'ij ri DIOS.

Génesis 48

Ri Jacob kuya ri utzil chomalil pakiwi ri ka'ib' uk'ajol ri José

¹ Ik'owinaq chi jujun q'ij, jewa' xb'i'x che ri José: —Ri qaw la lik yewa' —xecha che.

Tek'uchiri' ri José xe'rila ruqaw. Yey xeb'uk'am b'i ri ka'ib' uk'ajol, ri Manasés yey ri Efraín. ² Jewa' xb'i'x che ri Jacob: —Ri k'ajol la José xk'unik re ko'lrla la —xecha che.

Ek'u ri Jacob lik xuchuq'ub'ej rib, xtz'uyi' chuchi' ruch'aat. ³ Yey jewa' xub'i'ij che ri José: —Ri DIOS ri k'o Ronoje Unimal Uchuq'ab' Puq'ab'^u, xuk'ut

^s47:26 Echiri' kub'i'ij *waq'ij ora* na e ta ke'elawi waq'ij ora chiqawach ri'oj. Wa' e ke'elawi chupa ruq'ijol echiri' xtz'ib'ax wa tzijob'al re Génesis.

^t47:29 Kil ri nota k'o pa Gn. 24.2 puwi wa' wa jun 'ano'n, ma wa' e jun chik 'ano'n re kujikib'a' uwach uch'a'teem junoq.

^u48:3 Kil ri nota k'o pa Gn. 17.1

rib' chinuwach chupa ri tinamit Luz rub'i', che ri luwar re Canaán, yey xuya ri utzil chomalil Rire panuwi'. ⁴Yey jewa' xub'i'ij chwe: “Chata pe', Ri'in kan'an chawe cha' kek'oji' uk'iyal awalk'o'al yey rike keb'u'ana uk'iyal nimaq tinamit. Yey chwi wa' kanya chike rike wa' wu'lew. Na junta utaqexik ku'an ke rike”. ⁵Ek'u wo'ora, ri keb' ak'ajol ri Efraín yey ri Manasés, ri xeb'alax wara Egipto echiri' k'amaja' kink'un ri'in awuk' chupa wa tinamit; rike lik e we'in jela' pacha' ri Rubén yey ri Simeón. ⁶Ek'u rawalk'o'al keb'alax chiqawa apanoq e awe'at ri'; yey ruk' ri ki-herencia ri Efraín yey ri Manasés kel wi ri ki'ke. ⁷Echiri' ri'in impetinaq Padan-aram, xkam chwinuq'ab' rachu Raquel chiri' xinmuq kan wi, chupa ri b'e re ke'ek Efrata, wo'ora Belén rub'i'v —xcha'.

⁸Tek'uchiri' ri Jacob xeril ri keb' uk'ajol ri José yey xutz'onoj che: —Yey rike, ¿e chinoq? —xcha'.

⁹—Wa' e ri keb' nuk'ajol xuya ri DIOS chwe wara Egipto —xcha ri José che ruqaw.

—Cheb'aqib'isaj chi lo k'enoq wuk', cha' kanya ri utzil chomalil pakiwi' —xcha ri Jacob.

¹⁰Ruqaw ri José lik nimalaj winaq chik yey ruma la' na lik ta chi katzu'nik. Ek'u ri José xeb'uqib'isaj ralab'o chwach ruqaw, yey rire xutz'ub' chwa ke' yey xeb'ulaq'apuj. ¹¹Tek'uchiri' jewa' xub'i'ij che ri José: —¡E chinuwach ri'in na kanwil ta chi awach, no'j na e ta xu'ano, ma ri DIOS xuya ne chwe xinwil kiwach rak'ajol! —xcha'.

¹²Ek'u ri José xeb'eresaj ralab'o chwi ruch'ek^w ruqaw, yey xuxukub'a' rib' ruk' rupalaj k'a chwa ulew. ¹³Tek'uchiri' ri José xeb'uk'am kikab'ichal ruk'ajol, ri Efraín xuya puwikip'ab' che yey ri Manasés xuya pumox yey xeb'uqib'isaj chwach ruqaw. Jela' k'u ri' ri Efraín xkanaj pumox che ri Jacob yey ri Manasés puwikip'ab'. ¹⁴No'j echiri' ri Jacob xuyak ruq'ab', ri xu'ano e xukurusij ruq'ab' yey e xuya ruwikip'ab' chwi rujolom ri chaq'ixel Efraín, yey rumox xuya' chwi rujolom ri Manasés, tob' ri Manasés e ri atzixel.^x ¹⁵Tek'uchiri' xuya ri utzil chomalil puwi ri José, jewa' xub'i'ij:

«Ri DIOS, ri xkinimaj utzij

ri numam Abraham yey ri nuqaw Isaac,
ri DIOS ri inuchajim chwi walaxik loq,

¹⁶ri Ángel^y ri kintob'ej
che ronoje ri na utz taj,

chuya'a lo ri utzil chomalil pakiwi wa keb' alab'o. Kuma rike kakuxtax ri nub'i', yey ri kib'i' ri numam Abraham, yey ri nuqaw Isaac, yey lik k'iyar kiwach yey cheb'u'ana jun nimalaj tinamit che ruwachulew» xcha'.

¹⁷Echiri' ri José xrilo e ruqaw xuya ruq'ab' uwikip'ab' chwi rujolom ri Efraín, wa' lik na xuk'ul ta uk'u'x; e xuchap k'u ri' ruq'ab' ruqaw re karesaj chwi rujolom ri Efraín cha' kukoj chwi rujolom ri Manasés, ¹⁸yey xub'i'ij k'u ri José che ruqaw: —¡Na jeta la' taat, na jeta la'! Ma e atzixel wa jun. Ya'a la ri q'ab' la uwikip'ab' chwi rujolom rire —xcha'.

¹⁹Ek'u ruqaw na xraj ta xu'ano yey xub'i'ij che: —¡Ri'in weta'am wa' José, ri'in weta'am! Ma ri Manasés ku'ana jun tinamit lik k'o uwach. Na ruk' ta k'u ri' ruchaq' kak'oji' más uwach chwach rire, yey ri ralk'o'al keb'u'ana nimaq taq tinamit —xcha'.

²⁰Ek'u la' la q'ij wi, ri Jacob xuya ri utzil chomalil pakiwi rike yey xub'i'ij wa' wa ch'a'teem: —Ruk' rib'i' ri'ix kaya' ri utzil chomalil pakiwi ri tinamit Israel yey jewa' kab'i'xik: “E ri DIOS chuya'a ri utzil chomalil chawe jela' pacha' ri xuya che ri Efraín yey che ri Manasés” —xcha'. Yey ruk' wa' xuyak más uq'ij ri' ri Efraín e xunab'esaj chwa ri Manasés.

²¹Tek'uchiri' jewa' xub'i'ij che ri José: —Chata pe', ri'in xa naqaj chi k'owi lo ri nukamik, no'j e ri DIOS k'o iwuk' yey Rire kixuk'am tanchi ub'i chupa ri tinamit ke ri iwati'-imam. ²²Ri'in kanya uwi rawulew chwa ri kanya chike rawatzixelab', wa' e ri xinmaj kan pa ch'a'oj chike raj amorreo.

Génesis 49

Ri q'alajisanik xu'an kan ri Jacob pakiwi' ruk'ajol

¹Ri Jacob xeb'usik'ij ruk'ajol yey xub'i'ij chike: —Chixqib'uloq ma kamb'i'ij chiwe janipa ri kixik'ow wi chiqawach apanoq:^z

²«Chixqib'uloq, ri'ix ix nuk'ajol ri'in in Jacob, Chita wa kamb'i'ij chiwe ma ri'in in iqaw Israel.

³E ri'at Rubén, at ri nuk'ajol atzixel,
at ri nuchuq'ab', e at ri nab'e uxu'manik ri
nuchuq'ab'.

Ri'at at kak'oji' más achuq'ab',
chikiwa rachaq'.

^v48:7 Kil ri kub'i'ij Gn. 35.16-20

^w48:12 Wa' wa jun ano'n re katz'uyib'ax juna ralko k'o'm chwi ruch'ek junoq, ke'eloq e ku'ana uk'ajol che ri k'o'm.

^x48:14 Kil ri kub'i'ij Gn. 25.23

^y48:16 Wa jun ángel kub'i'ij wara wa' e ri QAJAWAL JEHOVÁ. Kil ri Gn 16.7

^z49:1 E wa' wa ch'a'teem re utzil chomalil xub'i'ij ri Jacob pakiwi' ri ralk'o'al, e xu'ana echiri' ri Josué xujach rulew chike taq ri familia xeb'ok chwach rulew re Canaán.

⁴No'j ri'at at pacha' utza'm ya' lik kab'osq'o'lik,
na jinta kach'ijow uq'atexik;
na at ta chi k'u ri nab'e,
ma ri'at xach'ulaj ri nuch'aat,
echiri' xatkotz'i' ruk' jun chike rixoqib' nu'anom
wixoqil che.^a

⁵Ri Simeón yey ri Leví kichaq' kib';
ri kikuchilo yey ri ki-espada e kakichapab'ej re
kamik.

⁶¡Na kwaj ta k'enoq kink'o'ji' kuk'
echiri' kakimol kib' che u'anik ri na utz ta uwach!
Ma echiri' lik k'o koyowal,
xkikamisaj winaq;
yey ruma ri kititz'itikil,
xkiq'at ruqul kaqan ri b'oyexab'.

⁷¡Itzel uwachlib'al ri kape pakiwi' ruma ri
koyowal
ma xkik'utu lik kach'oqoch'ot kuk'!
¡Ek'u kekicher b'i riwalk'o'al
chupa ronoje ri luwar re Israel,
wa' e ri tinamit re Jacob!

⁸Ri'at Judá, e taq rachaq' yey rawatzixelab'
kakiyak aq'ijij,
ma kapitiz'leb'ej pakiqul taq ri tzel keb'ilow awe,
yey ri e k'o chux chawe kakixuk kib' chawach.

⁹¡Ri'at Judá, at nuk'ajol we ri'in!
Ri'at at pacha' juna q'apo'j koj
echiri' kuk'is ukamisaxik rawaj re kutijo;
kuyuxub'a' rib', kapuyi' pulew,
pacha' chi juna koj nim chik.

¿K'o nawi junoq utz kaqib' ruk' re kuch'ich'a'?

¹⁰Na jinta junoq kamajaw ri taqanik k'o puq'ab'
ri Judá,

na jinta ne kamajaw re ri b'ara
ya'tal kan pakiq'ab' ri ralk'o'al ketajin loq,
ma kak'un na lo ri rajaw ri b'ara,
ri jun taqal che kanimax utzij kuma taq ri
tinamit.^b

¹¹Ek'u rire kuxim ne ri q'apoj ub'uru,
che ruche'ul ri uva k'o uwach,
yey rire kuch'aj ruq'uu' ruk' ri vino,
ruma ri lik k'o ruwa'al ri uva, kuch'aj ruq'uu'
chupa.^c

¹²Rupuwach Rire más kakaqin upa chwa ri vino,
yey ri re' más saq katzu'n chwa rusaqul ri leche.^d

¹³Ri Zabolón kajeqi' chunaqaj ri mar
pa keb'ok wuloq yey keb'el b'i barco.
Ruk'isb'al ruchi' rutinamit kopon k'a Sidón.

¹⁴Ri Isacar e pacha' jun awaj re eqa'n lik k'o
uchuq'ab'

ri pul chupa ruk'olib'al.

¹⁵Echiri' karil ri luwar lik utz kaya' kan che
yey lik ewi re uxlanib'al,
kuya rib' re kuk'am b'i eqa'n,
yey na kok ta iil che ku'an ajchakunel,
kak'o'ji' puq'ab' jun chik.

¹⁶Ri Dan kach'aw pakiwi' rutinamit,
ma rire e jun chike ri mutza'j ralk'o'al kan ri
Israel.

¹⁷Ri Dan ku'an jela' pacha' ri kumatz
kak'o'ji' chuchi' ri b'e
kuti' ri raqan ri kawayu',
yey kujub'aj lo pulew,
ri k'o puwi ri kawayu'.

¹⁸¡Lal QAJAWAL JEHOVÁ,
lik kanwoye'ej ri kolob'etajik la!

¹⁹Yey ri Gad uk'iyal eleq'omab' kuk'a'am kib'
kepe chirij;
no'j rire na jampatana ke'ek chikij.

²⁰E ri Aser lik rayib'al uwach ri katij ruk':
ri wa'im k'o ruk' e ri kanimax pa rocho juna
faraón.

²¹Ri Neftalí jela' pacha' juna keej ati' tzoqopitalik
yey lik e choom ri ral e k'o ruk'.

²²Ri José e jela' pacha' juna che'
k'o chuchi' rak'al.
E uwari'che lik kawachinik.
Yey ruq'ab' kel taq lo puwi' ri tapya 'anom.

²³Raj ch'a'oj ruk' flecha tzel kakilo,
ruk' unimal oyowal kakik'aqo
yey xaqi e la' kakiternab'ej.

²⁴No'j ruk'aqb'al flecha re ri José lik k'o ukowil,
yey na kakos taj kak'aqan ruk',
ma ri kaya'w uchuq'ab',
e ri DIOS ri lik K'o Uchuq'ab',
wa' e DIOS re Jacob.

^a49:4 Kil ri kub'ijij ri Gn. 35.22

^b49:10 Ri jun chik ke'elawi wa' wa ch'a'teem e wa': *K'a echiri' ri nimaq tinamit kakik'am na lo ri tojonik ka'an che ri Judá*

^c49:11 Wa' ke'elawi ruk'iyal ujjiq'ob'alil ruwa taq ulew, e lik sa'chi rujjiq'ob'alil e la' xaqi kutz'ila'.

^d49:12 *Rupuwach kakaqin upa* ke'eloq: *e xaqi vino kutijo*. Yey ri ree' lik saq laj ke'elawi e lik utz uwach

¡Xa maltyox che ri Jun Chajinel,
 ri pacha' Nimalaj Ab'aj kikowil ri tinamit Israel!
²⁵ ¡Xa maltyox che ri DIOS ri nukojom ri'in in
 aqaw ri'at,
 ma Rire kuya lo ri utzil chomalil pawil!
 ¡Xa maltyox che ri DIOS
 ri k'o Ronoje Unimal Chuq'ab' Puq'ab'!
 Ma kuya lo ri utzil chomalil pawil re chila' chikaj.
 ¡Yey kuya lo ri utzil chomalil chawe
 re ri ya' kel lo che rak'al!
 ¡Yey kuya lo chawe ri utzil chomalil
 kakik'ul rixoqib' keb'alanik yey ketz'umtisanik!
²⁶ Wa utzil chomalil xinya ri'in chawe,
 lik kik'ow uwi' chwa ri xink'ul ri'in chike ri
 nuchu-nuqaw.
 Wa' kik'ow che taq ruwi juyub' na jinta uk'isik
 uwach.
 E taq k'u ri' wa utzil chomalil,
 kak'oji' puwi' ri José.
 Ma e rire ri xcha' chikixo'l ri ratzixelab'.

²⁷ Ri Benjamín e pacha' utiww lik b'i'q'onel,
 ma aniiim e keb'ukamisaj ri tzel kerilo
 yey chub'eneb'al q'iij,
 e kujach upa ri xumaj chike» xcha'.

²⁸ E taq wa' ri kab'lajuj mutza'j ralk'o'al kan ri
 Israel, yey e xub'i'ij wa' ri kiqaw chike echiri' xuya
 ri utzil chomalil pakiwi' e chirij taq ri taqal chike
 chikijujunal.

Rukamik yey rumuqik ri Jacob

²⁹ Yey ri Jacob jetanchi wa' xub'i'ij chike ri
 ralk'o'al: «Xa naqaj chi k'owi ruq'ijol ri nukamik.
 Kinimuq pa emuqum wi ri nuchu-nuqaw, wa' e
 chupa ri pek k'o chwa rulew re Efrón ri hitita. ³⁰ Wa'
 e chila' Canaán pa ri luwar re Macpela chunaqaj
 Mamre. Yey wa' e ulew ri xuloq' ri Abraham che ri
 Efrón, cha' e la' xa jumul ku'ana muqub'al qe ri'oj.
³¹ Chiri' xmuq wi ri Abraham yey chiri' xmuq wi ri
 rixoqil Sara, chiri' xmuq wi ri Isaac yey chiri' xmuq
 wi ri rixoqil Rebeca yey chiri' xinmuq wi ri Lea.
³² Rulew yey ri pek 'anom chiri' xuloq' ri Abraham
 chike raj hitita» xcha'.
³³ Echiri' ri Jacob xuk'is uya'ik wa pixab'anik
 chike ri ralk'o'al, xkotz'i'ik yey xujek' rib' xkamik.

Génesis 50

¹ Tek'uchiri' ri José koq'ik xulaq'apuj ruqaw e
 la' kaminaq chik yey xutz'ub' chwa ree'. ² Ek'u ri
 José xeb'utaq k'u raj kunanel e k'o puq'ab' cha'

kakiyijib'a' ruk' kunab'al re ukowil ru-cuerpo ruqaw
 yey rike jela' xki'an che. ³ Yey 40 q'iij xemayin
 che uyijb'axik ru-cuerpo ri Jacob, ma e uq'ijol
 wa' kajawaxik re kayijib'axik yey re kachaqisax
 ru-cuerpo juna anima'. Ek'u raj Egipto 70 q'iij
 xkoq'ej rukamik ri Jacob.

⁴ Echiri' ik'owinaq chi ruq'ijol re ri kib'iis che
 rukamik ri Jacob, ri José xub'i'ij chike rajchak k'o
 kiwach pa palacio re ri faraón: —We ralaq kub'ul
 k'u'x alaq wuk' ri'in, ma'an ko alaq ri' b'i'ij alaq che
 ri faraón wa' wa nuch'a'teem: ⁵ «Echiri' ri nuqaw
 xanaqaj chi k'owi lo ruq'ijol kakamik, xutz'onoj
 chwe ri'in cha' kanjikib'a' uwach che re ki'nmuqu
 chupa ri muqub'al xuyijib'a' kan rire, yey wa'
 k'a chupa ri luwar Canaán k'owi. Jela' k'u ri' lik
 kantz'onoj ko che'la ruk' elejem, cha' kaya b'i la
 luwar chwe ki'nmuqu ri nuqaw, yey we e xin'an ri'
 wa', kintzelej tanchi uloq'» —xcha'.

⁶ Ek'u ri faraón jewa' xutaq lo ub'i'ixikil che
 ri José: —Jat ri', ja'muqu raqaw, jela' pacha' ri
 xutz'onoj chawe ka'an che —xcha'. ⁷ Ek'u ri José
 xe'ek xu'muqu ruqaw, yey xerachb'ilaj b'i konoje
 rajchak k'o kiwach pa palacio re ri faraón, kuk' ri
 e nimaq winaq e k'o pa rocho ri faraón yey konoje
 ri e nimaq winaq re ri tinamit Egipto. ⁸ Ri José
 xeb'uk'am b'i konoje ri e k'o pa rocho, xeb'uk'am b'i
 ri ratzixelab' kuk' konoje ri e k'o pa kocho rike. Xew
 k'u rak'alab' yey kuk' taq ri kawaj xekiya kan pa ri
 luwar re Gosén. ⁹ Yey e k'o ri soldado kikojom b'i
 kareta jek'etal kuma kawayu' yey e k'o ri kikojom
 b'i kawayu' xkachb'ilaj b'i ri José, ruk' wa' xeb'u'an
 uk'iyal tikawex xemolotaj b'i kechaqaqik xeb'ek.
¹⁰ Echiri' xeb'opon chupa ri luwar re ch'ayib'al trigo
 Atad rub'i', ri k'o ch'aqa ya' che ri nimaya' Jordán
 pa releb'al q'iij, ri xki'ano e xkimol kib' chiri' yey
 junam lik xkoq'ej rukamik ri Jacob; e wuqub' (7)
 q'iij^e k'u ri' xek'oji' pa b'iis junam ruk' ri José.

¹¹ Echiri' raj cananeo ri e jeqelet chupa la luwar
 xkil ri katajin u'anik chiri' Atad jewa', xkib'i'ij:
 «Raj Egipto kaki'an muqunik re jun lik k'o uwach»
 xecha'. Ruma la' xkikoj rub'i' la' la jun luwar
 Abel-mizraim,^f wa' k'o pa releb'al q'iij che ri
 nimaya' Jordán.

¹² E taq ruk'ajol ri Jacob xki'an che ri kiqaw
 ronoje ri utz'onon kan rire chike, ¹³ ma xkik'am b'i
 ru-cuerpo chila' Canaán yey xkimuq chupa ri pek
 k'o chwa rulew re Macpela, ri xuloq' ri Abraham che
 ri Efrón ri hitita cha' e la' xa jumul ku'ana muqub'al
 ke konoje ri ralk'o'al. Wa' wu'lew k'o chwach che
 ri Mamre. ¹⁴ Echiri' xmuqutaj kan ruqaw, ri José

^e50:10 E uq'ijol wa' kumaj b'i ri k'utub'al ri kib'iis raj hebreo.

^f50:11 Pa hebreo wa ch'a'teem e Abel-mizraim ri ke'elawi e ri b'iis re kamik ke ri aj Egipto.

xtzelej tanchi Egipto junam kuk' ri ratzixelab' yey kuk' konoje ri xeb'ek ruk'.

Ri José kukuy kimak ri ratzixelab'

¹⁵ Ek'u la' kaminaq chi ri Jacob, e ri ratzixelab' ri José xkijeq kakixi'ij kib' yey xkich'ob' raqan:

—Wo'ora ri José laj tzel kojriilo yey ku'an uk'axel chiqe che ronoje ri na utz taj xqa'an che —xecha'.

¹⁶ Tek'uchiri' xkitaq ub'i'ixikil che ri José: «Echiri' k'a k'as ri qaqaw, xub'i'ij kan chiqe kaqab'i'ij che'la:

¹⁷ “Ma'an ko ri', kantz'onoj chawe kakuy kimak rawatzixelab' ruma ri lik na utz ta uwach yey ri k'ax xki'an chawe”. Ruma k'u ri', kuyu la qamak ri'oj, wa oj ajchak re ri DIOS re ri qaw la» xecha'. Echiri' ri José xuta ri xkitaq ub'i'ixikil che, xujeqo koq'ik.

¹⁸ Tek'uchiri' xeb'opon ri ratzixelab' ruk', xkiyuxub'a' kib' chwach rire ruk' ri kupalaj k'a chwa ulew yey xkib'i'ij che: —Ri' oj k'o wara, kaqaya qib' paq'ab' la. Wo'ora oj ajchak e la^g —xecha'.

¹⁹ Ek'u ri José xuk'ul uwach chike: —Mixi'ij iwib'. Ma ri'in na utz taj kink'oji' puk'axel ri DIOS re kanq'at tzij piwi'. ²⁰ Ri xich'ob' ri'ix, e ki'an ri na utz taj chwe ri'in, no'j ri DIOS xujalk'atij ri na utz taj ruk' ri utz cha' e kaqa'an ri kojtajin che rilik wo'ora. Xu'an k'u wa' chwe ri'in re to'b'al ke uk'iyal tikawex cha' kak'oji' kik'aslem. ²¹ Mixi'ij k'u

iwib', ma ri'in kanya chiwe sa' ri kitij ri'ix kuk' ri iwalk'o'al —xcha'. Jela' k'u ri' ri José xeb'ukub'a', ma xch'a't kuk' ruk' utzil chomal.

Rukamik ri José

²² Ri José yey ri ralk'o'al ruqaw xejeqi' chiri' Egipto. Yey 110 junab' xk'asi' ri José, ²³ k'a xril ne b'i kiwach ruxikin umam ri Efraín. Yey k'a xril ne b'i kiwach taq ruk'ajol ri Maquir, wa' uk'ajol ri Manasés. Wa' xu'an chike pacha' e ralk'o'al rire.^h

²⁴ K'o k'u jun q'iij ri José xub'i'ij chike ri ratzixelab' yey ruchaq': —E ri'in xa naqaj chi k'owi lo ri nukamik. Ek'u ri DIOS kak'unik kixoluto'o' yey kixresaj b'i chupa wa tinamit cha' kixuk'am b'i chupa ri luwar xub'i'tisij che ri Abraham, che ri Isaac yey che ri Jacob —xcha'.

²⁵ Tek'uchiri' ri José lik xutz'onoj chike ri ralk'o'al ri Israel (wa' e ri Jacob) cha' kakijib'a' uwach ri kich'a'teem che, jewa' xub'i'ij chike: —Pa qatzij wi, ri DIOS kak'unik kixoluto'o'. Echiri' jela' ku'ana', ri'ix kik'am b'i wara ri nub'aqil —xcha'.

²⁶ Ri José xkam chila' Egipto echiri' k'o 110 junab' che, ek'u raj Egipto xkiyijib'a' ru-cuerpo ruk' kunab'al re ukowil, tek'uchiri' xya' pa jun kaxa re muqub'al yey xkanaj kan chiri' Egipto.

^g50:18 Kil Gn. 37.7-11, 42.6

^h50:23 Pa hebreo kub'i'ij xeb'utz'uyub'a' chu'ch'ek. Wa' wa jun 'ano'n e ke'eloq ku'ana' ralk'o'al chike ri ak'alab'.